

Speil eller spill?

En pragmatisk lesning av Vigdis Hjorths *Arv og miljø*

AV LINN ELISE LARSEN

VEILEDER

Unni Langås

Universitetet i Agder, 2019

Fakultet for humaniora og pedagogikk

Institutt for nordisk og mediefag

Master

Abstract

This MA thesis applies insights from philosophical pragmatism in a reading of Vigdis Hjorth's 2016 novel *Arv og miljø*. Part one of the thesis examines pragmatism as philosophy and discusses its potential application in literary studies. William James, Richard Rorty and Erik Bjerck Hagen together serve as a theoretical foundation in this discussion. Part two of the thesis utilizes a pragmatic framework in an analysis of *Arv og miljø*. Here is considered how the novel creates a theory of its own through the themes of 'recognition' and 'conflict'.

Kort sammendrag

Denne masteroppgaven benytter innsikter fra den filosofiske pragmatismen i en lesning av *Arv og miljø* (2016). Første del av oppgaven drøfter pragmatismen som filosofi og dens innsikter for litteraturvitenskaplig praksis. Her er William James, Richard Rorty og Erik Bjerck Hagen mine teoretiske hovedkilder. Andre del av oppgaven bruker pragmatiske innsikter i en analyse av Vigdis Hjorths *Arv og miljø*. Her utforsker oppgaven hvordan romanen bygger opp sin egen teori gjennom bokas tematisering av 'erkjennelse' og 'konflikt'.

Takk til Unni Langås for god og hjelpsom veiledning av
denne masteroppgaven

Takk til Erik Bjerck Hagen for e-postkorrespondanse og en
rekke interessante utgivelser som fremmer et spennende
litteratursyn

Takk til Audun Raen som i en hektisk periode la til rette for
meg på arbeidsplassen

Takk til min gode nabo Elisabeth Lucin Pedersen som har
støttet og motivert meg til å gjennomføre prosjektet

Takk til Stig Tore Aaberg, kollega og halvstudert røver som
jeg har fått utveksle interessante perspektiver med i arbeidet
med oppgaven

Takk til min ektemann Håvard Haugland Bamle for
tålmodighet, hjelp, støtte og nødvendig motivasjon gjennom
hele prosessen

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1. Innledning	6
1.1 <i>Arv og miljø</i> : selvbiografi eller roman?	7
1.2 En pragmatisk lesemåte	12
1.3 Oppgavens mål og avgrensing.....	16
Kapittel 2: Pragmatisme	17
2.1 William James' pragmatiske metode	17
2.2 Anti-essensialisme og pragmatismens syn på sannhet	20
2.3 Den språklige vending og bruddet med korrespondanseteorien for sannhet	22
2.4 Pragmatisme, epistemologi og metode.....	23
2.5 Pragmatisme, sannhet og metode - oppsummering	26
Pragmatisme i litteraturfaget.....	27
2.6 Litteratur og pragmatismens metodiske pluralisme.....	27
2.7 Pragmatismens vitenskapelighet.....	29
2.8 Hagen og den epistemologiske pragmatismen.....	31
2.9 Selvbiografi, roman og pragmatisme	34
2.10 Pragmatisme i litteraturfaget – oppsummering.....	35
Kapittel 3. En pragmatisk lesning av <i>Arv og miljø</i>	37
3.1 Målet med analysen	37
3.2 Begrunnelse for lesemåten i et pragmatisk perspektiv	39
3.3 <i>Arv og miljø</i> – ytre handling og komposisjon	41
Del 1: Erkjennelse	44
3.4 «Det lignet for mye på sånt som står i romaner, til å kunne være tilfeldig»	44
3.5 Eller er det ikke tilfeldig?.....	47
3.6 Bergljot og Klara Tank	48
3.7 Skilsmissen.....	51
3.8 Sannhetshendelsen	55
3.9 «Er vi kommet på nattklubb eller?».....	57
3.10 Oppsummering del 1: Naturalisme, psykoanalyse og erkjennelse.....	59
Del 2: Konflikt	60
3.11 «Bundet til barndommen».....	61
3.12 Barndomskonflikten.....	62
3.13 «Jeg var yndlingsbarnet».....	64
3.14 Kampen om sannheten.....	67
3.15 Revisormøtet.....	68
3.16 Romanens avslutning.....	71

3.17 Oppsummering del 2: Krig og arveoppgjør - to sider av samme sak	72
3.18 Teori og selvbiografi.....	73
Kapittel 4. Avslutning	77
4.1 Noen pragmatiske refleksjoner om <i>Arv og miljø</i>	77
4.2 Konklusjon	79
Litteraturliste.....	80

Kapittel 1. Innledning

«Truth is what your contemporaries let you get away with saying» skal Richard Rorty ha sagt, nypragmatismens kanskje viktigste talsmann (Haven, 2017). Sitatet binder på mange måter pragmatismen som bevegelse og romanen *Arv og miljø* sammen; for begge er sannhet velbegrunnede påstander, ikke korrespondanse med virkeligheten. Noen ganger kan sannhet begrunnes gjennom empiri, andre ganger må man begrunne påstandene sine gjennom andre perspektiver - som psykoanalyse, i Bergljots tilfelle. Til syvende og sist er sannhet ikke noe mer enn hva dine samtidige lar deg komme unna med. I pragmatismen er dette sannhetssynet en viktig kjerneinnsikt – er det også en viktig innsikt å ha med seg i en tolkning av *Arv og miljø*? Slik jeg ser det tilbyr pragmatismen flere innsikter som kan være nyttige å ha med seg når man gir seg i kast med litterære analyser generelt, og *Arv og miljø* spesielt. Pragmatisme er ingen litteraturteori. Det er heller en holdning eller et vitenskapsfilosofisk ståsted. Pragmatismen kan fungere som en metode, men den tilbyr ingen metodikk.

Arv og miljø handler om Bergljot som har blitt utsatt for seksuelle overgrep av sin far i barndommen. Romanen viser hvordan Bergljot tolker sin egen livshistorie, og hvordan livshistorien settes inn i et slags filosofisk, teoretisk system. Et problem med incestuøse overgrep som kommer frem i romanen, er at incest vanskelig kan bevises gjennom en empirisk korrespondansesannhet. Bergljots familie krever korrespondansebevis, hvilket Bergljot ikke kan gi – hun kan bare begrunne sin sannhet gjennom egen livsfortelling.

Mens et litteraturteoretisk perspektiv er noe man velger, er det filosofiske utgangspunktet noe som uansett er der, men som man som fortolker ikke nødvendigvis er bevisst. Å bruke pragmatisme som inngang til en litterær analyse, vil i denne oppgaven også handle om å vise hva pragmatisme er som filosofisk standpunkt, og hvilke konsekvenser dette har for litterær fortolkningspraksis. Denne oppgaven vil være todelt. Den vil først ta for seg det pragmatiske utgangspunktet for analysen, og deretter analysere *Arv og miljø* med utgangspunkt i disse innsiktene. Prosjektet mitt er dermed å vise hvordan innsikter fra pragmatismen kan brukes i en analyse av *Arv og miljø*.

1.1 *Arv og miljø*: selvbiografi eller roman?

Da *Arv og miljø* kom ut høsten 2016, vakte romanen debatt. Selv om denne oppgaven ikke handler om virkelighetsdebatten som sådan, er det likevel passende å nevne litt. Dette blir en grov skisse, ettersom det ikke er hensiktsmessig for denne oppgaven å gå dypt inn i virkelighetsdebatten. Her følger derfor en svært kort redegjørelse av den tidlige resepsjonen av *Arv og miljø*, med vekt på to ulike litteraturkritikers syn på hvorvidt det er legitimt å lese romanen selvbiografisk eller som fiksjon.

Med til resepsjonen av *Arv og miljø* hører naturligvis Ingunn Økland anmeldelse av romanen den 11. september 2016, som representerer et startskudd for diskusjonen omkring boka og en generell gjenoppliving av virkelighetsdebatten. Økland skrev i sin anmeldelse at det ikke ville forundret henne om «*Arv og miljø* vil bli stående som årets heftigste norske bok», og roste den for å være «nervepirrende», «heseblesende», «dramatisk» og «like medrivende som en psykologisk thriller» (Økland, I., 11. sep. 2016). Videre i anmeldelsen trekker hun frem noen etisk problematiske sider ved romanen. Det handler for Økland om at Hjorth selv i et nylig intervju med Aftenposten har sagt at hun er svært selvbiografisk i sin egen skriving, samtidig som Hjorth også tonet ned «virkelighetsaspektet» i den kommende romanen (*ibid.*). Slik Økland ser det, blir leseren dermed stilt ovenfor et valg i møte med *Arv og miljø*: Leseren kan velge å også tone ned virkelighetsaspektet og lese boka som en roman, men ifølge Økland er ikke dette lett, «blant annet fordi *Arv og miljø* har mange paralleller til tidligere selvbiografiske romaner av Hjorth, eksempelvis ... *Om bare*» (*ibid.*). Dessuten har hovedpersonen Bergljot «... påfallende likhetstrekk med andre hovedpersoner som igjen har påfallende likhetstrekk med forfatteren» (*ibid.*), noe som gjør at *Arv og miljø* kaster «et forklarende lys over hele forfatterskapet» (*ibid.*). Økland konkluderer dermed anmeldelsen sin med at *Arv og miljø* er en «... romanutgivelse som lettere lar seg forsvare jo virkeligere incesthistorien er. Skulle anklagen være oppdiktet, har både forfatter og forlag kastet et mistankens lys over en uskyldig person» (*ibid.*). Økland følger denne tanken opp i en senere kommentar den 24. september 2016, «Litteraturen er på villspor». Her utdyper hun perspektivet hun også fremmer i sin første artikkel:

««Jeg dro rett hjem for å ta hevn ved skrivebordet!» Vigdis Hjorth fikk forsamlingen til å smile da hun for et par år siden kåserte om sin litterære metode under Litteraturfestivalen i Lillehammer. Hennes eksempel den gang gjaldt et mislykket restaurantbesøk der kjæresten hadde slått opp. // Det kunne virke harmløst da, men kåseriet hjemsøkte meg under lesningen av Hjorths nye roman, *Arv og miljø*. (...) I lys av forfatterens litterære metode, er det

nærliggende for leseren å anta at hun indirekte anklager sin egen far for seksuelle overgrep. I hvert fall kaster Hjorth et mistankens lys over en faktisk person // Hva gjør man da?» (Økland, I., 24. sep. 2016)

Økland sier altså at Hjorths kåseri og hennes øvrige «litterære metode» gjør det vanskelig for henne selv å *ikke* lese *Arv og miljø* selvbiografisk, og at dette gjelder generelt for lesere som er bevisst Hjorths «litterære metode».

Øklands perspektiv er interessant. Hun utforsker en slags diskrepans mellom hvordan hun selv *vet* at man konvensjonelt bør lese romanlitteratur, og hvordan hun likevel selv leser *Arv og miljø* selvbiografisk, ettersom hun ikke greier å legge fra seg sin forforståelse om Hjorths litterære metode. Det er noe «gadamerisk» over Øklands observasjoner: Øklands forståelseshorisont har blitt utvidet, noe som gjør at det litterære verkets *mening* også forandres. Jon Helt Haarder kaller dette en *biografisk irreversibilitet*, et begrep som betegner at vi som lesere ikke kan avlære oss kunnskap vi allerede har tatt til oss (Haarder, 2005, s. 5). I tilfellet med *Arv og miljø* vil, slik Økland ser ut til å oppleve det, en slik *biografisk irreversibilitet* føre til at man som leser begynner å lure på om Vigdis Hjorth selv faktisk har blitt utsatt for seksuelle overgrep av sin far, og at dette setter både leseren og Hjorths (døde) levende modell i en ubehagelig situasjon.

Slik jeg ser det, har denne tidlige innsikten til Økland forsvunnet litt i alt rabalderet som oppstod da Aftenposten «avslørte» biografiske detaljer som «begravelsesheftet» og faktisk e-postkorrespondanse i romanen. I Øklands tredje kommentar, «Vigdis Hjorths litterære metode», skiftet hun også selv fokus over til å kritisere Hjorth og Cappelen Damm forlag for «å bruke private dokumenter i en utstrekning som er problematisk» (Økland, I. 27. september 2016). Dette, og en aktiv bruk av det kontroversielle begrepet «virkelighetslitteratur», gjorde så Aftenposten og Økland ikke ble stående uimotsagt. I løpet av høsten 2016 ble det skrevet en rekke kronikker med motsvar til Øklands biografiske lesemåte.

Debatten utviklet seg, i grove trekk, til at de fleste forfattere og litteraturkritikere tok Hjorth i forsvar, mens et knippe jurister, psykologer, filosofer og «levende modeller» tok parti med Økland og Aftenposten (Pedersen, 2017, s. 30) I debatten har det også blitt frontet noen andre interessante lesemåter av *Arv og miljø*. En av de ble lagt frem av Tom Egil Hverven, som blant annet deltok i NRKs «Debatten» om «virkelighetslitteratur» den 3. november 2016. Der kritiserte han Økland og Aftenposten for å lese romanen som om det er et fullt og helt sammenfall mellom romankarakteren Bergljot og Vigdis Hjorth. Hverven sier:

«Dere [Aftenposten] begår et overgrep mot denne romanen som roman. Det er en fortelling om en person som har blitt utsatt for overgrep da hun var fem år. Hele romanen handler om hvor problematisk det er å løfte dette fram, ikke bare i familien, men i offentligheten. Og det er en roman som fremstiller problemet med å fortelle, og det dere gjør er å på en måte vende mistenksomheten mot fortelleren. Det er det som på en måte hindrer oss, allmennheten, offentligheten i å lese denne romanen sånn som den kan leses, og dermed hindre at den får den virkningen i offentligheten som den kan gjøre» (NRK, debatten, 2016, 43:19 – 44:00)

Slik Hverven ser det, leser altså ikke Aftenposten og Økland romanen som en fiksjonsfortelling, og dermed står Aftenposten i fare for å forhindre «allmennheten» fra å lese den som en viktig fortelling om incest. Ironisk nok er det også en roman som ifølge Hverven fremstiller «problemet med å fortelle», så når Økland mistenkeliggjør forfatteren selv for å kaste et mistenkelig lys over Hjorths egen far, bekrefter hun bare romanens indre tematikk: å fortelle om incest blir alltid møtt med motstand og mistro. Hverven sier også at Økland og Aftenposten har et ansvar for å lese og anmelde litteraturen i tråd med hvordan man konvensjonelt skal lese romaner, og ikke lese den som «virkelighetslitteratur». Når en autoritet som Aftenposten ikke leser en roman som roman, fratrar man også allmennheten muligheten til å lese romanen som fiksjon.

Denne innsikten er også interessant, for i likhet med Økland trekker Hverven frem romanens mulige konsekvenser. Økland fokuserer på at å skrive en roman der forholdet mellom fakta og fiksjon er uryddig, kan kaste et mistankens lys over en død person som er ute av stand til å forsvare seg. Hverven sitt fokus er rettet mot «allmennheten» og «offentligheten», og han er opptatt av hvilke konsekvenser Øklands biografiske spekulasjon vil få for hvordan «alle» leser romanen. Han er da også redd for en slags biografisk irreversibilitet, men ikke på vegne av kritikerstanden, men «allmennheten». For når allmennheten leser romanen, vil de kanskje ikke kunne lese den slik den «kan» leses, altså som en roman, når de har blitt forvirret av den offentlige diskusjonen omkring romanens fakta og fiksjon.

Det er videre en bred enighet blant forfattere og kritikere om at det ikke var Hjorth, men Økland selv som egentlig skapte rom for en biografisk lesning av *Arv og miljø*. Selv Poul Behrendt, mannen bak begrepet «Dobbeltkontrakten», retter krass kritikk mot Øklands lesning av *Arv og miljø* i *Fra skyggerne af det vi ved* (2019) der han skriver: «Problemet er, at «Firmaet Økland og Egeland», i den rene fiktions navn, er i færd med at redusere nogle af de mest spænnende og nybrydende romaner, der igennem de sidste ti år er udkommet på norsk, til rene nøglehuller» (Behrendt, P. 2019, s. 322). Behrendt, og for øvrig de fleste av Øklands kritikere, er altså opptatt av at Øklands lesning reduserer *Arv og miljø* fra å være en nyskapende og

tematisk viktig roman, til å bli lest som en «nøkkelroman», eller det Økland selv kaller «virkelighetslitteratur».

Oppsummert kan vi si at de to ulike lesemetodene som står særlig mot hverandre i virkelighetsdebatten høsten 2016, er en der man leser *Arv og miljø* selvbiografisk, og en der man leser den som en roman. Økland hevder at en selvbiografisk lesning av *Arv og miljø* er legitimt ettersom forfatteren selv legger opp til dette gjennom sin egen «litterære metode». De fleste andre, her representert av Hverven og Behrendt, hevder at en slik lesning er illegitim, fordi den reduserer romanens iboende sannhet til å bli et spørsmål om hvorvidt den forholder seg sant til den ytre virkeligheten eller ikke. Begge sider trekker frem et sett med mulige konsekvenser av sin motparts lesning: Den ene siden mener at kritikerstanden ikke bare kan lukke øynene for justismord i romanform, mens den andre siden mener at å avdekke forholdet mellom fakta og fiksjon i en roman, reduserer romanens potensielt overskridende indre tematikk fra å kunne virke i det offentlige rom.

Nå har jeg riktignok ikke kartlagt alle sider i debatten, for dette ville vært en uuttømmelig oppgave, men jeg har kartlagt to. I Øklands anmeldelse er det ikke refleksjonene omkring hennes personlige vansker med å legge fra seg informasjon om Hjorths litterære metode som får det til å sprekke. Det er en ærlig og subjektiv betraktning. Hun trækker dog på noen miner når hun trekker etiske slutninger ut ifra sin selvbiografiske lesning og når hun og Aftenposten nærmest «faktasjekker» romanen. På den andre siden, trækker forfatter og forlag på noen miner ved å ikke ta Øklands utfordring på alvor, noe som etter hvert får flere «levende modeller» til å delta i debatten. Anmelderne som går imot Økland og Aftenposten, står dermed også i fare for å ikke ta de «krenkede» levende modellene på alvor, og fremstå som kyniske.

Høsten 2017 ble det nok en gang blåst liv i debatten omkring *Arv og miljø* da Vigdis' yngste søster Helga Hjorth ga ut romanen *Fri vilje*. Resepsjonen var blandet, men bestod hovedsakelig av en viss enighet litteraturanmeldere imellom om at *Fri vilje* ikke hadde de samme litterære kvalitetene som *Arv og miljø*, men at den likevel var et interessant tilskudd til både virkelighetsdebatten og søsterens roman. I mottakelsen av Helgas roman, var det likevel en større konsensus blant anmelderne om at romanen skulle leses selvbiografisk, og at den ikke var en fullverdig roman. Dette perspektivet ble naturligvis fremmet av Ingunn Økland, som var rask med å kommentere at *Fri vilje* «pådrar seg de samme problemene som søsteren Vigdis Hjorth og andre forfattere av virkelighetslitteratur» (Økland, 8. august 2017). Også Tom Egil Hverven ser i denne omgang ut til å være enig med Økland om at *Fri vilje* skal leses biografisk, når han i sin anmeldelse for *Klassekampen* skriver at fortelleren i romanen, den yngste søsteren Nina er Helga Hjorths «alias» (Hverven, T-E. 19. august 2017).

Til tross for at Helgas bok også bærer beskrivelsen «roman» på fremsiden og benytter seg av et tydelig fiksjonsspråk, er det likevel ikke nok for at anmelderne i denne omgangen skal gå med på noen romankontrakt. Ulikheten ligger angivelig i Helgas åpenhet om at hun «... ville stå opp for foreldrene», og «si noe om hvordan det er å bli utsatt for dette» (Hjorth, H. 9. august 2017). I møte med *Fri vilje* snakker ikke anmelderne om at romanen *reduseres* når den leses som en nøkkelroman eller som «virkelighetslitteratur», men om at den «låner» av søsterromanens storhet, og egentlig ikke er noe særlig på egenhånd. *Fri vilje* blir da en slags nøkkelroman som tar utgangspunkt i at hovedpersonen, Nina, og hennes familie leser storesøsteren Veras roman selvbiografisk. Det fremstår som en nøkkelroman som på en måte forsøker å overbevise leseren om at *Arv og miljø* også er en nøkkelroman.

Konsensusen blant anmelderne etter at *Fri vilje* ble utgitt, var altså å lese den som en nøkkelroman. Samtidig var det fortsatt vanlig å fastholde at *Arv og miljø* skal leses som roman, og at den «står seg» på egenhånd uten *Fri vilje*. En som likevel ikke behandlet *Fri vilje* som noen nøkkelroman, var Vigdis Hjorth selv. I samtaleboken *Vigdis, del for del* (2018) forholder hun seg ganske konsekvent til *Fri vilje* som roman, til tross for Helgas uttalelser om sin egen forfatterintensjon. På spørsmål fra Kaja Schjerven Mollerin om hun synes *Fri vilje* er en god roman, svarer Vigdis:

« – Jeg synes de partiene der hun beskriver hvor sårt og ubehagelig det kan være å kjenne seg igjen i en roman, er gode. Men ellers bærer den for stort preg av bare å skulle ta denne storesøsteren. Det er som om det ikke finnes et dilemma i boka. Det er ikke noe som skal undersøkes. Hadde det bare vært en liten sprekke i den som åpnet for tvil rundt hva som kan ha skjedd, tror jeg den ville blitt bedre som roman. Jeg synes det ville vært veldig interessant om Helga Hjorth hadde skrevet om hvordan hun har det og har hatt det. Jeg vil tro at de fleste familier hvor en slik påstand kommer fram, opplever at de står overfor et dramatisk dilemma. Hva skal vi gjøre nå? Jeg forstår at man velger å tro på faren – det er det letteste, da kan alt fortsette tilnærmet som før – men jeg skulle gjerne ha lest om kvalene ved å ta et sånt valg. Det må jo ha vært en forferdelig situasjon. Å få høre om en søster som sto i dette vanskelige valget, denne store usikkerheten, det tror jeg kunne tilført både samfunnet og romanverdenen noe». (Mollerin, K-S., 2018, e-bok, kap. 6)

I utdraget over omtaler Vigdis *Fri vilje* som roman, og ikke som en selvbiografi som handler om hennes egen familie. Hun går ikke inn i sin egen private familiekonflikt, men kommenterer på familiekonflikten gjennom sin tolkning av søsterens roman. Når Vigdis svarer søsterens kritikk av henne selv, skjer det dermed på romannivå, og ikke på 'virkelighetsnivå'. Til tross for den allmenne oppfatningen av at *Fri vilje* kan reduseres til en nøkkelroman, tar altså Vigdis

den på alvor som roman. Man kan alltid spekulere i hvorvidt dette handler om at Vigdis må være konsekvent i sitt litteratursyn, ettersom noe annet vil ha konsekvenser for hvordan hennes egne bøker blir lest. Uansett er det interessant, for i virkelighetsdebatten ser vi at det ikke finnes noen allmenn enighet blant litteraturfolk angående hvilken lese måte man skal benytte når man leser en bestemt bok med ordet «roman» på coveret. Lesemåten ser ut til, slik jeg ser det, å på en eller annen måte bli avgjort av leseren, anmelderen, litteraturprofessoren eller forfatteren, med utgangspunkt i deres egne holdninger, idealer, erfaringer og kunnskaper.

1.2 En pragmatisk lese måte

Hensikten med å trekke frem observasjonene over, er ikke å forsøke å kartlegge hva som er romanens og nøkkelromanens *essens*, hvordan leserkontrakter inngås eller hvilken leserkontrakt som er prinsipielt rett eller feil å benytte når man tolker *Arv og miljø*. Poenget er heller det motsatte: å hevde at en bestemt roman skal leses på den ene eller andre måten, og at dette kan begrunnes teoretisk og prinsipielt, vil slik pragmatismen ser det kunne ut i en slags «endeløs metafysisk uenighet». Når man skal foreta en pragmatisk lesning gjør man slik også både Økland og Hverven ser ut til å gjøre: man forsøker å lese på den måten som kan gi de beste konsekvensene, og man tar utgangspunkt i sine egne overbevisninger og erfaringer. Min motivasjon for å lese *Arv og miljø* på en pragmatisk måte handler om nettopp dette. Hvordan man leser *Arv og miljø* bør ikke være et minefelt. Det bør være rom for flere lese måter, og jeg tror det er både interessant og hensiktsmessig med en pragmatisk lese måte.

Så hva er en pragmatisk lese måte? Grovt forklart vil jeg si at det er en lese måte som tar utgangspunkt i den filosofiske bevegelsen kalt «pragmatisme» sine grunnleggende filosofiske innsikter om sannhet og metode. Disse innsiktene kan overføres til litteraturvitenskapen, og legger da grunnlag for en slags «holistisk» lese måte. I praksis fremstår ikke nødvendigvis en pragmatisk lese måte som noen ny, kontroversiell og banebrytende måte å tolke og analysere litteratur på. En pragmatisk lesning av en litterær tekst kan ligne tradisjonelt litteraturteoretiske lese måter; min egen analyse vil ligne både den litteraturteoretiske nykritikken og samtidig inneholde flere perspektiver fra psykoanalytisk teori. Samtidig er den styrt av en overordnet pragmatisk holdning og filosofi.

Det er videre nødvendig å presisere ordvalget mitt: jeg kaller dette en pragmatisk lese måte, eller en pragmatisk innfallsvinkel, og ikke pragmatisk litteraturteori. Årsaken til dette ligger i pragmatismens opposisjon mot nytten av konseptet 'teori'. I litteraturvitenskaplig sammenheng er Steven Knapp og Walter Benn Michaels essay «Against theory» (1982) godt

kjent. I dette essayet og i øvrig pragmatisk filosofi, reises det kritikk mot den moderne litteraturvitenskapens teoretiske og epistemologiske forankring. Med utgangspunkt i den amerikanske nypragmatismens litteraturfaglige ståsted, synes jeg derfor det er vanskelig å kalle dette en pragmatisk litteraturteori. Det er riktignok en form for teori, men da et teoribegrep som ikke samsvarer med den klassiske oppfatningen av teori, som «... et system eller kompleks av antagelser som er fremsatt som forklaring på en rekke kjensgjerninger eller fenomener» (Store norske leksikon, 2018). Derfor velger jeg å skrive 'pragmatisk lese måte' og ikke 'pragmatisk litteraturteori'. Dette betyr ikke at denne oppgaven ikke vil ha noe som ligner en 'teoridel', men denne vil i all hovedsak være en redegjørelse for pragmatisme som filosofi. Hensikten med dette er å utdype det filosofiske og litteraturfaglige perspektivet som ligger til grunn for min pragmatiske lesning av *Arv og miljø*.

Innledningsvis er det også på sin plass å tegne et overordnet bilde av pragmatisk filosofi og dens litteraturfaglige representanter. Ordet «pragmatisme» er avledet av det greske ordet *pragmatike* som kan oversettes med 'kunsten å handle riktig'. I dagligtalen brukes ofte ordet pragmatisk om det å være praktisk nyttig og hensiktsmessig, uten å nødvendigvis følge overordnede prinsipper og regler. Den filosofiske tradisjonen har absolutt en nærhet til dagligtalens betydning: pragmatismen vektlegger praktisk nytte av filosofiske innsikter, og de forholder seg ikke nødvendigvis til klassisk-filosofiske prinsipper og regler, med mindre det finnes en praktisk grunn til å gjøre nettopp det.

Pragmatisme er videre en fellesbetegnelse for tankeretninger som befinner seg i den filosofiske tradisjonen etter Charles Sanders Peirce, William James og John Dewey. Det tankeretningene i denne tradisjonen har til felles, er et fokus på at tanker må ha praktiske konsekvenser (Vaags, R-H., 2014, s. 60). De er uinteressert i sannhet som et korrespondanseforhold mellom påstander og en eller annen fundamental virkelighet. Pragmatismen er mer interessert i å kunne forene ulike verdensbilder og språk i det henblikk å finne praktiske sannheter. Særlig James var sentral i å etablere pragmatismen som en filosofisk posisjon. Han så på pragmatismen som en diplomatisk form for filosofi som kunne forene det empiriske vitenskapelige verdensbildet med det religiøse og idealistiske. Grunnlaget for å kunne forene slike tilsynelatende uforenelige verdensbilder lå i å frata enhver teori muligheten til å oppnå en status som *fundamental*. Ingen teori skulle kunne hevde seg å være mer grunnleggende, og derfor mer riktig, enn de andre (*ibid.*).

I tiden etter James har Richard Rorty ledet an en nypragmatisme, også kalt amerikansk pragmatisme. Nypragmatisk filosofi og innsikt har videre blitt anvendt inn mot litteraturforskning og kritikk av Rorty selv, men også av Knapp, Michaels og Stanley Fish. Her

til lands har Erik Bjerck Hagen ved Universitetet i Bergen stått i bresjen for pragmatisme i litteraturforskningen, gjennom utgivelser som *Litteratur og handling* (2000), *Hva er litteraturkritikk* (2004), *Hva er litteraturvitenskap* (2007), *Kampen om litteraturen* (2010) og *Norsk litteratur 1830-1875* (2019). I alle disse bøkene anvender og aktualiserer Hagen pragmatismen inn mot litteraturen og den norske debatten om litteraturforskning. Hagen har også luftet muligheten for å anvende pragmatisme i en lesning av *Arv og miljø* i artikkelen «Litteraturkritikkens angst for det biografiske» (Aftenposten 2016). I den nevnte artikkelen forholder Hagen seg pragmatisk til Hjorths verk, som i hans oppfatning av pragmatismen utgjør en slags mellomposisjon i virkelighetsdebatten ved å ikke gi forrang til verken en formalistisk eller biografisk lese måte:

«... det er ikke mer vitenskapelig å foreslå en sammenheng mellom to ulike tekststeder enn det er å foreslå en sammenheng mellom et tekstlig faktum og et biografisk faktum. Tolker man en tekst som et spill av interne strukturer, fører det til ett gitt sett av konklusjoner, som alle kan diskuteres. // Nøyaktig det samme gjelder hvis man leser historisk og mer biografisk. Vitenskapeligheten ligger ikke i den ene eller andre lese måten, men i evnen og viljen til rasjonelt å føre diskusjonene» (Hagen, E-B. 2018).

Hagens pragmatiske posisjon fremstår her som en mellomposisjon, ettersom han verken gir den biografiske eller den nykritiske lese måten teoretisk forrang. For Hagen er litteraturvitenskapelighet her «evnen og viljen til rasjonelt å føre diskusjonene», og altså ikke å hevde at det finnes universelle teoretiske prinsipper som forsvare en bestemt lese måte. Denne holdningen samsvarer med pragmatismens øvrige filosofiske posisjon nevnt over, der grunnlaget for å for kunne forene tilsynelatende uforenelige verdensbilder, og her litterære lese måter, ligger i å frata enhver teori muligheten til å oppnå en status som *fundamental*.

Til tross for pragmatismens egentlige ønske om å kunne forene tilsynelatende uforenelige verdensbilder, har pragmatismens representanter slett ikke blitt sett på som noen litteraturteoriens svar på Ole Brumm. I det norske litterære miljøet har Hagen fått kritikk for sitt litteratursyn fra flere hold. Mest kjent er diskusjonen han har hatt med Atle Kittang over flere år, i anledning utgivelsen *Hva er litteraturvitenskap* (2007). Diskusjonen mellom Hagen og Kittang, oppsummerer Bjarne Markussen på følgende måte:

«Atle Kittang fastholder at vitenskap er en kognitiv virksomhet som har som mål å nå en kunnskap med en slags allmenn gyldighet, og at litteraturen som kunnskapsobjekt har tilstrekkelig autonomi til at det er mulig å utforske den gjennom interkulturelt gjentakbare teorier og metoder. Bjerck Hagen mener derimot at leseren gjennom sine spørsmål og analytiske

kategorier bidrar til stadig å endre teksten, og at dens mening ikke kan fikseres. Det vitenskapelige ligger i forskerens vilje til selvrefleksjon og evne til å diskutere sine synspunkter med andre» (Markussen, B., 2013, s. 24).

I nyere tid har også Mads B. Claudi tatt opp kampen med Hagen gjennom blant annet å kritisere *Kampen om litteraturen* (2010) for å være en overdrevent polemisk fremstilling av norsk litteraturvitenskaps faghistorie. Claudi hevder at Hagen fremstiller forholdet mellom pragmatisme og dens påståtte motsetning, *essensialisme*, overdrevent polemisk (Claudi, 2013) noe også Per Buvik (Buvik, 2012) kritiserer Hagen for.

Den amerikanske pragmatismen har heller ikke blitt stående uimotsagt siden Rorty gav ut *Philosophy and the mirror of nature* (1979). Rorty blir fremdeles betraktet som en slags anti-filosofisk filosof, hvis bidrag til fagfeltet ikke er annet enn faglig reduksjonisme og billig relativisme. Kristian Bjørkdahl skriver i sin innledning til Rortys *Filosofi som poesi* (2018) at

«... [f]or de gode, troende – såkalt «analytiske» – filosofene ble Rorty en slags amerikansk *posterboy* for postmodernismen, hvis tarvelige hensikt var å bryte ned, i «dekonstruksjonens» ånd. Som motvillig lagkaptein for relativisme, sosialkonstruktivisme, nihilisme og andre intellektuelle utysker, som etter sigende truet fornuften eller samvittigheten eller begge deler, ble Rorty brukt som sydebukk for alt som angivelig var galt med vår tid. Når Rorty på denne måten ble fremstilt som kaptein på det postmodernistiske piratskipet, forstår man at han var blitt noe annet – faktisk noe *mindre* – enn en akademisk samtalepartner. For mange var han snarere en skyteskive. Eller kanskje det ville være mer dekkende å forstå hans rolle som en slags intellektuell *piñata*, en pent pyntet krukke av syndefulle fristelser, som de gode, troende etter beste evne forsøker å ta hull på» (Bjørkdahl, K. 2018, s. 8)

Motstanden mot pragmatisk filosofi og litteraturvitenskap både har vært og er til stede i filosofiske og litteraturfaglige miljøer, noe som til dels kan forstås gjennom retningens avvisning av flere filosofiske grunnstener. Pragmatismens lite forsonende effekt på vitenskapelige miljøer er på en måte litt ironisk, med tanke på at pragmatismen sitt utgangspunkt var å forsøke å være en mellomposisjon og dermed en diplomatisk form for filosofi. I stedet forener pragmatismen de ulike stansene i kraft av å være alles ‘felles fiende’, noe som illustrerer et grunnleggende problem med å forsøke å etablere en teoretisk mellomposisjon: man plasserer seg midt i skuddlinjen, og blir dermed skutt på fra begge sider.

1.3 Oppgavens mål og avgrensing

Hensikten med min oppgave er altså å vise hvordan innsikter fra pragmatismen kan brukes i en analyse av *Arv og miljø*. Oppgaven har derfor to overordnede mål: det ene vil være å drøfte pragmatismen som filosofi og konsekvensene denne har for litteraturvitenskapen. Det andre vil være å anvende disse innsiktene i en analyse av *Arv og miljø*.

Jeg baserer min drøfting av pragmatismen på tre ulike pragmatikere: Den ene er William James, som står for en klassisk pragmatisme. Den andre er Richard Rorty, som gjennom sin nytolkning av blant annet James og John Dewey står i bresjen for en nypragmatisme. Den tredje er Erik Bjerck Hagen, som i flere år har forsøkt å fronte en pragmatisk lese måte her til lands. Valget mitt av disse tre inngangene handler om at jeg vil ha en bredde og dybde i min forståelse av pragmatismen, uten å måtte gape over for mange ulike teoretikere. Jeg har derfor valgt å konsentrere meg om en klassisk filosof, en moderne filosof som har sitt virke etter 'den språklige vendingen' og en norsk professor i allmenn litteraturvitenskap. Til sammen utgjør disse tre mitt grunnlag for forståelsen av pragmatisme. Av disse tre har jeg lagt mest vekt på Rorty, ettersom han har vært en pioner i å aktualisere pragmatisme for litteraturvitenskapen.

Kapittel 2 vil forsøke å drøfte hva pragmatisk filosofi er, og hvilke konsekvenser den pragmatisk filosofien har for den litterære analysen. Jeg vil begynne med William James og hans syn på sannhet og metode, og videre drøfte Rortys posisjon. Mot slutten av kapittel 2 vil jeg se pragmatismen i sammenheng med litteraturvitenskapen. Her vil Hagen spille en større rolle.

Kapittel 3 vil benytte seg av de pragmatisk innsiktene i en analyse av *Arv og miljø*. Analysen vil vektlegge noen perspektiver ved romanen jeg har funnet hensiktsmessige for oppgavens helhetlige mål.

Kapittel 4 vil supplere analysen med noen pragmatisk refleksjoner og til sist trekke linjene sammen i en konklusjon. Her vil jeg også drøfte egen problemstilling, og vurdere eventuelle fordeler og ulemper knyttet til å benytte pragmatisme som lese måte.

Kapittel 2: Pragmatisme

2.1 William James' pragmatiske metode

I pragmatismen har man, som tidligere nevnt, siden bevegelsens begynnelse verdsatt handlekraft, praksis, tilstrekkelighet og derfor sett med skepsis på flere hundreår lange metafysiske diskusjoner om filosofiske konsepter som Sannhet, det Gode, Gud og lignende. Pragmatismens mål om å være en løsningsorientert og handlekraftig filosofi viser seg blant annet gjennom retningens 'metodesyn'. I *Pragmatism. A New Name for some Old Ways of Thinking* (1907) introduserer William James sin 'pragmatiske metode'. Denne går grovt forklart ut på at dersom man ikke kan spore noen mulige praktiske konsekvenser av den ene eller den andre siden av en uenighet, så betyr alternativene egentlig det samme og diskusjonen er overflødig (James, 2010 [1907], ebok, loc. 391). James trekker innledningsvis frem et nokså karikert eksempel på en slik meningsløs filosofisk uenighet: Han forteller om en campingtur i fjellene der han overhører følget sitt engasjere seg i en metafysisk uenighet om et ekorn. Diskusjonen handler om at en mann ser et ekorn i et tre på motsatt side av der han selv står. For å kunne se ekornet tydeligere går mannen rundt treet, men ekornet beveger seg også rundt treet i motsatt retning, slik at ekornet alltid holder treet mellom seg selv og mannen. Det 'metafysiske' spørsmålet er da: «DOES THE MAN GO ROUND THE SQUIRREL OR NOT?» (*ibid.*: loc. 382). Mannen går riktignok rundt treet, men går han også rundt ekornet? James forteller at alle i selskapet valgte sider i diskusjonen, og at han selv ble stående igjen som den siste stemmen som kunne vippe den ene eller den andre siden over i flertall. Løsningen til James er å på skolastisk vis rydde opp i diskusjonen på følgende måte:

“Which party is right,” I said, “depends on what you PRACTICALLY MEAN by `going round` the squirrel. If you mean passing from the north of him to the east, then to the south, then to the west, and then to the north of him again, obviously the man does go round him, for he occupies these successive positions. But if on the contrary you mean being first in front of him, then on the right of him, then behind him, then on his left, and finally in front again, it is quite as obvious that the man fails to go round him, for by the compensating movements the squirrel makes, he keeps his belly turned towards the man all the time, and his back turned away. Make the distinction, and there is no occasion for any farther dispute. You are both right and both wrong according as you conceive the verb `to go round` in one practical fashion or the other.” (*ibid.*: loc. 376, 382).

Denne trivielle og noe karikerte anekdoten er for James et ganske enkelt eksempel på det han kaller 'den pragmatiske metoden'. Den pragmatiske metoden går ut på å avgjøre hvilke metafysiske forestillinger som er mest fruktbare ved å spore deres respektive praktiske konsekvenser. En pragmatiker spør seg: Hvilken praktisk forskjell vil det det gjøre for noen hvis den ene eller den andre forestillingen er sann? (*ibid.* Loc. 390). Hvis ingen praktiske konsekvenser kan spores, så betyr alternativene praktisk talt det samme, og uenigheten er overflødig. Når en uenighet er 'ekte', så vil det, slik James ser det, være mulig for oss å vise til hvilke praktiske forskjeller som må følge av at den ene eller den andre siden har rett (*ibid.*). I tilfellet med ekornet ser vi at diskusjonen er overflødig: uenigheten munner ut i en språklig konstruksjon, uttrykket «to go round» som kan anvendes på flere måter. Å velge den ene eller den andre siden av diskusjonen vil ikke føre med seg noen praktiske konsekvenser, og derfor er diskusjonen overflødig – man kan ganske enkelt slå seg til ro med at uttrykket betyr to forskjellige ting, avhengig av hva man legger i «to go round».

James' metode for å avgjøre filosofiske uenigheter er altså forankret i hans tanke om at teorier bare er nødvendig hvis man kan vise at de fører til praktiske konsekvenser. Han skriver: «There can BE no difference any-where that doesn't MAKE a difference elsewhere» (*ibid.* loc. 426). Det kan altså ikke finnes noen reell ulikhet mellom abstrakte teorier, dersom de ikke fører til konkrete, praktiske ulikheter. En pragmatiker bør derfor velge å anvende bare de teoriene som man på en eller annen måte kan vise at fører til praktiske konsekvenser. Filosofiske teorier er ikke noe vi skal støtte oss på, men det er noe vi skal bevege oss fremover ved hjelp av. Filosofiske teorier har en instrumentell verdi for pragmatikeren. Teori er kun nødvendig der den kan brukes som et verktøy for forskningen: «Theories thus become instruments, not answers to enigmas, in which we can rest, skriver James» (*ibid.* Loc. 454).

Hva menes så med «praktiske konsekvenser»? Her er James' pragmatisme nokså mangfoldig: på den ene siden verdsetter James empiriske konsekvenser, som sanseapparatet vårt kan verifisere og validere fysisk. Han skriver et sted at pragmatisme representerer den empiristiske holdningen, men på en mindre 'støtende' (objectional) måte enn den har fremstått tidligere. For i likhet med empirismen er pragmatismen opptatt av adekvathet, konkrethet, fakta, handling og 'makt': «That means the empiricist temper regnant, and the rationalist temper sincerely given up. It means the open air and possibilities of nature, as against dogma, artificiality and the pretence of finality in truth» (*ibid.* loc. 443, 440).

Samtidig er også James opptatt av å kunne legitimere religiøs tro gjennom filosofi. Konsekvensbegrepet i James pragmatisme er derfor ikke begrenset til bare å omhandle *empiriske* konsekvenser. Han snakker om *praktiske* konsekvenser, altså konsekvenser som på

en eller annen måte er formålstjenlige. Der det er formålstjenlig for noen å holde en metafysisk påstand for å være praktisk nyttig, åpner pragmatismen for at man kan gjøre nettopp det:

“Rationalism sticks to logic and the empyrean. Empiricism sticks to the external senses. Pragmatism is willing to take anything, to follow either logic or the senses, and to count the humblest and most personal experiences. She will count mystical experiences if they have practical consequences. She will take a God who lives in the very dirt of private fact - if that should seem a likely place to find him” (*ibid.* loc 672)

På denne måten åpner James’ pragmatisme opp for at man kan holde ulike tankesett for å være sanne, som her religion, når det har praktiske konsekvenser også på et personlig nivå.

Utdraget over har også klangbunn et annet foredrag James holdt i 1896, «The will to Believe». I dette forsvarer James (religiøse) menneskers mulighet til å innta ulike standpunkter selv uten bevis for at standpunktet, eller troen, er ‘sann’. James’ sentrale argument i foredraget baserer seg på ideen om at tilgang på bevis for hvorvidt ulike metafysiske standpunkt er sanne eller ikke, i mange tilfeller avhenger av at man begynner med å adoptere trosgrunnlaget uten bevis. Bare på denne måten kan man vurdere om konsekvensene som standpunktet fører til, kan sies å være praktisk nyttig. Slik James ser det, har den kristne troen på Gud og den frie viljen praktiske moralske og psykologiske konsekvenser som gjør det legitimt for en pragmatiker å ha en kristen tro, selv uten fysiske bevis (James, 1896). På denne måten knytter James sin pragmatiske metode sammen med en religiøs agenda: Ikke alle metafysiske spørsmål har konsekvenser som kan spores gjennom umiddelbare sanseinntrykk. Noen metafysiske spørsmål, som de religiøse, kan ha en personlig og psykologisk gevinst hvis man bare begynner å anvende den metafysiske posisjonen.

James’ metode kan oppsummeres som en metode som vektlegger pragmatismens grunnleggende mål, nemlig ønsket om at filosofi skal ha en praktisk nytteverdi. Metoden legger vekk noen metafysiske uenigheter ved å peke på at ingen av disse uenighetene vil ha praktiske konsekvenser, men åpner samtidig for at man kan innta et metafysisk standpunkt uten å måtte «bevise» at standpunktet er sant. Man kan «tro» at noe er sant, anvende perspektivet, og deretter vurdere og revurdere hvilke praktiske konsekvenser standpunktet har når man anvender det.

Til tross for at James’ pragmatiske metode har en nokså tydelig religiøs agenda, vil jeg påstå at den også kan gjøres relevant inn mot litterær tolkningspraksis. James’ metode kan brukes, grovt skissert, når man som litteraturforsker spør seg selv: Hvilke teoretiske prinsipper vil ha de mest praktiske konsekvensene? Når man stiller dette spørsmålet, innser man at svaret vil avhenge av den enkelte tolkers egne prinsipper, etiske prioriteringer, idealer, mål med

tolkningen osv. Hva man svarer på spørsmålet, kan dermed legitimere at fortolkeren inntar flere ulike litteraturteoretiske standpunkt. Hvor man ender opp avhenger ganske enkelt av fortolkerens egne prioriteringer. Utfordringen med denne metoden er da at den på et eller annet punkt legitimerer en form for epistemologisk subjektivism, og man kan stille spørsmålsteget ved hvor litteraturvitenskapeligheten i dette ligger. Jeg vil komme tilbake til å drøfte dette etter å ha redegjort for flere prinsipper i den pragmatiske filosofien.

2.2 Anti-essensialisme og pragmatismens syn på sannhet

I essayet «Pragmatism, Relativism and Irrationalism» skriver Richard Rorty: «My first characterization of pragmatism is that it is simply anti-essentialism applied to notions like «truth,» «knowledge,» «language,» «morality,» and similar objects of philosophical theorizing» (Rorty, R. 2017 [1979], s. 162). Med essensialisme menes den klassisk-filosofiske ideen om at alle ting har et sett med attributter som er nødvendige for dens identitet og funksjon. Man tenker at konsepter som litteratur, kunst, mennesket eller «det Sanne» og «det Gode» har et slags teoretisk fotfeste, eller en forankring, i noe som er den bestemte tingens essens. I litteraturvitenskapen kjenner vi denne tanken igjen i de formalistiske litteraturvitenskapene som har vært opptatt av å definere hva kunsten og litteraturens egentlige «essens» er, noe mange i litteraturvitenskapelig sammenheng vil enes om at innebærer en form for «litteraritet». På samme måte vil et essensialistisk sannhetsbegrep forsøke å definere og avgrense hva sannhet er, og komme til bunns i hva som er konseptets bakenforliggende forankring, og dermed dets essens. Aristoteles' sannhetsdefinisjon er at sannhet er når «tanken korresponderer med de virkelige forhold» (Alnes, J-H., 2019). Aristoteles' sannhetsbegrep forklarer dermed sannhetens essens, korrespondanse mellom tanken og tingen, som også kan fungere som en slags 'objektiv' forankring av sannhetsbegrepet.

Pragmatismen motsetter seg tanken om at «det Sanne» er noe som har en iboende essens som det er mulig å forankre i noe objektivt. Innenfor pragmatismen finnes det ikke noe 'objektivt' eller 'universelt' teoretisk forankret sannhetsbegrep. Imens den klassiske filosofien forutsetter at «Sannhet» er noe *essensielt*, hevder James' pragmatisme at sannhet er noe *prosessuelt*. James skriver:

“TRUE IDEAS ARE THOSE THAT WE CAN ASSIMILATE, VALIDATE, CORROBORATE AND VERIFY. FALSE IDEAS ARE THOSE THAT WE CANNOT. That is the practical difference it makes to us to have true ideas; that, therefore, is the meaning of truth, for it is all that truth is known-as. (...) The truth of an idea is not a stagnant property inherent in it. Truth HAPPENS to an idea. It BECOMES true, is MADE true by events. Its verity is in fact an event, a process: the process namely of its verifying itself,

its veri-FICATION. Its validity is the process of its valid-ATION” (James, 2010 [1907], s. 138, James’ utheving).

Sannhet er altså ifølge James noe som *skjer* med en idé, ikke noe som allerede *er* i den. Når man snakker om sanne og falske ideer, er det ikke fordi vi beveger oss nærmere noen større, mer objektiv sannhet. Sanne ideer blir *gjort* sanne gjennom anvendelse og validering. Sannhet er ikke noe som er sant i-seg-selv, men noe mennesker gjør sant. Dette gjør så at en idé stadig må bli re-validert for å holdes gyldig. Selv om en idé har blitt holdt for å være sann en gang, så er den ikke sann for alltid. En idé blir gjort sann gjennom handling, og noen ideer kan holdes for å være sanne lenger enn andre.

Pragmatismen har siden James og Dewey fortsatt å motsette seg forsøk på objektive forankringer av sannhetsbegrepet. Richard Rorty går lenger enn James i å avvise spørsmålet om «Sannhet» som noe interessant. Slik Rorty ser det, er ikke «sannhet» noe man burde forvente noen interessant, filosofisk teori om i det hele tatt, og dermed noe moderne filosofer ikke bør kaste bort tiden sin på (Rorty, R. 2017 [1982], s. xiii). Rorty hevder at når filosofihistorien ikke har kommet frem til noen interessant teori om konseptene «det Sanne» og «det Gode», så betyr det at diskusjonen bare skaper mer diskusjon, og dermed ikke har noen praktisk nytteverdi. Dette står i motsetningen til filosofihistoriens funn innenfor de naturvitenskapelige feltene der man faktisk har funnet noe interessant å si om blant annet fysikkens lover (*ibid.*: xiv). For en pragmatiker er det dermed nyttig å legge diskusjonen om det «Sanne» og «det Gode» bak seg, og heller bruke tid på filosofiske spørsmål som man faktisk kan si noe om.

Pragmatismens alternativ til et essensialistisk, objektivt sannhetsbegrep er å hevde at sannhet ikke er noe mer enn et konvensjonelt bestemt setningsattributt. I innledningen til *Concequences of Pragmatism* (1982) skriver Rorty følgende:

“For pragmatists, “truth” is just the name of a property which all true statements share. It is what is common to “Bacon did not write Shakespeare,” “It rained yesterday,” “E equals mc²” “Love is better than hate,” “*The Allegory of Painting* was Vermeer’s best work,” “2 plus 2 is 4,” and “There are nondenumerable infinities.” Pragmatists doubt that there is much to be said about this common feature”. (Rorty, R. 2017 [1982], s. xiii)

For Rorty er altså ikke sannhet noe annet enn navnet på en egenskap som noen utsagn deler. Disse påstandene er «sanne» bare fordi de er velbegrunnede påstander innenfor ulike felt, og derfor kan bli tillagt beskrivelsen «sann». Slik Rorty ser det, er sannhet «warranted assertibility», altså velbegrunnede påstander (Rorty, R. 2017 [1979] s. 110). Med dette synet finnes det ikke noe absolutt sannhetskriterium for hvordan man kan si at noen påstander er

sanne eller usanne, som korrespondanseteorien har forsøkt å tilby. Det finnes bare velbegrunnede og ikke velbegrunnede påstander, som kan holdes for å være «sanne». Noen påstander holdes for å være sanne lenge, andre kortere.

2.3 Den språklige vending og bruddet med korrespondanseteorien for sannhet

Til grunn for pragmatismens avvisning av korrespondanseteorien for sannhet ligger retningens anti-essensialisme og motvilje til å involvere seg i evigvarende filosofiske diskusjoner. Det er videre nyttig å påpeke at pragmatismen ikke er alene om sin avvisning av korrespondanseteorien for sannhet. Utover andre halvdel av det 20. århundret går filosofien som helhet igjennom en språklig vending som forvansker forholdet mellom språk og virkelighet i filosofien og de øvrige humanistiske vitenskapene. Den språklige vendingen er et vendepunkt i vestens filosofihistorie. Vendingen følger i hovedsak innflytelsen fra to kilder. Den ene, som ofte får mest oppmerksomhet i litteraturfaget, er innflytelsen fra lingvisten Ferdinand de Saussure som underviste om språktegnet indre struktur. Denne i utgangspunktet lingvistiske innsikten fikk enorm innflytelse for måten man forstod forholdet mellom språk og virkelighet. På bakgrunn av Saussures redegjørelse for språktegnet utvikles også forståelsen av forholdet mellom mennesket og virkeligheten gjennom en utvikling av synet på språklige handlinger (Austin) og språktegnet ustabile natur (Derrida). Saussure blir sammen med Charles Sanders Peirce, som William James ga æren for å ha etablert pragmatismen som retning, kalt semiotikkens grunnlegger.

Den andre innflytelsen på den språklige vendingen er vel så viktig for Rorty. Dette er den utviklingen som finner sted i det språkfilosofiske miljøet på Cambridge, og viktigst i denne sammenheng er Ludwig Wittgenstein. Wittgensteins filosofi går gjennom en forandring fra hans tidlige til hans sene fase som gjenspeiler selve den språklige vendingen. I hans *Tractatus Logico-Philosophicus* (1921) skriver han at alle kjensgjerninger må passe inn i et logisk system dersom de skal kunne sies på ha mening. I *Filosofiske undersøkelser* (1953) har han imidlertid endret mening, og fremmer nå et syn på språket som involverer et spill mellom tegn og betydninger. Rorty, inspirert av Wittgenstein, skriver: “The question whether to view truth as ‘correspondence to reality’ or as ‘warranted assertibility’ is the question of whether to treat language as a picture or as a game” (Rorty, 2017 [1982], s. 110). Via Wittgensteins syn på språk som spill vender Rorty seg dermed vekk fra tanken om at «sannhet» handler om å finne det

språket som best «speiler» virkeligheten, og at sannheten er noe som «finnes der ute» som det er opp til mennesket å avdekke. I *Contingency, Irony and Solidarity* (1989) skriver han:

«Sannheten kan ikke være der ute – den kan ikke eksistere uavhengig av menneskers sinn – fordi setninger ikke kan eksistere på den måten, eller være der ute. *Verden er der ute, men beskrivelser av verden er det ikke*. Det er bare beskrivelser av verden som kan være sanne eller falske. På egen hånd – uavhengig av menneskenes beskrivende aktivitet – kan verden det ikke. (Rorty, R. 1989, s. 5)¹

Rorty deler altså Wittgensteins syn på at språket ikke kan speile virkeligheten, og at det ikke er mulig å avdekke verdens egen «sannhet» gjennom språket. En slik sannhet finnes nemlig ikke, for konseptet «sannhet» kommer ikke utenom menneskenes beskrivende aktivitet. Rortys syn blir da en tydelig vending vekk fra korrespondanseteorien, og mot en tanke om at sannhet ikke er noe mer enn et «trekk i et etablert «språkspill»» (Bjørkdahl, 2018, s. 13).

Her er det også viktig å presisere at Rorty ikke tror det finnes noe språk som har en mer «grunnleggende» nærhet til virkeligheten enn andre. Det er ingen språk som er mer eller mindre i stand til å avkle virkeligheten som den egentlig er gjennom å være tilfredsstillende deskriptivt og objektivt. Det finnes, ganske enkelt, bare mange ulike vokabularer, og disse kan ikke rangeres i noen hierarkisk ordning der et vokabular er bedre egnet til å beskrive virkeligheten enn et annet. De ulike vokabularene er ganske enkelt bare ulike språkspill, som varierer innenfor ulike fagfelt. Ingen vokabularer er bedre egnet enn andre til å avdekke «virkelighetens» egentlige «sannhet», for sannhet er «ikke noe annet enn det våre likemenn, *ceteris paribus*, lar oss komme unna med» (Rorty, R. 1979, s. 176).²

Med dette kan vi si at Rorty ser ut til å være på linje med sine samtidige dekonstruksjonister i å skille språk fra virkelighet og i å betvile språkets evne til å være en brobygger mellom mennesket og virkeligheten. Han skriver et sted: «Pragmatists and Derrideans are, indeed, natural allies» (Rorty, 1985, s. 135).

2.4 Pragmatisme, epistemologi og metode

Rortys filosofi kan altså ses som en del av den større språklige vendingen, og Rorty regnes av mange for å være del av den postmoderne bevegelsen som vokste frem i løpet av andre halvdel av 1900-tallet (Popkin, 2017). Fra de såkalte «analytiske» filosofenes hold ble Rorty kritisert

¹ Oversatt og kursivert av Kristian Bjørkdahl i forordet til den norske utgaven av *Filosofi som poesi* (2018), s. 13 – 14)

² Oversatt av Kristian Bjørkdahl i forordet til den norske utgaven av *Filosofi som poesi* (2018), s. 13

for å representere både relativisme og skeptisisme, en beskrivelse Rorty og hans tilhengere ikke kjenner seg igjen i. Michael Williams skriver følgende i introduksjonen til Rortys *Philosophy and the mirror of nature* (2009):

“A philosophical skeptic holds, or pretends to hold, that any view is as good as any other. Rorty doesn’t think this for a moment. Rorty’s view is that skepticism (along with relativism, etc.) is the dark side of epistemology. Epistemology aims at a wholesale justification of our beliefs about the world (with a resultant downgrading of beliefs that resist appropriate grounding)”. Accordingly, skepticism is where you end up if you think that epistemology ought to work but doesn’t. What leads to skepticism is not inadequate epistemology but the very idea that knowledge, justification, and truth are objects of theory. Without this idea, the project of wholesale justification would not seem intelligible. (Williams, 2009, s. xxvii)

For Rorty er altså ikke skeptisisme noe alternativ nettopp på grunn av pragmatismens syn på epistemologi. Slik han ser det, her ifølge Michaels, er skeptisisme nettopp et resultat av epistemologiens grunnleggende tanke om at kunnskap, begrunnelser og sannhet er teoretiske gjenstander. Pragmatismen unndrar seg dermed ‘skeptisisme’ ved å innta en slags anti-teoretisk holdning til epistemologien: Pragmatismen tror, ganske enkelt, at det ikke går an å fullstendig begrunne våre påstander om verden gjennom et bestemt språk, slik den klassiske epistemologien ser ut til å ha tenkt.

Der klassisk epistemologi er opptatt av å få sine funn til å passe inn i et større teoretisk nettverk ved å abstrahere teori ut fra empiri, hevder pragmatismen at teori aldri kan være bedre enn sin praksis. I essayet *Pragmatism, Relativism, Irrationalism* (1979), skriver Rorty følgende:

“James and Dewey are, to be sure, metaphilosophical relativists, in a certain limited sense. Namely: they think there is no way to choose and no point in choosing between incompatible philosophical theories of the typical Platonic or Kantian type. Such theories are attempts to ground some element of our practices on something external to these practices. Pragmatists think that any such philosophical grounding is, apart from elegance of execution, pretty much as good or as bad as the practice it purports to ground. They regard the project of grounding as a wheel that plays no part in the mechanism. In this, I think, they are quite right.” (Rorty, 2017 [1979] s. 167)

Det er særlig siste del av utdraget som er interessant i denne sammenhengen: pragmatismen ser med stor skepsis på å skulle forankre all mulig praksis i en eller annen filosofisk teori. Prosjektet med å forankre praksis filosofisk, spiller ikke noen rolle, for en teori kan aldri være bedre eller dårligere enn sin praksis. Rorty hevder videre at det er enklere for filosofen å abstrahere og

teoretisere en bestemt praksis, enn det er for en forsker å komme frem til en bestemt innsikt gjennom hardt arbeid. Som et eksempel på dette trekker Rorty frem Kants kategoriske imperativ og hevder at dette kan teoretiseres på en slik måte at kan passe både kristne og kannibaler. Derfor er det ikke *teorien* i seg selv som skaper moral, men de faktiske samfunn og forskere som utvikler moral og institusjoner gjennom hardt arbeid (*ibid.*: 168). Filosofiske teorier tjener da ingen annen hensikt, slik Rorty ser det, enn å “jেকে opp” en bestemt moralsk eller epistemisk praksis med en dose abstraksjon, slik at det passer inn i et større filosofisk og teoretisk nettverk:

“All the Platonic and Kantian philosophers does is to take the finished first-level product, jack it up a few levels of abstraction, invent a metaphysical or epistemological or semantical vocabulary into which to translate it, and announce that he has *grounded* it” (Rorty, R. 2017 [1979], s. 167 – 168)

I pragmatismen er man altså skeptisk til å skulle begrunne en bestemt praksis gjennom å forankre praksisen teoretisk gjennom en eller annen teori. I det hele tatt er pragmatismen skeptisk til epistemologiens prosjekt om å kunne tilby en «lære» om «kunnskap» og «innsikt». Pragmatismen hevder, igjen, at kunnskap og innsikt, der innsikt kan betegne noe sånn som «sannhet om ontologiske enheter» er uinteressant, for å oppnå kunnskap handler nettopp ikke om noe mer enn en slags praktisk enighet innad i ulike fellesskap. Hva som til enhver tid anses for å være «vitenskap» eller «kunnskap» er betinget av en rekke historiske og sosiale tilfældigheter.

Det er på bakgrunn av dette at Rorty hevder at pragmatismen står for en slags epistemologisk «behaviorisme», eller epistemologisk «adferd». I *Philosophy and the mirror of nature* skriver Rorty at poenget med den epistemologiske adferden er at det ikke finnes noe filosofisk utgangspunkt å fastholde når man skal behandle ulike ontologiske emner. Men, den epistemologiske adferden hjelper oss likevel å se forklaringsmuligheter der vi kan finne de, og derfor er den tradisjonelle filosofiske epistemologiens forsøk på å skille mellom «vitenskaplige» og «uvitenskapelige» forklaringer er unødvendige (Rorty, R. 1979, s. 209). Kort forklart handler epistemologisk behaviorisme, eller adferd, om at kunnskap kun er resultatet av argumentasjon og diskusjon (Williams, M. 2009, s. xiv). Hva er så da Rortys pragmatiske metode? Hvis man kan si at Rorty har noen metode, så handler den om argumentasjon og diskusjon, om å komme til enighet eller i det minste «fruktbar uenighet» (Rorty, R. 1979, s. 317).

2.5 Pragmatisme, sannhet og metode - oppsummering

For å oppsummere denne drøftingen av pragmatisme, vil jeg sammenfatte perspektivene til James og Rorty og forsøke å gi et enhetlig bilde av hva som er pragmatismens syn på sannhet og metode. For James er sannhet noe som blir til i en prosess og ikke noe som har en egen essens. Sannhet er noe som blir gjort sant gjennom anvendelse og validering. James begrep om sannhet er dermed også knyttet til hans metodesyn: pragmatismens metode handler om å bruke de teoriene som har praktiske konsekvenser. Her er det også et snev av subjektivisme; for hva som har mest praktiske konsekvenser kommer an på mennesket, felleskapet eller kulturen som ser.

Selv om Rortys refleksjoner omkring sannhet og metode kommer etter den språklige vendingen, har de grunnleggende likhetstrekk med James' filosofi. Hos Rorty er sannhet ganske enkelt 'begrunnede påstander' som dine likemenn lar deg slippe unna med. Sannhet etableres i et språkspill, og ikke øyeblikket der språket endelig greier å «speile» virkeligheten. Dette ligner James' sannhetsbegrep i og med at de begge ser på sannhet som noe som «etableres» av mennesket, og ikke noe som allerede eksisterer i virkeligheten.

James' og Rortys metodesyn er heller ikke ulikt, ettersom de begge vektlegger praksis over teori. Rortys metodesyn baserer seg på tanken om at epistemologiens forsøk på å etablere en objektiv lære om kunnskap og innsikt, er et dødt prosjekt: en pragmatist hevder at det er unødvendig å forsøke å lage noen universell teori om kunnskap, for kunnskap er ikke noe med en egen essens. For Rorty er ikke epistemologi lære om kunnskap, men en bestemt adferd. Den epistemologiske adferden handler ikke om å legitimere påstander ved å forankre disse i noen teori eller i et vitenskapelig språk som er mer fundamentalt enn et annet. Den epistemologiske behavioristen er en 'holist' som bruker språk, vokabularer og ulike teoretiske forestillinger som praktiske bruksgjenstander, eller ressurser, som kan benyttes til å skape forestillinger som tjener til menneskelige forhold (Bjørkdahl, K. 2018, s. 14). Hos både James og Rorty finner vi dermed tanken om at metafysiske teorier eller standpunkter er praktiske verktøy eller bruksgjenstander.

Pragmatismens syn på sannhet og metode samsvarer godt med retningens idealer om å kunne utvise handlekraft, være praktisk orientert og adekvate. Dette er på mange måter pragmatismens styrke: gjennom sitt sannhets- og metodesyn er de på en måte unndratt mange filosofiske diskusjoner og har mulighet til å konsentrere seg om vitenskapelig praksis. Samtidig er retningen, som jeg var inne på innledningsvis, nokså upopulær i øvrige vitenskapers øyne, ettersom pragmatismen avviser tanken om at det er mulig å oppnå objektiv sannhet, kunnskap og viten. En konsekvens av dette er at pragmatismen åpner for relativisme og subjektivisme. I

sin iver etter å kunne være praktisk, handlekraftig og adekvat, mister retningen all sin legitimitet i andres øyne når den åpner for disse filosofiske udydene, som i sin ytterste og karikerte konsekvens leder til vitenskapelig kaos og anarki. Dette er en utfordring som må løses når man skal snakke om en pragmatisk lese måte, og jeg vil forsøke å løse dette gjennom å se nærmere på pragmatisme i litteraturfaget.

Pragmatisme i litteraturfaget

Vi har til nå sett på noen kjerneinnsikter i pragmatismen. Spørsmålet videre handler om hvordan pragmatisme fungerer i møte med litteraturfaget. Hvilke konsekvenser har de pragmatiske innsiktene for litteraturvitenskapen? Truer pragmatismen litteraturvitenskapens vitenskapelighet med sin anti-essensialisme, anti-fundamentalisme og sine relativistiske tendenser? Jeg vil i denne neste delen forsøke å besvare disse spørsmålene, før jeg gjør rede for det som er min egen tolkning av hva en pragmatisk lese måte innebærer.

2.6 Litteratur og pragmatismens metodiske pluralisme

Litteraturteori er et bredt fagområde innenfor litteraturforskningen som på en eller annen måte forsøker å si noe *allment* om hva som kjennetegner litteratur (Pedersen, 2019). Siden begynnelsen av 1900-tallet har litteraturforskere i økende grad teoretisert litteraturfaget gjennom å stille spørsmål til sitt eget studieobjekt og sin egen fremgangsmåte. Relevante spørsmål som moderne litteraturteoretikere har forsøkt å besvare, er typisk; Hva er litteratur? Hvordan skiller litteraturen seg fra andre typer tekster? Hvordan er forholdet mellom litteraturen og samfunnet den har oppstått i, forfatteren som har skrevet den og den litterære tradisjonen den inngår i? Hvordan kan man legitimere litteraturvitenskapen som *vitenskap*? Innenfor litteraturteorien finnes det mange ulike svar på disse spørsmålene, og de ulike svarene har igjen skapt et grunnlag for å kunne snakke om ulike litteraturteoretiske skoler (Claudi, M. B. 2013, s. 12).

Hvordan besvarer så pragmatismen spørsmålene skissert over? På spørsmål om hva litteratur er og hvordan litteratur skiller seg fra andre type tekster, svarer pragmatismen at 'litteratur' ikke er noe som har en egen essens det går an å definere. Det som regnes for å være litteratur i dag, er bare et resultat av historisk og sosialt betingede konvensjoner. Litteratur er hva enn en gitt kultur bestemmer at litteratur er, eller sagt med Rortys ord: «literature is whatever the critics criticise» (Rorty, R. 1989, s. 81). Som pragmatisk litteraturforsker trenger

man altså ikke noe mer enn en nominalistisk begrepsforståelse: Litteratur er bare et navn som samler under seg de enkelttilfeller vi som fellesskap velger å kalle litteratur.

Hvordan er så forholdet mellom litteratur, samfunn, forfatter og tradisjon ifølge pragmatismen? Pragmatismen har et holistisk syn på hvordan disse bestanddelene er knyttet sammen, som igjen har nærhet til den hermeneutiske sirkelen. Rorty skriver følgende i sitt kapittel om epistemologi i *Philosophy and the mirror of nature* (1979):

“This holist line of argument says that we shall never be able to avoid the “hermeneutic circle”—the fact that we cannot understand the parts of a strange culture, practice, theory, language, or whatever, unless we know something about how the whole thing works, whereas we cannot get a grasp on how the whole works until we have some understanding of its parts. This notion of interpretation suggests that coming to understand is more like getting acquainted with a person than like following a demonstration. In both cases we play back and forth between guesses about how to characterize particular statements or other events, and guesses about the point of the whole situation, until gradually we feel at ease with what was hitherto strange. (Rorty, 1979 s. 318, 319)

Også pragmatismen forholder seg altså til hermeneutikkens innsikter om at forståelse oppnås i vekslingen mellom del og helhet. Litterær tolkning kan ifølge Rorty sammenlignes med å stifte et nytt bekjentskap: I begge tilfeller spiller vi frem og tilbake mellom gjetninger om hvordan vi skal karakterisere bestemte utsagn eller andre hendelser, og vi kommer med gjetninger om hva som kan være poenget med hele situasjonen, til vi gradvis føler oss tryggere på det som før var ukjent. Svaret på spørsmålet om hvordan pragmatismen ser på forholdet mellom litteratur, samfunn, forfatter og tradisjon blir da at de knyttes sammen gjennom den hermeneutiske sirkel, der de ulike bestanddelene forstår seg selv og hverandre i den kontinuerlige bevegelsen mellom del og helhet. Som litterær tolkningspraksis er ikke pragmatismen redd for å peke på disse sammenhengene: det er nettopp disse sammenhengene pragmatismen er interessert i å kunne fortelle om på nye og spennende måter.

Rorty hevder videre at måten vi kan si noe interessant om disse sammenhengene på, skjer gjennom vår egen forforståelse. Rorty skriver et sted at våre overbevisninger ikke er hindre mellom oss og forståelse eller mening, de er det som muliggjør forståelse og mening i utgangspunktet. Han skriver:

“My account of pragmatism is designed to show that this claim can best be seen as a corollary of the more general claim that our beliefs, our theories, our languages, our concepts – everything which Kant located on the side of “spontaneity” – are not to be seen as defenses against the

hardness of data, much less veils between us and objects, but as ways of putting the causal forces of the universe to work for us. In the case of texts, these forces merely print little replicas on our retinas. From there on it is up to us to make something out of these replicas by telling a story about their relation to other texts, or the intentions of its author, or what makes life worth living, or the events of the century in which the poem was written, or the events of our own century, or the incidents of our own lives, or whatever else seems appropriate in a given situation.” (Rorty, 1991, s. 82 - 83).

Når vi tolker en litterær tekst, er det altså bra, ifølge Rorty, å ta utgangspunkt i våre egne erfaringer i tolkningen og bruke disse til å fortelle om relasjonen mellom tekster og andre tekster, tekst og forfatterintensjon, tekst og kultur osv. Våre mange ulike forforståelser som vi ser tekster gjennom, er ikke et hinder, men et verktøy. Målet med en litterær fortolkning, eller analyse, er slik Rorty ser det nettopp å fortelle om disse sammenhengene gjennom en hvilken som helst måte som virker passende.

På spørsmålet om hva litteratur er, svarer altså pragmatismen at litteratur er hva enn det finnes enighet om at litteratur er, hva enn vi på et bestemt historisk tidspunkt definerer som litteratur. På spørsmål om hva som er forholdet mellom litteratur, forfatter og alle mulige kontekster svarer pragmatismen at disse bestanddelene står i en relasjon til hverandre, og at det er opp til fortolkeren å bruke sine egne forforståelser til å fortelle om hvordan. Disse to svarene skaper en enorm frihet til å anvende en metodisk pluralisme som vanskelig kan gjenfinnes i noen annen litteraturteoretisk ‘skole’. Samtidig som en metodisk pluralisme høres vel og bra ut, kommer den også med noen utfordringer: For hvordan kan man forsvare pragmatisme som litteraturvitenskapelig praksis hvis man ikke kan vise til noen bestemt metodikk, men som oppfordrer leseren til å bruke sin egen erfaring?

2.7 Pragmatismens vitenskapelighet

Et siste spørsmål jeg vil ta for meg i denne delen, er spørsmålet om det egentlig er rom for pragmatisme i litteraturvitenskapen. Kan pragmatismen, til tross for sin metodiske pluralisme, subjektivistiske og relativistiske innslag fungere innenfor litteraturvitenskapelig praksis?

I artikkelen «Allmenn litteraturvitskap - finst den framleis?» (2004) stiller Atle Kittang spørsmålsteget ved litteraturvitenskapens identitet. Det Kittang undres over, er om vitenskap i betydningen «ein vitskap med universelle teoretiske og metodiske ambisjonar, særleg opptatt av den vestlege kanoniske litteraturen, og primært ute etter å vinne kunnskap om litteraturen som spesifikt fenomen» fortsatt finnes. (Kittang, 2003, s. 143). Spørsmålet stilles i sammenheng

med Hagens utgivelse av innføringsboken *Hva er litteraturvitenskap* (2003), som innledes med setningen «[I]litteraturvitenskapens kanskje edleste oppgave er å få oss som leser og liker litteratur, til å lese den bedre og like den mer» (Hagen, 2010 [2003], s. 1). Kittangs hovedkritikk av Hagens innføringsbok er at den «bidrar til en oppfatning av litteraturvitenskapen som ikkje berre inneber ein radikal metodisk individualisme, men som også fører med seg det eg vil kalle ei radikal *subjektivering* av faget» (Kittang, 2003, s. 149).

Gitt Kittangs definisjon av den moderne litteraturvitenskapen som «ein vitenskap med universelle teoretiske og metodiske ambisjonar, særleg opptatt av den vestlege kanoniske litteraturen, og primært ute etter å vinne kunnskap om litteraturen som spesifikt fenomen», så vil pragmatisme fungere som et særdeles dårlig bidrag til litteraturvitenskapen. Pragmatismen er ikke interessert i å utlede noen universelle, metodiske teorier, og den er heller ikke interessert i å vinne kunnskap om litteraturen som spesifikt fenomen. Pragmatismen avviser Kittangs vitenskapssyn på flere områder: når sannhet ikke er 'korrespondanse', men 'begrunnede påstander' er man som pragmatiker uinteressert i å finne universelle metoder og teorier som all litteraturforskning bør utledes fra. Pragmatikeren tror ikke det er noen hensikt i å finne eller opprette teorier som er mer fundamentale enn andre. Pragmatikeren tror heller ikke man kan vinne kunnskap om litteraturen som spesifikt begrep, iallfall hvis ikke hvis dette forutsetter et syn på litteraturen som noe essensielt annerledes enn andre tekster. Pragmatismen er videre ikke redd for det subjektive i litterære tolkninger. Sett fra et pragmatisk perspektiv er det legitimt, eller faktisk positivt, å bruke sine egne overbevisninger, prinsipper, språk osv. til å fortelle nye fortellinger om litteraturen. For uansett hvilke perspektiver du anvender, så kommer ikke litterær tolkning unna at den bruker en tekst mot et eller annet formål.

Det er ikke lenger vanlig å ha et like rigid vitenskapssyn som Kittang henviser til over. Hagens *Hva er litteraturvitenskap* (2003) er ikke blitt stående uimotsagt, men den har samtidig oppnådd innflytelse. Eller, om innflytelsen kommer fra Hagen eller internasjonalt hold er vanskelig å svare på, men hvis man ser på dagens leksikondefinisjoner av både vitenskap og litteraturvitenskap, så er det absolutt rom for pragmatismen. Blant annet skriver Hans H. Skei følgende om «litteraturvitenskap» i *Store norske leksikon*:

«Litteraturvitenskap er vitenskapen som beskjeftiger seg med studiet av litterære tekster og det tilleggs materialet som man finner nødvendig for utforskningen og forståelsen av disse tekstene. Avgrensningen av tekstmaterialet kan i seg selv være et problem, men tendensen går mot en stadig mer inkluderende praksis, hvor også tekster som strengt tatt ikke er skjønnlitterære, behandles ut fra litteraturvitenskapelige metoder. Et skille kan sies å gå mellom den forskning som i overveiende grad holder seg til tekstene, og den som i tillegg er opptatt av konteksten

(tekstuell og kontekstuell litteraturforskning) (...) Mengden av teoridannelser og metodeforsøk viser ikke bare pluralismen i en vitenskap som ikke kan være «eksakt», men også fagets implisitte rikdom» (Skei, 2019).

I Skeis oppfatning av begrepet er litteraturvitenskap et ganske romslig fagfelt, og jeg ser ingen grunn til at pragmatismen ikke kan finne seg til rette her innenfor fagfeltets «implisitte rikdom». Skeis definisjon bærer lite preg av å skulle fremstille litteraturvitenskapen som en vitenskap med universelle ambisjoner. Samtidig vektlegger han at de ulike tekstene skal behandles ut fra «litteraturvitenskapelige metoder». Kan en slik metode være en pragmatisk metodisk pluralisme? Jeg vil si ja. Men vil i så fall bruk av pragmatisme som litteraturvitenskapelig metode føre til relativistisk og subjektivistisk kaos? Jeg vil se nærmere på dette ved hjelp av Hagen.

2.8 Hagen og den epistemologiske pragmatismen

Når man tolker en litterær tekst, er man ute etter å si noe om tekstens mening. Hvordan man kan avgjøre hva som er en teksts mening, finnes det ulike oppfatninger om innenfor litteraturvitenskapen, og disse skisserer Hagen i boka *Litteratur og handling* (2000). Hagen skisserer fire posisjoner: (1) epistemologisk objektivisme, (2) epistemologisk subjektivisme, (3) en kombinasjon av epistemologisk objektivisme og subjektivisme og (4) hinsides objektivisme og subjektivisme (Hagen, 2000, s. 35 – 44). Det vil ikke være hensiktsmessig å gjengi disse posisjonene i detalj her, men grovt forklart innebærer de tre første posisjonene (1) at man hevder mening er noe som finnes i verket, (2) at mening er noe man tillegger verket, (3) at mening både er noe som finnes i verket og noe leseren tillegger verket. Pragmatismen representerer den fjerde posisjonen, som Hagen kaller «den epistemologiske pragmatismen». Om denne skriver han følgende:

«Den epistemologiske pragmatismen antar at spørsmålene om meningens opphav, natur og lokalisering er umulig å besvare og derfor feil stilt. Subjekt og objekt er i stedet integrerte bestanddeler av hverandre; de konstituerer hverandre gjensidig og flyter fritt i den hermeneutiske sirkelen som alltid er i bevegelse mellom polene. Vi vil aldri kunne få noe svar på om vi finner eller produserer mening. Alt vi vet er at vi har fått noe vi kan kalle mening i fanget» (Hagen, 2000, s. 41 – 42).

Den epistemologiske pragmatismen innebærer altså en anerkjennelse av at å besvare spørsmål om mening er noe som finnes i verket, tillegges verket eller en kombinasjon av disse er umulig.

Vi kan ikke si noe sikkert om meningens opphav og natur, men det betyr ikke at mening ikke er noe som finnes som vi kan forholde oss til. Hagens posisjon representerer godt den øvrige pragmatismens filosofiske innsikter der den anti-essensialistiske holdningen veier tungt: Som med spørsmålet om det Sanne og det Gode, kan vi ikke si noe om essensen til den litterære meningen. Hagen utdyper denne posisjonen på følgende måte:

«Den epistemologiske pragmatismen er derfor hverken spesielt subjektivistisk eller objektivistisk; den er relativistisk i sin natur, men ikke nødvendigvis i sine resultater. Den er ustabil, i konstant bevegelse og genuint historisk; den verken oppmuntrer eller advarer en som vil bruke seg selv som alle tings målestokk» (Hagen, 2000, s. 43).

Med andre ord; ja, den pragmatisk epistemologien er relativistisk i sin natur. Den anerkjenner ikke at det finnes noen objektiv løsning på hvor eller hvordan man avdekker et litterært verks mening. Dette betyr likevel ikke at resultatet av den epistemologiske pragmatismen er relativistisk vitenskapelig kaos. Hagen begrunner dette videre med å dele den pragmatisk epistemologien inn i tre nye posisjoner: (1) *pragmatisk objektivisme*, (2) *pragmatisk subjektivisme* og (3) *kombinasjon av pragmatisk subjektivisme og pragmatisk objektivisme*. (*ibid.*: 45 – 47). Her innebærer (1) en holdning som tilstreber størst mulig grad av enighet og objektivitet i fortolkningen. Dette innebærer naturligvis ikke at man kan snakke om *absolutt* objektivitet, for pragmatikeren er dette allerede avvist som umulig. Men man kan likevel innta en posisjon der man tror at man kan overbevise leseren om at ens egen fortolkning er rett, og dermed komme til enighet (*ibid.*: 45). (2) Innebærer en holdning der man feirer den «kreative amatør» og den «lystbetonte lesning». Her utelukkes det ikke at en lesning kan være mer overbevisende enn en annen, men som pragmatisk subjektivist søker man ikke primært å overbevise andre om at man har rett (*ibid.*: 46). Jeg vil plassere min egen tolkning av pragmatisme inn i en kombinasjon av disse, altså (3).

Når man forholder seg til en kombinasjon av pragmatisk subjektivisme og pragmatisk objektivisme har man to tanker i hodet samtidig. Man anerkjenner på den ene siden at det kan eksistere en bred enighet om hva slags tolkninger som er gode og dårlige. Samtidig anerkjenner man også at det også finnes tolkninger av samme tekst der begge er gode, uten at det finnes noen reell konkurranse mellom dem. Hagen sier videre at 'pluralisten' hører hjemme her, og han refererer til Wayne C. Booth, som skriver:

«[Pluralisten] vil ha blitt tvunget inn i pluralismen ved sin oppdagelse av at når han har vurdert minst to kritikeres argumenter med like mye alvor som de selv har gjort, så vil mer enn én

lese måte fremstå som intakt, umulig å motbevise, sannsynlig og *ikke* mulig å redusere eller oversette til en annen og overlegen lese måte» (Booth, 1979, s. 27).

Som en pragmatisk pluralist anerkjenner man at det kan eksistere flere lese måter av et litterært verk, der lesningene *ikke* er konkurrerende, men der begge kan fremstå som like intakt.

Slik jeg ser det er også Rorty en pragmatisk pluralist: Han både løfter frem den epistemologiske adferden som et forskerideal, og han hevder at fortolkeren med sin egen forestillingsevne er velkommen til å fortelle om et verks mange relasjoner. Rorty skriver et sted at han mener forskning innebærer *fronesis*, intellektuell dyd over *episteme*, kunnskap og viten (Rorty, 2009 [1978] s. 319). Dette innebærer at selv om det ikke finnes noen absolutt epistemologi, har også pragmatikeren et ønske om å gjøre seg forstått gjennom intellektuelle dyder som rasjonell bevisføring og plausibel argumentasjon. Samtidig er også enkeltindividets personlige overbevisninger (beliefs), språk, perspektiver osv., ikke noen trussel mot forskningen, men verktøy for å forstå kausale sammenhenger. I tilfelle med litterære tekster oppfordrer Rorty oss til å bruke vår subjektivitet til å fortelle en 'historie' om tekstens mange relasjoner (*ibid.*).

Slik jeg ser det står dermed ikke en pragmatisk epistemologi i fare for å skape fullstendig anarki innenfor litteraturvitenskapelig praksis. Den pragmatiske holdningen tilpasser seg det vitenskapelige miljøets språk, samtidig som pragmatikeren ikke er redd for sin egne subjektivitet, eller sagt med Gadammers ord, sine egne 'fordommer'.

Hagen konkluderer sin gjennomgang av den epistemologiske pragmatismen på følgende måte:

«På det epistemologiske nivå tvinges vi av argumenter til å bli pragmatister og dermed moderate relativister. På det pragmatiske nivå kan vi velge om vi vil dyrke relativismens muligheter eller om vi foretrekker å innskrenke dens spillerom. Uansett hvilken holdning vi har til epistemiske begrunnelser, vil vi tvinges til å ta i bruk etiske og estetiske argumenter for å forsvare vår posisjon» (Hagen, 2000, s. 47).

Hagen sier altså at når vi inntar en posisjon som epistemologiske pragmatister, må man selv velge om man vil rendyrke relativismens mange muligheter, eller om man vil innskrenke sitt eget spillerom. Personlig har jeg forsøkt meg på en middelvei: jeg er ikke redd for det subjektive, samtidig som jeg ønsker at min analyse skal utvise en 'intellektuell dydighet' i Rortys ånd. Hagen poengterer videre at uansett hvilken epistemisk posisjon man velger, vil vi likevel bli tvunget til å ta i bruk etiske og estetiske argumenter for å forsvare vår posisjon.

Jeg vil her forlate Hagen litt og konkretisere dette ved hjelp av virkelighetsdebatten igjen representert av Økland og Hvervens posisjoner.

2.9 Selvbiografi, roman og pragmatisme

Innledningsvis skisserte jeg to ulike lese måter av *Arv og miljø*, representert gjennom Økland og Hverven. Økland leser *Arv og miljø* delvis som en selvbiografi, imens Hverven leser den som en roman. Både Økland og Hverven forsvare sine lese måter gjennom å bruke etiske og estetiske argumenter.

Øklands etiske argument for sin egen selvbiografiske lesning av *Arv og miljø* handler om å rette oppmerksomhet mot romaner som selv begår en etisk ugjerning i å ikke fiksjonalisere levende modeller godt nok. Hvis ikke kritikere og journalister våger seg inn i «minefeltet» det er å diskutere forholdet mellom fakta og fiksjon i romaner, vil heller ikke «virkelighetslitteraturen» bli mer etisk bevisst. (Økland, 24.sep. 2016). Øklands etiske argument er videre nært sammenknyttet med det estetiske: *Arv og miljø* er en del av en større bølge «virkelighetslitteratur» som er en trussel mot den gode fiksjonslitteraturen. Virkelighetslitteraturen ... «... underprioriterer kunstneriske verdier som fantasi, fiksjon, innbilning, skaperkraft» (*ibid.*). Øklands valg av lese måte kan derfor også forsvares gjennom et estetisk argument: å kritisere *Arv og miljø*'s sammenblanding av fakta og fiksjon er et forsøk på å snu noe Økland mener er en uheldig estetisk trend.

Hverven begrunner også sin egen lese måte gjennom etiske og estetiske argumenter. Han hevder at det å lese *Arv og miljø* som roman, fører til at fortellingens indre tematikk kan få de etiske konsekvensene inn i offentligheten som den burde, som i Hvervens oppfatning er en «økt forståelse for incestofres vanskeligheter med å bli trodd» (*ibid.*) (NRK, debatten, 2016, 43:19 – 44:00). Videre hevder han at når man leser *Arv og miljø* som en selvbiografi eller nøkkelroman vil følgelig ikke romanen få «... den virkningen i offentligheten som den kan gjøre» (NRK, debatten, 2016, 43:19 – 44:00). De estetiske konsekvensene ved å lese *Arv og miljø* som en nøkkelroman eller selvbiografi, er ifølge Hverven at lesere mister synet av romanens komplekse og indre tematikk, slik at man heller ikke ser «rikdommen i skjønnlitteraturen» (Hverven, 12. nov. 2016).

Nå er ikke Økland og Hverven litteraturvitere, men litteraturanmeldere, og det kan kanskje sies at det for litteraturanmeldere er mer påtrengende å kunne forsvare sin lese måte gjennom både etiske og estetiske argumenter. Samtidig tror jeg ikke dette er irrelevant for litteraturvitere. Når man setter to ulike lese måter opp mot hverandre vil det være naturlig å forsvare sitt standpunkt ikke bare med epistemiske, men også etiske og estetiske argumenter,

som også Hagen sier: «[U]ansett hvilken holdning vi har til epistemiske begrunnelser, vil vi tvinges til å ta i bruk etiske og estetiske argumenter for å forsvare vår posisjon» (Hagen, 2000, s. 47). En pragmatisk pluralist tvinges følgelig også til å forsvare sin bestemte lese måte gjennom etiske og estetiske argumenter, men hvordan er ikke gitt.

2.10 Pragmatisme i litteraturfaget – oppsummering

I denne delen av oppgaven har jeg sett på noe av den pragmatiske filosofiens konsekvenser for litteraturfaget, og her følger en kort oppsummering.

Pragmatismens litteraturbegrep er av de mindre spennende: Ettersom pragmatismen innehar en anti-essensialistisk posisjon, er følgelig retningen uinteressert i å drøfte litteraturens 'essens'. Derfor er litteratur ikke noe annet enn hva man til enhver tid bestemmer at litteratur er, eller sagt med Rortys ord «whatever the critics criticize» (Rorty, R. 1989, s. 81). Dette innebærer også at man ikke kan skille mellom «innsiden» og «utsiden» av et objekt, mellom «ikke-relasjonelle» og «relasjonelle» egenskaper ved noe. Det er derfor heller ikke noen iboende, ikke-relasjonelle essenser i en litterær tekst som er mulig å studere isolert (autonomt) fra tekstens mange relasjoner (Rorty, 2004, s 93 – 94). Forholdet mellom litteratur, forfatter, leser og samfunn forstår pragmatismen 'holistisk', altså at disse alltid står i en relasjon til hverandre som deler av den hermeneutiske sirkelen. En pragmatiker er heller ikke redd for å dra nytte av egne 'fordommer', som trosoppfatninger, perspektiver, prinsipper, kunnskaper osv. Rorty oppfordrer til å bruke våre 'spontane reaksjoner' til å fortelle om den litterære tekstens mange relasjoner.

Pragmatismen passer dårlig inn i litteraturvitenskapen, hvis dens mål er å være «ein vitenskap med universelle teoretiske og metodiske ambisjonar» som er «primært ute etter å vinne kunnskap om litteraturen som spesifikt fenomen» (Kittang, 2003, s. 143). Dette betyr likevel ikke at pragmatismen nødvendigvis fører til et totalt relativistisk kaos. Hvis man er en epistemologisk pragmatiker, inntar man også en relativistisk posisjon. Denne relativismen kan pragmatikeren videre selv innskrenke (pragmatisk objektivist), nyte til det fulle (pragmatisk subjektivist) eller både innskrenke og utnytte (pragmatisk 'pluralist').

Videre påpeker Hagen: «Uansett hvilken holdning vi har til epistemiske begrunnelser, vil vi tvinges til å ta i bruk etiske og estetiske argumenter for å forsvare vår posisjon» (Hagen, 2000, s. 47). Jeg eksemplifiserte dette ved å vise hvordan både posisjonen til Økland og Hverven i virkelighetsdebatten inkluderer både etiske og estetiske argumenter når de blir tvunget til å begrunne sin posisjon. Det er videre ikke gitt hvordan dette bør slutes ut fra en

epistemologisk pragmatisk posisjon, og dermed, slik jeg ser det, er det åpent for å trekke inn et mangfold av argumenter og begrunnelser også her.

Kapittel 3. En pragmatisk lesning av *Arv og miljø*

Stanley Fish skriver et sted at «Interpretation is the only game in town» (Fish 1980, s. 355). Dette gjelder, naturligvis, også når man leser fagtekster. Min drøfting av pragmatismen har også vært underlagt en fortolkningsprosess. Det betyr også at jeg har tolket pragmatismen, ikke bare med utgangspunkt i James, Rorty og Hagen, men også gjennom perspektiver fra en rekke andre tekster. Tolkningen har vekslet mellom små tekststeder i enkelte bøker og større oversiktsartikler. Tekster jeg ikke forstod tidlig i prosessen har betydd noe annet senere. I tillegg til dette har mine egne religiøse trosoppfatninger, mine egne prinsipper og mine egne politiske overbevisninger blitt en implisitt del av min tolkning av pragmatismen, selv om jeg ikke (tror jeg) har gitt eksplisitt uttrykk for disse noe sted.

Slik jeg tolker den, både anerkjenner og oppfordrer pragmatismen den enkelte fortolkeren til å tenke selv, uten å være redd for å ta utgangspunkt i sin forforståelse i møte med tekster. James har tolket Charles Sanders Peirce, Rorty har tolket James og Dewey, og Hagen har tolket Rorty, James, Dewey og mange flere. Disse har også, som meg, tolket, ikke avdekket objektiv kunnskap om hva pragmatisme dypest sett er. De har, som meg, med utgangspunkt i en rekke andre tekster skrevet sin egen tekst, eller fortelling, om hvordan de selv tolker pragmatismen. De har også latt seg påvirke av sine egne prinsipper, trosoppfatninger, politiske idealer osv., både i valget om å fordype seg i pragmatismen og når de tolker den. Rent eksplisitt ser vi at James bruker sin kristne overbevisning som grunnlag for sin tolkning av pragmatismen. Rorty tar utgangspunkt politiske overbevisninger, særlig i *Contingency, Irony and Solidarity* der han tegner et bilde av en liberalistisk utopi. For meg illustrerer dette også pragmatismen som lese måte: Man anerkjenner at man ikke kommer utenom seg selv når man tolker, men likevel gjør så godt man kan for å forstå og gjøre seg selv forstått gjennom å føre plausible og rasjonelle argumenter. Når jeg nå skal forsøke å forklare hva en pragmatisk lese måte av *Arv og miljø* innebærer i mitt tilfelle, har jeg dette i bakhodet. Dette er ingen objektiv redegjørelse for hva en pragmatisk lese måte dypest sett er, men en tolkning og argumentasjon for hva en pragmatisk lese måte kan innebære i en lesning av *Arv og miljø*.

3.1 Målet med analysen

I pragmatismen snakker man om at å *bruke* og å *tolke* en tekst er det samme. Det går ikke an å skille den tolkende praksisen fra praksisen der vi leser tekster med bestemte mål. Rorty skriver et sted:

«On our view, all anybody ever does with anything is use it. Interpreting something, knowing it, penetrating to its essence, and so on are all just various ways of describing some process of putting it to work» (Rorty, (2004 [1992], s. 93). Hagen utdyper dette på følgende måte:

«En litteraturforsker kan bruke en tekst til å produsere tolkninger, tilnærmet ikke-tolkende analyser, vurderinger, kontekstualiseringer og teoretiseringer, men uansett hva han gjør, så er det en bruk av teksten rettet mot ett eller flere formål: sannhet, estetisk glede, personlig tilfredsstillelse, kulturell endring». (Hagen, 2006, s. 42).

Uansett hva man som fortolker gjør, er det altså bruk av teksten. Når jeg nå skal tolke *Arv og miljø* innebærer det da også at jeg bruker teksten for å oppnå ulike formål. Et rent materialistisk formål er jo, naturligvis, at dette gjøres i kontekst av en masteroppgave. Samtidig innebærer min tolkning eller bruk av *Arv og miljø* både et ønske om personlig tilfredsstillelse og, noe sånn som, et ønske om å rette oppmerksomheten mot en bestemt del av romanen.

Mitt utgangspunkt for å analysere *Arv og miljø* baserer seg egentlig på en enkel observasjon: Det er romantitlene *Arv og miljø* og *Fri vilje* som har fanget min oppmerksomhet. Titlene representerer en ontologisk diskusjon innenfor filosofien med like lange røtter som filosofien selv. Spørsmålet om mennesket har fri vilje eller om det styres av arv og miljø er metafysiske uenigheter med røtter i to motstridende virkelighetsoppfatninger: *Arv og miljø* gir assosiasjoner til et naturalistisk og deterministisk menneskesyn, og *Fri vilje* gir assosiasjoner til et humanistisk og positivt menneskesyn. Med et naturalistisk menneskesyn menes det syn at menneskets adferd skyldes naturlovmessige årsakssammenhenger. Med et humanistisk menneskesyn menes det syn at mennesket har evnen til fritt å styre sine handlinger og reaksjoner, i kraft av sin rasjonelle fornuft.

Under min første lesning av *Arv og miljø*, før søsterromanen ble utgitt, tenkte jeg ikke noe over de kolliderende virkelighetsforståelsene. Etter at søsterens roman ble utgitt, åpnet det seg en ny tolkningsmulighet for meg da jeg så tilbake på *Arv og miljø*: Er det slik at romanen utleder alle hendelser fra de to komponentene arv og miljø? Styres romanens handling gjennom den oppfatning at mennesker *ikke* har fri vilje, men er determinert av naturlover? Disse spørsmålene har ledet meg til en ny forståelse av *Arv og miljø*. Jeg har gått fra å forstå den som en kontroversiell roman hvis nerve er en incest-tematikk og sammenblandingen av fakta og fiksjon, til å studere hvordan den selv etablerer en teori. Teorien romanen etablerer har videre slektskap til sin egen tittel: den er inspirert av en slags naturalistisk virkelighetsoppfatning og en deterministisk lære, men med en psykoanalytisk vri. Samtidig tilføyer Hjorth romanen tilstrekkelige perspektiver som gjør at man ikke kan kalle romanens 'teori' for psykoanalyse –

i så fall er det en tidvis misforstått psykoanalyse etter mitt skjønn. I romanen etableres og utprøves en egen teori, inspirert av ymse andre teorier.

Jeg forholder meg her til en enkel leksikondefinisjon av teori som «et system eller kompleks av antagelser som er fremsatt som forklaring på en rekke kjensgjerninger eller fenomener». Å blande inn et teoribegrep kan virke som et nokså uortodokst utgangspunkt for en litterær analyse. Jeg kunne kanskje valgt et annet begrep, som budskap, mening, hensikt e.l., men jeg tror ikke det vil være dekkende for å finne ut av det jeg vil. Derfor velger jeg å stå fast ved teoribegrepet. Jeg tror at teoriaspektet jeg ønsker å løfte frem er en viktig del av verkets sannhetspretensjoner. Det er nemlig noe ved *Arv og miljø* som ikke bare forteller om vanskelighetene knyttet til å være et incestoffer, eller hovedpersonens behov for å bli anerkjent. Deler av boka tar også sikte på å forklare Bergljots skjebne gjennom et kompleks eller system av antagelser, altså teori.

Videre jobber jeg ut fra en pragmatisk antagelse om at *Arv og miljø* tjener mange formål, og at et av disse er å være en teori som forklarer Bergljot spesielt og incestofre generelt sin umulige situasjon. Romanen ikke bare viser, den forsøker å forklare hvorfor «Nittini prosent av dem [incestofrene] som konfronterte familien, mistet familien» (Hjorth, 2016, s. 199). Som et verktøy for å forklare dette forsøker romanen å si noe om tingenes natur og hvordan alt henger sammen gjennom en narrativ struktur som er til forveksling lik selvbiografiens narrative struktur. Denne strukturen har videre en stor retorisk overbevisningskraft: det er som om teorien som lanseres også praktiseres etter hvert som handlingen utspiller seg. Mitt mål med analysen har dermed blitt å se hvordan *Arv og miljø* etablerer sin egen teori, og hvilke formål denne teorien tjener.

3.2 Begrunnelse for lesemåten i et pragmatisk perspektiv

Som jeg allerede har vært inne på, finnes det ingen nøytral utgangsposisjon når man leser et verk, og jeg vil derfor først redegjøre for en personlig overbevisning, eller intuisjon, som ligger til grunn for mitt valg av perspektiv. Jeg er av den oppfatning at det er bedre å anta at menneske har 'fri vilje' fremfor at det er 'determinert' av etiske, men hovedsakelig politiske årsaker. Etiske, for det blir vanskelig selv i et pragmatisk perspektiv å snakke om (relativt) gode og dårlige gjerninger dersom vi forutsetter at mennesket er ufritt. Politiske, for hvis rettsstaten i det hele tatt skal fungere, er det nødvendig å anta at mennesket har en viss grad av fri vilje. Dette innebærer ikke at jeg tror mennesket er upåvirket av den genetiske arven og oppvekstmiljøet, men at vi likevel må anta at fri vilje eksisterer i en eller annen form for at det

demokratiske samfunnet skal fungere. Min noe snusfornuftige intuisjon er videre ikke noe mer enn et bakteppe for hvorfor forholdet mellom fri vilje og determinisme interesserer meg. Videre er det også verdt å påpeke at jeg ikke er den første pragmatikeren som anser dette metafysiske spørsmålet for å være interessant.

William James viet i sin tid mye oppmerksomhet til spørsmålet omkring forholdet mellom determinisme og fri vilje, nettopp fordi det er et metafysisk spørsmål som faktisk har praktiske konsekvenser for menneskelig livsførsel. James er advokat for en mellomposisjon i dette spørsmålet. Han skriver et sted:

Free-will pragmatically means NOVELTIES IN THE WORLD, the right to expect that in its deepest elements as well as in its surface phenomena, the future may not identically repeat and imitate the past. (...) and persons in whom knowledge of the world's past has bred pessimism (or doubts as to the world's good character, which become certainties if that character be supposed eternally fixed) may naturally welcome free-will as a MELIORISTIC doctrine. It holds up improvement as at least possible; whereas determinism assures us that our whole notion of possibility is born of human ignorance, and that necessity and impossibility between them rule the destinies of the world. (James, 2010 [1907], loc. 966, 974)

Altså; James forsvarer en *meliorisme* i spørsmålet, hvilket innebærer en tanke om at mennesket i stor grad styres av naturlover, men at dette ikke utelukker at 'fremgang' er et reelt konsept. James hevder at mennesker, gjennom sin innblanding i prosesser som ellers vil være naturlige eller determinerte, kan forbedre det ellers determinerte resultatet.

På bakgrunn av dette vil jeg ikke gå noe dypere inn i diskusjonen omkring forholdet mellom fri vilje og determinisme, det ligger ikke innenfor denne oppgavens rekkevidde, men jeg vil påpeke at denne metafysiske diskusjoner er en viktig diskusjon, også i dag når dette spørsmålet kanskje vies mindre oppmerksomhet enn hva det gjorde i James' tid.

Forholdet mellom konseptene arv og miljø og fri vilje er videre ikke det eneste jeg ønsker å trekke ut fra denne romanen. Jeg vil også se på hvordan Bergljots teori, eller filosofi, utfolder seg gjennom en selvbiografisk struktur. Jerome Bruner skriver i essayet *Self-making and world-making* (2001) at noe av det viktigste i en selvbiografi er sammensmeltningen mellom barnet og den voksne, og at for at denne sammensmeltningen skal finne sted trengs «... a theory of growth or at least of transformation» (Bruner, J. 2001 s. 27 – 28). Intuitivt kjenner jeg igjen dette i Arv og miljø – det er en sammenheng mellom Bergljots 'teori' og hvordan hovedpersonen utvikler seg fra barndom til voksen alder. Den selvbiografiske formen brukes på en måte retorisk for å fremme bestemte vekstteorier som gode. Herfra følger også min tanke

om å forsøke å se dette i en slags helhet, for det er ikke bare psykoanalytisk teori som bringer hovedpersonen fremover, men også flere teoretiske og filosofiske perspektiver.

Det er videre verdt å påpeke at jeg har her valgt å ta utgangspunkt i *Arv og miljø* som en roman der jeg vektlegger det tekstlige innholdet i boken som empirisk grunnlag for mine tolkninger. Likevel betyr ikke det at pragmatismen utelukker å lese litteratur historisk-biografisk eller å bruke et begrep om forfatterintensjon. Det handler mer om at jeg vil rette oppmerksomheten mot en del av romanen jeg hevder at er godt tekstlig forankret slik at mine tolkninger kan fremstå som plausible gitt målet med analysen. Rorty skriver et sted at dersom man ønsker at en tolkning av en litterær tekst skal virke plausibel, kan man ikke bare hoppe over en linje eller en scene. Man må si noe om hva det meste av de andre linjene eller scenene gjør der (Rorty, 2004, s. 95).

Slik jeg ser det er denne lese måten legitim gitt min posisjon som pragmatisk 'pluralist'. Mine tolkninger foregår hovedsakelig gjennom et godt forankret empirisk materiale, samtidig som jeg ikke er redd for å tillate at mine egne forkunnskaper og intuisjoner bidrar til å peke på kausale sammenhenger. Jeg kan også forsvare min lese måte gjennom både etiske og estetiske argumenter. Disse er riktignok for min del nært sammenknyttet og egentlig vanskelig å skille fra hverandre, og er noe sånn som; bruken av en retorisk overbevisende selvbiografisk form bidrar til å fremme bestemte teorier som bør belyses slik at de videre kan diskuteres, avvises eller inspirere. Å gå dypere inn i dette etiske og estetiske forsvaret vil også være utenfor oppgavens rekkevidde, men slik jeg ser det kan blant annet Martha C. Nussbaums tanke om at «... det ofte vil være flere verdier som står opp mot hverandre i et verk, og at manglende refleksjon kan gjøre oss enøyde i vårt valg av hvilken verdi vi lar veie tyngst» trekkes inn her (Bale, K. 2016).

3.3 Arv og miljø – ytre handling og komposisjon

Før jeg går i gang med selve analysen, passer det seg videre med en redegjørelse av *Arv og miljø*s ytre handling og komposisjon. Bergljot har i årevis brutt kontakten med familien, men i godt voksen alder blir hun tvunget inn i familieanliggender på grunn av diskusjon omkring forskudd på arv og farens død og begravelse. Arvediskusjonen dreier seg om hvem som skal arve familiens to hytter på Hvaler. Foreldrene ønsker at de to yngste søstrene, Astrid og Åsa, skal arve hyttene, imens de to eldste, Bård og Bergljot, skal motta økonomisk kompensasjon i stedet for hytter. Bårds ønske er at alle de fire søsknene skal dele hyttene på Hvaler likt, mens

Bergljot, som egentlig ikke har lyst på noen hytte, tar brorens parti ettersom hun deler hans erfaring av at søstrene blir favorisert på deres bekostning.

Familiens far dør bare noen dager etter Bergljots involvering i konflikten. Midt i den turbulente arvekonflikten, blir dermed også farens begravelse og minnene om ham en sentral del av handlingen. For Bergljot var faren en overgrepsmann. Farens seksuelle overgrep mot Bergljot i barndommen og morens fortregning av det hele, er den grunnleggende årsaken til at hun ikke kan ha kontakt med familien. Bergljot har selv i flere år fortregnt overgrepet og levd et normalt liv, men i 20-årene erkjenner hun at overgrepet har funnet sted, og derfor kutter hun kontakt med familien. Når Bergljot igjen blir viklet inn i familieanliggender, oppleves det ikke bare som noe ufrivillig, men også som noe uunngåelig. Bergljot blir nødt til å formidle sin sannhet, og denne gangen har styrkeforholdene endret seg i hennes favør: med farens død og Bårds posisjon i arvetvisten er oddsene ikke lenger fem mot en, men to mot tre. Bokas handling kulminerer på mange måter når Bergljot får mulighet til å lese en tekst om sin egen historie på et revisormøte om arv, med familien til stede. Hun legger frem sin opplevelse av barndommen, farens overgrep, morens fortielse og søstrenes benektelse av hennes sannhet. Bergljots historie blir møtt med avsky og ny fornektelse av alle unntatt hennes bror. Boka avslutter ikke med forsoning, men med at Bergljot på ny bryter med familien, om enn med litt bedre samvittighet.

Romanens narrative struktur er satt sammen av en assosiativ sammenblanding av hendelser fra Bergljots liv, fortellinger om hendelser i venners eller familiemedlemmers liv, filosofiske betraktninger, drømmer og litterære- og kulturelle referanser. Den assosiative strukturen gjør at de ulike hendelsene spriker i tid og rom, men særlig to hendelsesforløp kan likevel sies å være ekstra sentrale: Det ene hendelsesforløpet handler om tiden omkring Bergljots møte med bikarakteren Klara Tank, den gangen Bergljot levde et familieliv og studerte. Her skjer det mye begivenhetsrikt i Bergljots liv: hun skiller seg fra ektemannen, erkjenner at hun er et incest-offer, mottar psykoanalytisk behandling og bryter med familien. I denne perioden er Bergljots erkjennelse av seg selv som incestoffer et sentralt tema, og store deler av handlingen i denne perioden bygger opp til det Bergljot selv kaller «Sannhetshendelsen». Det andre hendelsesforløpet handler om tiden omkring farens død- og begravelse, revisormøtet noen uker etter og sluttspillet i månedene som følger. Her er Bergljots konflikt med familien et fremtredende tema. Store deler av handlingen i denne delen av romanen bygger opp mot Bergljots endelige konfrontasjon med familien på et revisormøte, der hun begrunner sin nåværende konflikt med familien gjennom sin barndomskonflikt.

Romanens erkjennelses- og konfliktematikk har videre slektskap med to av romanens mange referanser. Det er Tove Ditlevsens *Man gjorde et barn fortræd* (1941) og Thomas

Vinterbergets *Festen* (1998) – begge kjent for sin brutale tematisering av incest. Bergljot refererer til begge verkene i romanen, og identifiserer seg med deres respektive hovedpersoner, Kirsten og Christian. På mange måter inneholder *Arv og miljø* begge disse verkenes motiver: Bergljot opplever, i likhet med Ditlevsens Kirsten, at incesten i barndommen er noe hun har fortrenget, men som trenger gjennom bevisstheten i voksen alder. I likhet med *Festens* Christian får Bergljot en mulighet til å dele sin fortelling, til å lese sin tale, med familien tilstede. Bergljot er litt som Kirsten og litt som Christian. Bergljot opplever både det umulige ved å fortrenge incest, og den umulige familiekonflikten som følger. Bergljots fortelling er liksom en bevegelse fra fortrenkning til konflikt, fra *Man gjorde et barn fortred* til *Festen*.

Erkjennelse og konflikt er to motiver i romanen som knyttes sammen og utforskes gjennom Bergljots mange tolkninger og erindringer. I disse erindringene ligger også en vilje hos forteller-jeget til å tolke seg selv og sine medmennesker. Etter hvert som romanen utvikler seg, blir man servert svært mange anekdoter, barndomsfortellinger, drømmer og sitater, som gjør at romanen også på en måte tolker seg selv. Inne i fortellingen om Bergljots erkjennelse og hennes konflikt, er det derfor også en overordnet fortelling. Det er fortellingen om hvordan Bergljot forsøker å tolke seg selv på en måte som rettferdiggjør henne selv, og på en måte som gjør hennes selvforståelse og konflikt forståelig, både for henne selv og for leseren.

Som et verktøy for å tolke seg selv bruker Bergljot en variant av psykoanalyse. Med formuleringer som «tenkte jeg, da jeg begynte å tenke» (s.32) bryter et erindrende-jeg³ inn, og leseren blir bevisst Bergljots senere og tolkning av sin egen og andres livsfortelling. På denne måten tolker Bergljot seg selv i lys av selvinnsikten hun har på et senere tidspunkt. Bergljot mottar i løpet av romanen en psykoanalytisk behandling, så når hun bryter inn i sin egen livsfortelling med setningen «tenkte jeg, da jeg begynte å tenke» (*ibid.*), sier hun på en måte også «det jeg har tenkt, da jeg etter den psykoanalytiske behandlingen begynte å tenke». Dette grepet gjør så den litterære analytikeren nærmest blir handlingslammet hvis man skal benytte seg av en tradisjonell psykoanalytisk litteraturteori, der man gjerne tolker fiktive karakterers handlinger i lys av teorien. *Arv og miljø* tolker allerede seg selv. Samtidig er det ikke en «perfekt» tolkning, det er en psykoanalytisk tolkning som passer hovedpersonen Bergljots agenda, hvilket er å bli trodd som incestoffer.

³ Skillet mellom et «opplevende» og et «erindrende»-jeg er vanlig i selvbiografiske beretninger, og det er også vanlig at det erindrende jeg «... utviser en aldersbetinget større modenhet enn det opplevende jeg,» (Langås, U. (1997), s. 43)

Den overordnede fortellingen om hvordan Bergljot forsøker å tolke seg selv på en måte som rettferdiggjør henne selv er også mitt grunnlag for å snakke om at romanen etablerer sin egen teori. Bergljot utviser et stort behov for å tolke sin egen livshistorie, og ut av denne selvfølgelig oppstår det en sammenhengende teori som sier noe om hvordan verden og mennesker er knyttet sammen. Det er denne teorien jeg er ute etter å forstå, og min motivasjon for dette er pragmatisk: jeg tror romanens indre teori har pretensjoner utenfor verkets såkalte rammer. Den ønsker å stå i en relasjon til den ytre virkeligheten og til å fungere som en forklaring på bestemte kjensgjerninger og fenomener som er aktuelle i vår samtid. For meg er det nettopp perspektivet som gjør min analyse pragmatisk. Jeg ønsker å fortelle en fortelling om romanens indre fortelling som også strekker seg utenfor romanuniverset og inn i den øvrige livsverden.

*Arv og miljø*s ytre handling kan oppsummeres som incest-offeret Bergljots bevegelse fra det fortrenge til det erkjente, og fra det erkjente til det konfliktfylte, fortalt gjennom assosiative sprang i tid og rom. Vi blir med Bergljot gjennom hennes assosiasjoner til ulike hendelser, drømmer, referanser og samtaler, som leder henne gjennom den uunngåelige veien incest-ofre går: fra å selv fortrenge, til å erkjenne, og deretter til å bryte, men siden gjennomgå en indre og ytre konflikt knyttet til barndommen. Det er tilsynelatende ikke fri vilje som leder Bergljot fra erkjennelse til konfrontasjon, men arven og miljøet.

For å svare på hvordan romanen etablerer sin egen indre teori gjennom Bergljots på en måte selvbiografiske selvfølgelig, vil jeg ta utgangspunkt i to sentrale momenter ved romanen. Det ene er Bergljots vei til å erkjenne overgrepene. Her blir handlingen tolket og forklart av et senere og klokere erindrende jeg. Det andre momentet jeg vil ta utgangspunkt i, er konflikten. Konfliktmomentet omhandler både Bergljots indre konflikt, familiekonflikten og mer generelle verdenskonflikter. Jeg jobber dermed ut fra en hypotese om at romanens teori kommer frem gjennom disse to momentene, og at de til sammen utgjør en helhetlig teori med sannhetspretensjoner utenfor verket.

Analyse del 1: Erkjennelse

3.4 «Det lignet for mye på sånt som står i romaner, til å kunne være tilfeldig»

For å begynne analysen, vil jeg trekke frem romanens første side. *Arv og miljø* åpner med en tilsynelatende ytre beskrivelse av romanens sentrale handling: farens død, og arvekonflikten på Hvaler. Den består av to korte avsnitt på en ellers tom førsteside. På siden står det i sin helhet:

«Faren min døde for fem måneder siden, på et beleilig eller ubeleilig tidspunkt, alt etter øynene som ser. Selv tror jeg ikke han ville ha hatt noe imot å bli borte på en slik plutselig måte akkurat da, det var nesten så jeg tenkte han måtte ha forårsaket fallet selv, da jeg hørte om det, før jeg fikk detaljer. Det lignet for mye på sånt som står i romaner, til å kunne være tilfeldig. // Mine søsken hadde i ukene før dødsfallet hatt en heftig diskusjon om forskudd på arv, det gjaldt forfordelingen av familiens hytte på Hvaler. Og bare to dager før far falt, hadde jeg meldt meg på, på min eldre brors side, mot mine to yngre søstre» (s. 7).

Vi møter her en personal jeg-forteller, siden introdusert om Bergljot, som beskriver farens bortgang for fem måneder siden. Formuleringene er knappe og presise, men likevel innholdsrike. Farens død kom, ifølge jeg-personen, på et «beleilig eller ubeleilig tidspunkt, alt etter øynene som ser». Noen kan altså hevde at farens dødsfall kom på et passende tidspunkt, imens andre kan hevde det motsatte. Dødsfallets beleilig- eller ubeleilighet kan tolkes relativt, men jeg-personen tror selv at faren «ikke ville hatt noe imot å bli borte på en slik plutselig måte», og påpeker at hun nesten tenkte «han måtte ha forårsaket fallet selv». Denne tanken slår hun tilsynelatende fra seg, og understreker at hun bare tenkte dette den gangen hun fikk høre om fallet, før hun fikk detaljer. Likevel utdyper jeg-personen sin umiddelbare antagelse ved å si at dødsfallet lignet for mye på «sånt som står i romaner til å være tilfeldig». Jeg-personen gjør dermed rede for sin utvikling i synet på farens død i det første avsnittet. Hun skiller mellom det hun tenkte før, som hun nå ikke tenker lenger, men som hun likevel vil formidle at hun har tenkt på et tidligere tidspunkt: nemlig at farens dødsfall ikke nødvendigvis var tilfeldig, men motivert og angivelig beleilig for han selv.

Hva ligger i så fall bak jeg-personens insinuering om at farens fall kom på et beleilig tidspunkt? I neste avsnitt lærer vi at Bergljot har involvert seg i søsknenes diskusjon om forfordeling av arv, bare to dager før dødsfallet. Opplysningen om nærheten i tid mellom Bergljots involvering i arvekonflikten og farens død, faller tilbake på første avsnitt som en nøkkel for å forstå hennes tolkning av farens fall. Det kan virke som om jeg-personen ser seg selv som årsak til fallet, som kom på det «beleilige eller ubeleilige tidspunktet», to dager etter hennes påmelding i konflikten. Hvis jeg-personen selv tror dette var et beleilig tidspunkt for hennes far, er det nærliggende å anta at det begrunnes i en underliggende konflikt, større enn arvediskusjonen.

På romanens første side er dermed både romanens ytre konflikt, arvediskusjonen, og den underliggende konflikten, incesten, til stede. Når man ser den første siden i lys av romanens helhetlige incest-tematikk, forstår man Bergljots umiddelbare reaksjon på farens fall som en del av hennes erindrende-jegs selvforståelse. Romanens åpningside fungerer dermed både som en

innledende redegjørelse for bokas ytre konflikt, men og en antydning om dens underliggende konflikt. Utdraget gir dermed også et lite innblikk i hvordan jeg-fortelleren Bergljot styrer fortellingen gjennom sitt eget, meningsskapende blikk: Hun stiller allerede fra første side spørsmål omkring hvorvidt hendelsesforløpet er tilfeldig eller ikke-tilfeldig, altså om det er en del av en større årsakssammenheng som inkluderer henne selv, eller ikke.

Setningen «det lignet for mye på sånt som står i romaner til å kunne være tilfeldig» er videre svært interessant – særlig som en setning servert på romans innledende førsteside. Setningen inneholder flere påstander. På den ene siden påpeker den at hendelser i romaner generelt ikke er tilfeldige. Dette bærer med seg et syn på romanen som ‘skapt’, og en vanlig tanke om at hendelser i romaner har blitt bestemt og planlagt av forfatteren og derfor ikke er tilfeldige. På den andre siden hevder setningen at en bestemt hendelse i *denne* romanen, farens død, ligner *for* mye på sånt som står i *andre* romaner til å kunne være tilfeldig. Her oppstår det flere mulige tolkninger, og jeg vil gjøre rede for to: Vi kan (1) tolke utsagnet som en markering av denne romanens *distanse* til ‘virkeligheten’. Farens død «ligner» på «sånt som står i romaner», nettopp fordi dette også er en roman der hendelsene ikke er tilfeldige, men skapt og fiktive. Vi kan også (2) tolke utsagnet som en markering av at akkurat *denne* romanen, i motsetning til andre romaner, beskriver noe ‘realistisk’ og noe ‘sant’, selv om det ligner på sånt som står i andre romaner. Utsagnet kan dermed også tolkes som et grep som etablerer en nærhet til virkeligheten gjennom å distansere seg fra andre romaner. Setningen får dermed en dobbel klangbunn: er det en setning som erklærer en distanse eller en nærhet til virkeligheten? Jeg synes dette er vanskelig å besvare. Uansett gjør setningen «det lignet for mye på sånt som står i romaner til å kunne være tilfeldig» så romanen allerede på første begynner å reflektere omkring sin egen *eksistens* som roman.

Når fiksjonslitteratur fremstår som selvbevisst omkring sin egen status som roman, kalles det gjerne metafiksjon. Metafiksjon kan defineres som «... fiksjonsskriving som selvbevisst og systematisk trekker oppmerksomhet mot sin egen status som en gjenstand, med hensikt om å stille spørsmål om forholdet mellom fiksjon og virkelighet» (Waugh, P. 2007, PDF s. 2⁴), og er et velkjent begrep som har fått mye oppmerksomhet innenfor postmodernismen. Patricia Waugh skriver i *Metafiction: The theory and practice of self-conscious fiction* (2007):

“In providing a critique of their own methods of construction, such writings not only examine the fundamental structures of narrative fiction, they also explore the possible fictionality of the

⁴ Egen oversettelse

world outside the literary fictional text. (...) If our knowledge of this world is now seen to be mediated through language, then literary fiction (worlds constructed entirely of language) becomes a useful model for learning about the construction of 'reality' itself'. (Waugh, P. 2007 [1984], PDF s. 3)

Det metafiktive grepet åpner dermed mulighet for begge tolkningene av setningen «det lignet for mye på sånt som står i romaner til å kunne være tilfeldig»: Vi kan *både* lese den som en refleksjon omkring fundamentale strukturer i fiktive narrativ *og* som en teori om konstruksjon av 'virkelighet', ettersom også virkeligheten skapes gjennom språklige konstruksjoner. Metafiksjonen reflekterer altså ikke bare omkring litteraturens egen eksistens, men også konstruksjonen av virkeligheten i seg selv. Jeg vil komme tilbake til dette metafiktive aspektet i min konklusjon av analysen. Inntil videre kan vi nøye oss med tanken om at romanens innledende avsnitt utfordrer tanken om 'tilfeldigheter', og dette er uansett en interessant tanke å ha med videre inn i denne tolkningen av romanens 'erkjennelsesaspekt'.

3.5 Eller er det ikke tilfeldig?

Et par sider etter bokas innledende avsnitt, kommer enda en filosofisk betraktning som reflekterer omkring konseptet *tilfeldighet*:

«Det er rart å tenke på hvor tilfeldig det er at vi møter mennesker som skal bli avgjørende for hvordan livet vårt utvikler seg, som skal komme til å påvirke eller direkte bevirke valg som gjør at livet vårt forandrer retning. Eller er det ikke tilfeldig? Værer vi at mennesket vi står overfor kan komme til å dytte oss inn på en vei vi bevisst eller ubevisst ønsker å gå? Så vi følger opp møtet. Eller fornemmer vi at mennesket vi står ovenfor kan komme til å utfordre eller presse oss av veien vi vil vandre og derfor ønsker vi ikke å se det igjen? Det er rart å tenke på hvor viktig et enkelt menneske kan komme til å bli for hvordan vi handler i avgjørende situasjoner, fordi vi har konsultert akkurat det» (s. 11)

Bergljot utforsker her muligheten for at våre møter med mennesker ikke bestemmes av tilfeldigheter, men av våre bevisste eller ubevisste ønsker om hvilken retning livet vårt skal ta. Utdraget lanserer videre en tanke om at vi mennesker ubevisst *velger* hvem vi etablerer og oppløser relasjoner til, men at valget er knyttet til et bevisst eller ubevisst ønske. Vi «værer» at noen mennesker vil «dytte oss inn på en vei vi bevisst eller ubevisst ønsker å gå», og vi «fornemmer» det motsatte med andre mennesker. Betraktningen gir assosiasjoner til den tradisjonelle psykoanalysens tanke om at 'det ubevisste' er noe som virker aktivt inn i menneskelig adferd. Denne teorien går grovt forklart ut på at viktige deler av menneskets

personlighet er utilgjengelig for vår bevissthet i det daglige, men likevel virker ‘ubevisst’ inn i våre handlinger. Disse delene av personligheten omfatter blant annet vår biologiske bakgrunn for drifter og affekter, men også hendelser og følelser fra barndommen av som er blitt fortrenget.

I utdraget over foreslås dermed en teori om at ‘mennesker foretar livsvalg basert på ubevisste ønsker’. Denne teorien blir videre fremsatt som en forklaring på en rekke kjensgjerninger og hendelser innenfor romanens eget narrativ: For Bergljot er hennes fortrengete barndomsopplevelser som incestoffer som ser ut til å styre henne i retning av de menneskene som hun «værer» at vil «dytte» henne inn på en vei hun «bevisst eller ubevisst ønsker å gå», og som får henne til å «fornemme» at mennesker «kan komme til å utfordre eller presse» henne av veien vi hun egentlig vil vandre. Menneskene Bergljot tiltrekkes og frastøtes er ikke et resultat av tilfeldigheter eller en form for spirituell skjebne. Handlingene hennes bestemmes langt på vei av arven og miljøet, som videre utformer hennes bevisste og ubevisste psyke, adferd og personlighet.

Utdraget over er plassert tidlig i romanen, og teorien som lanseres fremsettes som en forklaring på en rekke hendelser i fortellingen. Mest eksplisitt er kanskje handlingen som utspiller seg når Bergljot møter Klara Tank. Klara Tank fremstår som et menneske som «dytter» Bergljot inn på en vei hun «bevisst eller ubevisst ønsker å gå». Til tross for at Bergljot i sin første sammenkomst med Klara Tank uttrykker at hun «ikke vil smittes av rarhet» (s. 18), viser det seg å bli et møte hun likevel følger opp, og til sist en relasjon som blir viktig for romanens erkjennelsesaspekt. Det ser ut til å være noe med Klara, som Bergljot fornemmer at vil gjøre så livet «endrer retning».

3.6 Bergljot og Klara Tank

Første gang Bergljot møter Klara Tank er etter et møte om litteraturkritikken den gang Bergljot «levde familieliv» og studerte. Klara var redaktør i et litterært tidsskrift som «hadde slaktet en folkekjær forfatter» og under møtet forsvarer hun kritikken, «barbeint og med viftende armer». Klara skulle si «litterær domstol, sa litterær dostol, begynte å le og klarte ikke stanse, begynte å gråte og løp ut og kom ikke inn igjen» (s. 18). Første gang Bergljot snakker med Klara er i Hausmanns gate etter møtet, der Klara, fremdeles barbeint selv om det er oktober, åpner frakken til Bergljot, napper henne i silkeblusen og sier «den var fin». Bergljot drar derfra, for hun «ville ikke smittes av rarhet» (*ibid.*).

Når Bergljot møter Klara er det i en livsfase der Bergljot fortsatt fortrenger barndommen, og ikke har gjennomlevd det hun kaller «sannhetshendelsen». Bergljot forsøker

å leve et normalt familieliv imens Klara er barbert i oktober, vifter med armene imens hun snakker og har dårlig impuls kontroll. Klara fremstår som både eksentrisk og tragisk. I det eksentriske og tragiske ligger det også et element av autenticitet: Klara forsøker ikke å dekke over sitt tragiske jeg ved å skjule sin rarhet. Rarheten, annerledesheten, er fremme i lyset, og Bergljot fremstår som om hun frykter å «smittes» av det rare, men samtidig autentiske.

Dagen etter møtet i Hausmanns gate ringer Klara, og Bergljot reagerer igjen med frykt: «Hun sa navnet sitt om igjen, så skjønte jeg, så ble jeg redd, immunforsvaret mitt var svekket» (s. 22). Når Klara ringer Bergljot, er det for å spørre om hun vil anmelde en bok for det litterære tidsskriftet Klara sitter i redaksjonen til. Bergljots reaksjon er: «det ville jeg ikke, det turte jeg ikke, det turte jeg ikke si» og videre, når Klara spør om hun vil komme hjem til henne neste formiddag for å diskutere saken, er reaksjonen «det ville jeg ikke, det turte jeg ikke si» (*ibid.*). Hjemme hos Klara hjelper Bergljot henne med å skru sammen en bokhylle, og Klara forteller at tidsskriftet skal legges ned, og at hun bekymrer seg hvor hvordan hun skal betale husleia. Bergljot uttrykker at hun ikke vet, rister på hodet for hun «ville ikke smittes av økonomiske problemer» (*ibid.*). Klara avslører at hun er gravid og forelsket i en gift mann, og Bergljot kan ikke hjelpe, vil hjem, har lyst på gin, skrur sammen bokhylla og drar. Bergljot «ville ikke se henne igjen» (*ibid.*).

Vennskapet mellom Bergljot og Klara begynner motvillig. Det er en diskrepans mellom det Bergljot *vil*, og det hun *gjør*. Bergljot vil ikke møte Klara, men møter likevel Klara. Bergljot vil ikke møte Klara en gang til, men møter likevel Klara en gang til. Bergljot vil ikke smittes av Klara, men smittes likevel av Klara. Bergljot vil ikke innrømme at hun også er forelsket i en gift mann, i likhet med Klara, men hun forteller likevel. Drivkraften bak Bergljots møter med Klara, er ikke viljen hennes. Hun *vil* ikke møte, smittes og bli som Klara. Det er ikke viljen, men underbevissthetens «framskyndelse» mot «sannhetshendelsen» som driver henne inn i vennskapet. Med et tilbakeskuende blikk, forteller Bergljot følgende om tiden da vennskapet med Klara utviklet seg:

«Det jeg merket, har jeg tenkt siden, da jeg begynte å tenke, var at erkjennelsesøyeblikket nærmet seg, at jordskjelvet nærmet seg, jeg ante det slik dyr aner jordskjelv. Jeg gruete og skalv for den smertefulle sannhetshendelsen som skulle gjennomryste og filleriste meg, kanskje arbeidet jeg ubevisst for å framskynde den, for å få det overstått når det likevel ikke var til å unngå» (s. 28)

Det motvillige vennskapet med Klara forklarer Bergljot erindrende-jeg som et steg på veien mot «sannhetshendelsen», som hun kanskje har arbeidet «ubevisst for å framskynde,». Møtet

med Klara passer inn i romanens foreløpige teori om at man «værer» at noen mennesker kan komme til å dytte oss inn på en vei vi «bevisst eller ubevisst ønsker å gå» (s 11). Derfor følger Bergljot opp møtene med Klara. Bergljots vennskap med Klara er et steg mot «sannhetshendelsen», som «likevel ikke var til å unngå». Et senere utdrag som understreker denne tolkningen er dette:

«Underlige skjelvende eksistenser uten overlevelsessevne som stadig banket på døra til Klara som jeg også ofte banket på for å bli smittet av utenforskap og forkommenhet, hvorfor det? Oppsøkte fallet som en drift, hva var i veien med meg? Jeg dro til Klara og drakk i selskap med underlige livsudugelige mennesker, overnattet hos Klara og våknet om morgenen i skarpt dagslys med slitne og skitne mennesker og hastet hjem og omfavnet barna og mannen min og ville alltid være i det store luftige rene huset, lovet meg selv aldri å forlate det, men snart var jeg tilbake hos Klara, trukket mot undergangen». (s. 32)

Noe av det interessante med utdraget over, er å se hvordan Bergljot gradvis beveger seg fra å leve med en diskrepans mellom det hun *vil* og det hun *gjør* til å gjøre det hun *må*, som om det er noe hun *vil*. Bergljot frykter ikke lenger å bli smittet av Klaras «rarhet», men banker aktivt på hos henne for å bli smittet av «utenforskap og forkommenhet». Bergljot lover seg selv å aldri dra tilbake til Klara, og alltid være i det «store luftige rene huset», men drar likevel til Klara for å bli «trukket mot undergangen». Hun går fra å unngå «fallet» med frykt, til å oppsøke «fallet» som en «drift».

Bergljots utvikling fra å frykte det uunngåelige, til å oppsøke det «som en drift», har god klangbunn i *Arv og miljø*s innlede epigraf: «Å gjøre som en villet handling det du må», skrevet av psykoanalytikeren Slavoj Žižek. Sitatet kan i seg selv tolkes som en oppfordring til å innfinne seg med at mennesket er ufritt, men likevel bør handle som om det er fritt. En handling du «må» gjøre, er angivelig en determinert handling. Å utføre en determinert handling, som om du vil det selv, innebærer da å endre holdning ovenfor handlingene du må gjøre. Epigrafen kan videre ses som en slags romanens moral; «[denne boka handler om] å gjøre som en villet handling det du må», eller det kan virke som en mer generell leveregel: «[livet er] å gjøre som en villet handling det du må». Kanskje viktigst kan den leses inn i hovedpersonens karakterutvikling «[Bergljot må lære å] gjøre som en villet handling det hun må».

Hvordan illustrerer så møtet mellom Klara og Bergljot den tidligere fremsatte teorien om at mennesker er i stand til å «være» hvilke mennesker som kan komme til å «dytte oss inn på en vei vi bevisst eller ubevisst ønsker å gå»? Slik jeg tolker det, står tanken om at våre handlinger styres av ubevisste ønsker i sentrum av denne delen av handlingen. Slik fortellingen

om vennskapet mellom Bergljot og Klara fremstilles gjennom det etterpåkløke, erindrende jeg-et, er det som om teorien illustreres i praksis. Det er ikke tilfeldig at Bergljot utvikler et vennskap med et menneske som Klara. Vennskapet bestemmes av Bergljots ubevisste ønsker, og ikke av hennes 'vilje'. Som vi har sett, får ikke Bergljot 'viljen' sin – hun *vil* ikke se Klara igjen, men gjør det likevel.

På denne måten veves også konseptet Fri vilje inn i romanens 'teori': Bergljot har ganske enkelt ingen 'fri vilje' i denne situasjonen. Om manglende fri vilje er gjennomgående for hele romanen eller ikke vil jeg komme tilbake til senere, men så langt vil jeg påstå at fortellingen åpner for dette perspektivet. Samtidig er det en kompleks form for manglende fri vilje, for også epigrafen «Å gjøre som en villet handling det du må» tas med i regnestykket. Jeg tolker denne epigrafen som en viktig del av teorien *Arv og miljø* etablerer: Menneskets livsvalg styres i stor grad av våre ubevisste ønsker, men samtidig kan man handle *som om* man har fri vilje. En måte å forholde seg til en determinert virkelighetsforståelse på, er nettopp gjennom å gjøre handlinger man *må* gjøre som om man vil gjøre de.

3.7 Skilsmissen

Veien mot «sannhetsøyeblikket» skjer videre gjennom flere livshendelser i Bergljots liv som fremprovoseres gjennom hennes relasjon til Klara. Bergljot og Klara: «... elsket gifte menn som ikke ville skille seg, som ikke ville ha oss, som ville ligge med oss på hotellrom, som vi ikke klarte å løsrive oss fra, vi var ulykkelige» (s. 32). Mens Klara bor alene, og det «hadde sine ulemper», bor Bergljot med mann og barn, noe som også «hadde sine ulemper». Videre erindrer Bergljot at hennes eget ekteskap ble inngått i for ung alder: Bergljot giftet seg og fikk barn tidlig «... for ikke å være datter lenger, men mor tenkte jeg, da jeg begynte å tenke, nå bedro jeg mann og barn og skammet meg» (*ibid.*).

'Den eldre Bergljot' sin tolkning av 'den yngre Bergljot' er interessant. 'Den eldre Bergljot' tolker sitt unge ekteskap som et resultat av ubevisste ønsker hun ikke visste at hun hadde den gangen, men som hun er blitt bevisst i senere tid. Det virker åpenbart at Bergljots senere selvforståelse har røtter i de seksuelle overgrepene: Hun giftet seg og fikk barn som ung, ikke fordi hun *ville*, men fordi hennes ubevisste ønske om å fortrenge datterrollen ledet henne til å gifte seg. På denne måten blir hennes ekteskap nok et resultat av at det ubevisste fortrenge styrer henne til å handle på en bestemt måte: hennes tidlige ekteskap handler om å fortrenge barndommen gjennom å få barn selv.

Ekteskapet mellom Bergljot og hennes ektemann fremstilles som inngått på feil premisser, men det er videre flere grunner til at ekteskapet slår sprekker. En av de forklarer Bergljot gjennom at hun kjeftet mye og «hadde stygge tanker om ham» og innbilte seg at «han gikk inn til den eldste datteren om natten», mens han i virkeligheten «bare hadde sovnet foran fjernsynet» (s. 79). Her forklarer igjen Bergljot sine handlinger gjennom sin fortrenge opplevelse som overgrepsoffer: hun overfører tanker, minner og følelser knyttet til sin egen far feilaktig over på sin mann. Innenfor tradisjonell psykoanalyse kalles dette 'overføringsfenomenet', og det er mest kjent som en del av psykoanalytisk behandling, der pasienten i løpet av behandlingen overfører sitt farsbilde på legen og gjør på en måte ham til far – «for så vidt som han nå samtidig *ikke* er faren» til erstatning for «den mann som hun ikke kunne nå». Slik blir legen på en måte til både far og elsker, med andre ord til *konfliktens gjenstand* i tradisjonell psykoanalyse (Jung, 1983 [1963], s. 13). Overføringsfenomenet er videre ikke bare noe som begrenses til forholdet mellom lege og pasient, men også et universelt fenomen som gjelder i alle mellommenneskelige relasjoner (Anthi, 2010, s. xxv). Som universelt fenomen fungerer overføring slik at mennesker ubevisst projiserer følelser og bilder man tilknytter foreldrene sine på andre mennesker. I Bergljots tilfelle overføres hennes farsbilde på ektefellen når hun begynner å forestille seg at han gjennomfører seksuelle overgrep på deres eldste datter (s. 79). Det er da et barndomsminne og et farsbilde som Bergljot feilaktig projiserer på sin ektemann.

Det er også mulig å tolke Bergljots projisering av faren på ektemannen som en slags angst. Nevrotisk angst er i Freuds psykoanalyse noe som må skilles fra realistisk angst, som er det samme som «frykt». Freud hevder at angsten er en reaksjon for å beskytte seg mot fare som ikke er fullt erkjent (Anthi, 2010, s. xxiii). I Bergljots tilfelle er ikke overgrepet mot henne selv i barndommen fullt erkjent. Mistanken om at også hennes ektemann forgriper seg på hennes eldste datter, er dermed forårsaket av en hittil ukjent trussel: Trusselen hennes egen far i barndommen utgjorde da han forgrep seg på henne selv. Psykoanalysen har dermed mye forklaringspotensial når vi skal forstå Bergljots forestilling om at ektemannen er som hennes far: hennes lite berettigete angst for at «den snille, tilforlatelige mannen» går inn til den eldste datteren deres om natten, skyldes en overføring av sitt eget farsbilde på ektemannen og er en angst fremprovosert av ubevisste og fortrenge barndomsminner.

Bergljot projiserer sine barndomsminner på sin ektemann, og forelsker seg samtidig i en gift universitetsprofessor. Dette beskrives i sammenheng på følgende måte:

«Hvordan kunne jeg, hva galt var det med meg, som elsket en notorisk utro mann istedenfor den trofaste snille mannen min, hva galt var det med meg som kritiserte og skjelte ut den snille, tilforlidelige mannen min og ødela ham, sånn følte det, var slem og hadde stygge tanker om ham og innbilte meg at han gikk inn til den eldste datteren vår om natten, mens han bare hadde sovnet foran fjernsynet, hva galt var det med meg som hadde slike tanker» (s. 79)

Et gjentakende element i utdraget over er det selvbekreftende spørsmålet «[h]va galt var det med meg». Spørsmålet er en selvkritikk, en tanke om at det er hun selv det er noe galt med når hun elsker en «notorisk utro mann» istedenfor den «trofaste snille mannen». Det er også hun selv det er noe galt med, når hun skjeller ut «den snille tilforlidelige mannen», og når hun innbiller seg at han går inn til den eldste datteren om natten.

Det «gale» som feiler Bergljot i møte med de feilaktige forestillingene om ektemannen, kan som sagt knyttes opp mot overføringsfenomenet og angst. Det «gale» som feiler Bergljot i møte med utroskapen til den gifte mannen, finnes det flere inngangsvinkler til. Det kan forstås, ganske enkelt, gjennom en sterk forelskelse, som hun også handler på, når hennes tidlige ekteskap ble inngått med «feil» motivasjon, nemlig å være mor og ikke datter lenger. En sterk forelskelse kan i seg selv være årsak nok til utroskap, men en annen mulighet kan innebære at Bergljot slekter på, eller imiterer, sin mor.

Bergljot forelsker seg som gift i en universitetsprofessor, på samme måte som hennes mor som gift forelsker seg i universitetsprofessoren Rolf Sandberg. Morens forhold til Rolf Sandberg beskrives i romanen som hennes «tapte» kjærlighet, som hun aldri fikk. Fortellingen om moren og Rolf Sandbergs affære blir lagt frem parallelt med historien om Bergljot og Klaras ulykkelige forelskelse i gifte menn. Den blir fortalt på en side innimellom dagen Bergljot besøker Klara og forteller om utroskapen, og siden hvis åpningssetning er «Klara og jeg elsket gifte menn som ikke ville skille seg,» (s. 32). Dette rent strukturelle grepet øker muligheten for å lese om de utenomekteskapelige affærene som parallelle fortellinger, der Bergljots voksne adferdsmønster kan forstås gjennom morens. Morens fortelling er som følger:

«Rolf Sandberg. Mors store utenomekteskapelige kjærlighet. Professor på lærerhøyskolen der mor begynte som godt voksen. Som mor forelsket seg hodestups i, som mor innledet et forhold til selv om han var gift. Mors intense kjærlighetsforhold til Rolf Sandberg varte noen år til far fant et påbegynt kjærlighetsbrev fra mor under en kommodeduk på Hvaler. Kanskje det var meningen at han skulle finne det. Kanskje mor ønsket at far skulle avsløre forholdet, kanskje trodde hun at om far fant det ut, ville han skilles så hun kunne gifte seg med Rolf Sandberg. Men far reagerte ikke som hun håpet, men som han pleide med raseri og vold, og Rolf Sandberg reagerte ikke som mor håpet, da mor fortalte ham at far hadde funnet brevet, svarte han at det

var bedre med én skilsmisse enn to. Mor låste seg inn på et rom med piller og sprit og far sprenget døra og ringte ambulans og mor ble kjørt til Fredrikstad sykehus og pumpet» (s. 30).

Både Bergljot og moren blir altså hodestups forelsket i sine respektive gifte professorer imens de selv er gift. Med bokens tittel, *Arv og miljø*, i bakhodet, kan dette godt tolkes som om «det gale som feiler Bergljot» når hun forelsker seg i en gift universitetsprofessor, ganske enkelt er en genetisk- eller ikke-genetisk arv fra hennes mor. Bergljot og morens utenomekteskapelige forelskelser får videre ulike slutt. Morens forelskelse ender i tragedie ettersom hun mislykkes i å skilles fra sin ektemann, og samtidig blir sviktet av Rolf Sandberg. Bergljots utenomekteskapelige forelskelse ender ikke i en tragedie, men i en slags forløsning. Hun tør å skille seg fra sin mann og får universitetsprofessoren. Bergljots forelskelse kan videre også forstås i lys av Bergljots rivaliserende forhold til sin mor, og jeg vil komme tilbake til denne tolkningen i neste del av analysen.

På veien mot «sannhetshendelsen» ser vi altså hvordan Bergljots underbevissthet er til stede, og på en eller annen måte virker inn i hennes adferd. I møte med Klara Tank, sin egen ektemann og hennes ulykkelige forelskelse, virker det fortrenget og ubevisste i henne, som en «drift mot fallet». Det er ikke tilfeldigheter som bringer handlingen videre fremover, men hennes underbevissthet: det er den fortrenget, vonde barndommen som ikke lenger lar seg fortrenge, kombinert med en uoverskuelig genetisk arv og oppvekst, som virker inn i Bergljot adferd og personlighet ulike måter.

Til tross for innslagene av determinisme og psykoanalytisk tenkning, har ikke Bergljot manglende skyldfølelse når hun skiller seg fra sin mann. Bergljot føler skyld, men samtidig en moderat form for skyld. Hun beskriver sitt ekteskapsbrudd og påfølgende ensomhet som noe hun har valgt selv, og derfor kan hun «ha det så godt» (s. 96). Hun opplever at hennes «lidelse», tapet av to menn, er hennes egen skyld, men likevel visste Bergljot at hun «gjorde noe riktig» (*ibid.*), og at tapet av to menn var «det første skrittet på vei mot et uungåelig sted», og noe hun «måtte gjøre»:

«Jeg måtte gjøre det, jeg bar bord og stoler, bar og bar med visshet om at det var riktig selv om jeg ikke kunne forklare denne vissheten for noen, ikke en gang meg selv eller aller minst meg selv. Jeg mistet, det var min egen skyld, jeg ville miste? Fordi? Det var min skyld at barna mistet basen sin. Mor hadde bedt meg om å tenke på barna, de stakkars barna mine, men jeg skilte meg» (s. 96).

Bergljot tar altså på seg ansvaret, skylden, for at både hun selv, og barna har mistet. Samtidig modereres skyldfølelsen med «vissheten om at det var riktig». Bergljot har en slags «ubevisst

visshet» om at skilsmissem er riktig. Hennes opplevde skyld, som hun selv tar på seg ansvar for, er da noe hun egentlig ikke betrakter som «skyld», men et slags nødvendig onde på vei mot «det uunngåelige».

3.8 Sannhetshendelsen

«Det uunngåelige» overmannet siden Bergljot som en slags fysisk, nevrotisk angstreaksjon, som gjentar seg selv i økende hyppighet. Den kommer over Bergljot, som en «total, ubeskrivelig smerte», som ikke er «lokalisert til ett sted i kroppen», men den er «fysisk, ikke psykisk» (s. 98), og gjør så Bergljot ikke kan bevege seg, stå oppreist eller snakke. Hun kan ikke gjøre annet enn å «ligge sammenkrøket i senga», i tre timer, før det glir over og hun langsomt blir seg selv igjen. Når dette har skjedd for femte gang, slår Bergljot opp i almanakker der hun har notert tidspunkt for anfallene, for å se hva hun har gjort i timene før:

«Jeg hadde skrevet på enakteren. Jeg gikk til Mac-en og leste og der sto det, gjemt mellom de andre ordene og jeg fikk sjokk, jeg ble slått til jorden, ble med ett slag en annen, for alltid en annen enn før det, sannhetshendelsen. Jeg levde et liv preget av rutiner, holdt oppe av rutiner, så skjedde det, et brutalt møte med sannheten som rev tilværelsen opp» (s. 98).

«Sannhetshendelsen» er altså denne hendelsen: den konkrete situasjonen der Bergljot, etter gjentatte nevrotiske angstanfall, undersøker hva som var den utløsende årsaken til anfallet. Det viser seg å være en setning, skrevet av henne selv, med kraft til å snu Bergljots daværende virkelighetsforståelse på hodet. I Bergljots fortelling er det et før og etter, knyttet til denne nye virkelighetsforståelsen sannhetshendelsen gir henne.

Ordvalget «sannhetshendelse» er videre interessant, da det vekker assosiasjoner til Hans Georg Gadamer's filosofiske hermeneutikk, kjent fra verket *Sannhet og metode* (1960). For Gadamer er sannhetshendelsen øyeblikket der leseren kommer til klarhet og erkjenner det som sies. Det er en forutsetning at for å forstå og erkjenne en tekst, et bilde eller en samtale, må mennesker ha en forutgående forståelse av tradisjonen, av «fordommene» sine. Med fordommer menes idéen om at alle bærer med seg en individuell, kulturell og nasjonal arv, også i møte med tekster (Krogh, 2009, s. 53).

Bergljots sannhetshendelse ligner den Gadamer beskriver, nettopp fordi det beskriver øyeblikket der hun kommer til klarhet og erkjennelse. I Bergljots tilfelle er det likevel noe annerledes. Det er ikke primært hennes egen tekst som er studieobjektet, men henne selv. Det er hennes egen selvfortelling som blir erkjent. I hennes sannhetshendelse er det teksten som

etablerer kontakt med hennes individuelle arv, som utgjør en viktig del av hennes fordommer. Arven, både den sosiale og genetiske, er det fortrenget, som har forhindret henne fra å forstå seg selv. Sannhetshendelsen åpenbarer dermed sannheten om en fortrent 'hendelse', som gjør henne i stand til å forstå årsaken til sin nevrotiske tilstand. Hennes 'arv' blir dermed eksponert for henne, gjennom skriften, i et øyeblikk.

Hva Bergljot hadde skrevet i enakteren, avdekkes på et annet sted i romanen. Det er setningen: «Han rørte meg som en lege, han rørte meg som en pappa» (s. 238). Innsikten om at faren har rørt henne som en lege, er altså det som gjør at hennes fortrenkte historie kommer frem. Setningen er interessant. Den vekker igjen assosiasjoner til det psykoanalytiske overføringsfenomenet, og denne gangen er også «legen» projisert på hennes egen far. Ifølge psykoanalysens teori, legen i en terapeutisk situasjon oppleves som både far, elsker og lege i en og samme person, og er da det Jung kaller *konfliktens gjenstand*. (Jung, 1983 [1963], s. 13). I Bergljots tilfelle blir hun dermed bevisst sin egen far som konfliktens gjenstand, konflikten mellom faren som både far, lege og elsker.

For å utdype dette perspektivet, er det videre hensiktsmessig å trekke inn psykoanalysens teori om ødipuskomplekset. Freud introduserer ødipuskomplekset for første gang i *Drømmetydninger* (1900). Ødipuskomplekset handler om hvordan guttebarn har seksuelle impulser rettet mot sin mor, og en sjalusi ovenfor sin far. Dette er en normalt tilstand i den tidlige barndommen som ikke bare gjelder de menneskene som siden blir nevrotiske, men som ifølge Freud beskriver en allmentilstand. Denne tilstanden er videre noe barn i en senere fase fortrenger, og i de fleste tilfeller blir ikke de seksuelle driftene mot ens mor, eller sjalusien mot ens far, med videre i barnets bevissthet. Det ligger som fortrent materiale i det ubevisste, hvis drømmen er Freuds viktigste kilde til. (Freud, 1999 [1900] s. 194)

I psykoanalytisk teori har tanken om barneseksualitet og Ødipuskomplekset hatt stor betydning. Man snakker gjerne om et *forløst* og et *uforløst* Ødipus-kompleks, der det uforløste komplekset kan skape en nevrotisk personlighet for barnet når det vokser opp. I tilfeller der barnets forhold foreldrene er relativt kjærlig og ikke-traumatisk, og hvis foreldrenes holdninger verken er for avvisende eller overstimulerende, går barnet gjennom den «ødipale fasen» harmonisk. Dersom traumatiske hendelser er til stede, som både kan innebære at foreldrenes holdninger er *for* avvisende eller seksuelt stimulerende, kan barnet risikere å oppleve «infantil nevrose» senere i livet (Encyclopædia Britannica, 2018).⁵

⁵ Idéen om et Ødipuskompleks har siden fått sin kvinnelige parallell kalt «eletrakomplekset», som Jung videreførte og Freud tok avstand fra. Jeg benytter her likevel begrepet ødipuskompleks, ettersom det i moderne tid gjerne anvendes om både guttebarn og jentebarn sine seksuelle fantasier, knyttet til forelderen av motsatt kjønn.

Sannhetshendelsen setter dermed Bergljot i stand til å erkjenne sin individuelle arv, og den kobler hennes fortid med nåtid. Det er hennes far, konfliktens gjenstand, og setningen «han rørte meg som en lege, han rørte meg som en far», som utløser innsikten om hennes egen historie, historien om de seksuelle overgrepene hun opplevde som barn. Farens incestuøse handlinger kan videre kobles opp mot tanken om et uforløst ødipuskompleks og Bergljots nåtidige nevrotisk anfall: faren rørte henne som far, lege og elsker samtidig, noe som har traumatisert hennes barndoms ødipale fase. Å fortrenge et traume kontra og fortrenge en normal ødipal fase, øker ifølge psykoanalysen muligheten for at det fortrenkte igjen trenger gjennom til bevisstheden, gjennom blant annet drømmer og nevroseser.

Et annet psykoanalytisk perspektiv som kan kaste lys over Bergljots erkjennelsesprosess, er Freuds begrep om «Nachträglichkeit». Vi har ingen god norsk oversettelse av «Nachträglichkeit», som er en substantivering av det tyske ordet «Nachträglich» som betyr senere eller etterpå. (Kristiansen, 2015, s. 9). Nachtraglichkeit henviser til at en tidligere hendelse i ettertid får en annen betydning enn den opprinnelig hadde. I disse tilfellene kan hendelser barnet har gjennomlevd i ung alder, få en ny og annen betydning når barnet etter hvert modnes, og utvider sin forståelse og vokabular (*ibid.*). Slik er gjerne tilfelle med barn som har opplevd seksuelle overgrep i ung alder: barnet opplever hendelsen som noe seksuelt først når det senere i livet forstår betydningen av hendelsen. I Bergljots tilfelle, er det som om hun ikke forstår de seksuelle overgrepene i barndommen før sannhetsøyeblikket. Hennes «Nachträglichkeit» kommer da via setningen «han rørte meg som en lege, han rørte meg som en pappa» (s. 238). Det er en setning som ikke nødvendigvis må tolkes seksuelt, men som Bergljot i voksen alder likevel forstår seksuelt, det er som om hun i sannhetsøyeblikket forstår at det egentlig skal være forskjell på hvordan en lege og hvordan en pappa «rører» barnet sitt.

3.9 «Er vi kommet på nattklubb eller?»

Like etter stedet der sannhetshendelsen står beskrevet i boka, blir vi presentert en barndomshendelse som viser hvordan Bergljots utvidede forståelse av sin egen barndom fremstår for henne nå som hun har selvinnsikt:

«Da jeg var liten, var jeg ofte alene med far, jeg var med far i godtebutikken og far kjøpte godteri til meg. Jeg husker ikke mye av hva som skjedde før eller etter vi var i godtebutikken, men jeg husket godtebutikkbesøket, det var stas at far kjøpte godteri bare til meg. En gang jeg var i godtebutikken med far, kom gutten jeg var forelsket i inn, jeg forelsket meg tidlig i gutter, var usedvanlig opptatt av gutter, gutten jeg var forelsket i kom inn og jeg rødmet og skammet meg dyppt for at han så at jeg sto i godtebutikken alene med far. Etter at jeg ble stor, var jeg

sjelden alene med far, men det hendte at far og jeg var alene i Bråteveien og det var noe anspent mellom oss da» (s. 101).

Utdraget over bærer preg av en form for «nachträglichkeit», ettersom Bergljot her setter sammen ulike hendelser i barndommen på en måte som skaper rom for de seksuelle undertonene. Vi får et inntrykk av at en lesning der de seksuelle overgrepene ligger som en basis for fortellingen er ønskelig fra fortellerens side. Når Bergljot understreker at hun ikke «husker mye av hva som skjedde før eller etter» godtebutikkbesøket, skapes et inntrykk av at mye av alenetiden med faren, som hun ikke husker, er noe hun ikke vil huske, eller som hun har fortreg. Hun husker ikke hva som eventuelt gjorde henne «fortjent» til å få godteri, men det blir nærliggende å tenke at det er den seksuelle relasjonen hun har til sin far. Videre i utdraget forteller Bergljot at hun forelsket seg tidlig i gutter, og var «usedvanlig» opptatt av gutter. Her spiller hun på en slags myte, som hun selv presenterer gjentatte ganger romanen, om at barn som opplever seksuelle overgrep, blir «promiskuøse» og «særlig opptatt av seksualitet» (s. 202 – 203). Møtet mellom gutten hun er forelsket i og faren utløser en sterk skamfølelse i henne. Hun rødmer, og skammer seg dypt for at gutten ser at hun står alene i butikken med far. Nøyaktig hvorfor møtet mellom faren og gutten utløser en skamfølelse er ikke entydig, men kan knyttes opp til den komplekse relasjonen Bergljot har til sin far. Hun skammer seg ovenfor gutten som kommer inn i butikken for at hun er der alene med faren, som om det avslører ovenfor hennes forelskelse at hun er «kjæreste» med sin far.

Når Bergljot erindrer denne barndomshendelsen er det en moden og ‘etterpåklok’ måte å tolke seg selv på, og dermed et slags uttrykk for «Nachträglichkeit»: Bergljot erindrer hendelsen i godtebutikken med et voksent vokabular, og med en moden forståelse av seg selv der de seksuelle overgrepene legges inn som en underliggende fortolkningsramme. At utelukkende Bergljot får godteri, at hun tidlig ble «usedvanlig» opptatt av gutter og at hun skammer seg dypt når gutten hun er forelsket i ser henne alene med faren, er minner Bergljot gjensker som voksen når hun har en utvidet forståelse for rekkevidden av de seksuelle overgrepene, og hvilken dominoeffekt det har hatt på hennes egen adferd, personlighet og følelsesliv. Den tilsynelatende uskyldige hendelsen, at hun er alene på butikken med sin far og får godteri, blir dermed via Freuds begrep noe ganske annet enn en uskyldig hendelse.

Et annet tilfelle der Bergljot erindrer barndommen med en slags «Nachträglichkeit» eller «etterpåhet», er når hun forteller om den gangen hun som barn skrev og regisserte en forestilling som ble satt opp i gymsalen på skolen. Når hun erindrer hendelsen ilegger hun sine foreldre en frykt for at hennes «uforutsigbare» og «promiskuøse» oppførsel, skal peke tilbake på dem selv.

Bergljot erindrer at de «[s]att med angst i kroppen for hva som skulle komme fra scenen som kanskje pekte, stakkars far» (s. 291). Etter forestillingen ligger Bergljot våken i senga, og overhører faren si til moren at en av de andre fedrene hadde sagt: «Er vi kommet på nattklubb eller?» (*ibid.*). Etter denne kommentaren erindrer Bergljot følgende:

«Datteren skjønte ikke rekkevidden av det sagte, datteren skjønte ingenting da, ble bare rammet fryktelig, av at faren åpenbart ikke syntes hun var flink, ingen suksess, tvert imot, han likte ikke det «jenta holder på med», datteren forsto bare at en av fedrene syntes det hun hadde laget lignet noe som kunne vært vist på en nattklubb, og at det var pinlig for faren hennes. (s. 291).

I erindringen over omtaler hun seg selv som «datteren», og ikke som «jeg», slik hun gjør i andre erindringer. Hun distanserer dermed sitt nåværende jeg med den daværende «datteren», som ikke «skjønte rekkevidden av det sagte», nettopp fordi hun ikke forsto rekkevidden av de seksuelle overgrepene hun selv har blitt utsatt for. I motsetning til jeg-et, er «datteren» ute av stand til å tolke hendelsene i sin egentlige tilstand, for hun forstår ikke hvordan hun har tatt skade av relasjonen til sin far.

3.10 Oppsummering del 1: Naturalisme, psykoanalyse og erkjennelse

I denne første delen av analysen har jeg tatt for meg romanens åpningsside, utviklingen av vennskapet mellom Bergljot og Klara Tank, Bergljots skilsmisse, «sannhetshendelsen» og noen nye erkjennelsesaspekter etter sannhetshendelsen. Som jeg nevnte innledningsvis er mitt mål med analysen å vise hvordan *Arv og miljø* etablerer sin egen teori. I denne første delen har fokuspunktet for analysen vært en rekke hendelser, som liksom styres frem av Bergljots fortrenge ubevisste. Hendelsene fremstilles som ikke-tilfeldige, men styrt av ubevisste psykologiske drifter som vi blir bedre kjent med etter hvert som handlingen utspiller seg.

Det ubevisste viser seg på flere måter, og jeg vil hevde at det er legitimt å knytte disse opp mot psykoanalytiske teorier i og med at psykoanalyse er noe romanen selv tematiserer opptil flere ganger. Psykoanalytiske teorier om angst, overføringsfenomenet, ødipuskomplekser og «nachträglichkeit» er dermed mer konkrete teorier om hvordan det ubevisste virker inn i Bergljots liv som knytter sterke bånd mellom romanens teori og mulige tolkninger av psykoanalysens mange teorier. Gjennom dette teoretiske frieriet til psykoanalysen er det videre lite rom for den 'frie viljen'. Samtidig er ikke romanen ureflektert på dette punktet: Bergljot har en slags vilje, så snart viljen blir mer bevisst de ubevisste impulsene som trekker henne fremover. Hun beveger seg fra å handle 'mot sin vilje' til å oppnå en ubevisst «visshet» om at bestemte handlinger, som skilsmissen, er et steg i riktig retning mot det «uunngåelige».

Det er videre nødvendig å presisere at det er flere nivåer i måten fortellingene om Bergljot i 20-årene blir fortalt på. På et nivå møter vi en fortidens Bergljot som forteller om det som den gang var hennes tanker og følelser knyttet til bestemte hendelser. Når Bergljot f.eks. tar telefonen og det er Klara som ringer, fortelles det at hennes reaksjon er å bli «redd», og hun føler at «immunforsvaret» var «svekket». Her fremstilles datidens Bergljots umiddelbare tanker og følelser: Det som fortelles skal illustrere hva Bergljot tenkte og følte i den bestemte situasjonen, også *før* hun tolker seg selv i lys av sannhetshendelsen. Et annet eksempel er når Bergljot gjengir sannhetshendelsen, og forteller om datidens Bergljots umiddelbare reaksjoner som «sjokk», at hun «ble slått til jorden» og med ett slag ble «en annen» (s. 98): situasjonen fortelles om med utgangspunkt i datidens Bergljots opplevelser, akkurat idet hun opplever sannhetshendelsen.

Situasjonene der Bergljots tanker og følelser blir gjengitt, slik de skal ha vært den gangen, har de også en dobbelthet ved seg. Det er nemlig umulig å skille mellom det Bergljot «faktisk» tenkte før, og det Bergljot på et senere tidspunkt hevder at hun tenkte den gangen. Fortellingen styres av den senere Bergljot som har innsikt i barndommen, og hun ser sin livsfortelling i lys av denne innsikten. Når det står at Bergljot føler hun «[O]ppsøkte fallet som en drift», og hun spør seg selv: «hva var i veien med meg?», er det den senere Bergljot som forteller med en etterpåklokskap. Det samme når hun forteller at hun «bar bord og stoler», med «visshet om at det var riktig» selv om hun «ikke kunne forklare denne vissheten for noen». Her er det den senere Bergljot, som ilegger fortidens Bergljot perspektiver som passer inn i en større helhet. Når Bergljot erindrer sin livsfortelling, fremstår de ulike delene av den som «styrt» imot en større helhet. Den større helheten er Bergljots selvfortelling, og i hennes selvfortelling spiller arven og miljøet en svært meningsbærende rolle. I *Arv og miljø* ligner handlingen «for mye på sånt som står i romaner, til å kunne være tilfeldig» (s. 11), nettopp fordi det fortelles om på en slik måte at alle hendelser har sin plass i det store bildet. Det fortelles ikke om tilfeldigheter, men hendelser som på et eller annet nivå kan forstås gjennom Bergljots *Arv og miljø*.

Analyse del 2: Konflikt

I denne delen av analysen vil jeg se nærmere på romanens konflikttematikk. På samme måte som romanens erkjennelsestematikk, blir også konflikttematikken fortalt gjennom Bergljots erindrende og tolkende fortellerstemme, men her slippes samtidig flere stemmer til. Rolf Sandberg, Bergljots søster Astrid og Klara Tank bidrar til å etablere flere krigsmetaforer som

Bergljot bruker når hun skal forstå sin egen konflikt. Innenfor romanens konflikttematikk utforskes både Bergljots konflikt med familien i voksen alder, arvekonflikten og hennes indre konflikt som fortsatt er knyttet til barndommen.

3.11 «Bundet til barndommen»

Arvekonflikten dreier seg om forskudd på arv, nærmere bestemt «fordelingen av hyttene på Hvaler» (s. 7). Konflikten innledes med at Bergljot forteller om hvordan hun fikk vite om denne krangelen «på en underlig måte». Denne «underlige måten» er at hun blir oppringt av søsteren Astrid, som ringer og forteller at deres mor har tatt en overdose, som en konsekvens av at deres eldste bror, Bård har «lagd et Helvete». Bergljot får dermed vite at familiens hytter har blitt overført til de to yngste søstrene, Astrid og Åsa, til broren Bårds forargelse, og at denne forargelsen igjen er årsaken til morens overdose, «det var på en måte Bårds skyld». Bergljot, på dette tidspunktet, ber søsteren om å ønske moren god bedring, uten å involvere seg ytterligere i konflikten (s. 10).

Bergljot avventer å involvere seg i konflikten, men blir likevel svært «oppskjørtet» av samtalen med Astrid. Imens hun forsøker å tenke på en kommende debatt om «den fraværende norske samtidsdramatikken» (s. 20), sliter hun med å konsentrere seg, og ringer blant annet sin venninne Klara. Bergljot spør henne om hvorfor hun blir så oppskjørtet, og hvorfor hun absolutt må snakke om det. Klara svarer: «Det er djupt, Bergljot, ... Det er jævlig djupt» (*ibid.*). Bergljot tenker videre for seg selv: «Det var det jeg merket, hvor dypt det var, hvordan jeg ble dyttet på dypet, hvordan jeg ble tung, hvordan jeg sank» (s. 21). For Bergljot er konflikten dyp. Det handler ikke bare om at hun ønsker seg hytter på Hvaler, for hvis Bergljot skulle valgt mellom hytte på Hvaler + mor og far eller ingenting ville hun valgt «ingenting» (s. 59). Likevel blir Bergljot både hissig og skamfull når hun ikke greier å unnlate å snakke om konflikten med bekjente. Å snakke om konflikten gjør så Bergljot føler at hun selv blir som «et barn» (s. 21).

Bergljot sier et sted at overskriften over hennes virke i verden, er «bundet til barndommen» (s. 54). Et annet sted, refererer Bergljot til Jung, som skriver at «... det ubevisste er et kolossalt historisk lagerrom», og videre at han «... innrømmer at også jeg har et barneværelse ... men det er et lite rom sammenlignet med de veldige tidsrom som allerede som barn interesserte meg mer enn barndommen» (s. 262). Bergljot uttrykker deretter at hennes ubevisste lagerrom er et stort barneværelse hun er fanget i. Hun skriver: «Jeg vil også ut av barneværelset! Hjelp meg ut av barneværelset!» (*ibid.*). I sin frustrasjon uttrykker hun her det

som er hennes mest grunnleggende konflikt. Bergljot vet ikke hvordan hun skal komme seg ut av «barneværelset», hun er «bundet til barndommen», for det stikker «jævlig djupt».

3.12 Barndomskonflikten

Bergljot er bundet til barndommen, for konflikten er ikke bare en arvekonflikt. Bergljot er bundet til barndommen, nettopp fordi hennes barndomskonflikt aldri har blitt forløst. Fra et psykoanalytisk perspektiv, kan man som tidligere nevnt forstå hennes barndomskonflikt i lys av teorien om «uløste» ødipuskomplekser. Ødipuskomplekser løses, kort forklart, når barn begynner å betrakte sin forelder av samme kjønn som rollemodell i stedet for rival, og når de forskyver sine seksuelle lyster vekk fra forelderen av motsatt kjønn, og mot andre mennesker. (MacLeod, 2018). Bergljot er i voksen alder fortsatt i et rivaliserende forhold med sin mor, og fortsatt traumatisert fra sin barndoms «kjærlighetsforhold» til sin far. Ødipuskomplekset hos Bergljot er dermed uforløst. Hun er «fanget» i barndommen, og kan ikke bli et sunt menneske så lenge barndomskonflikten, relasjonen til hennes foreldre, ikke løses.

Bergljot tolker selv sin egen barndomskonflikt flere steder i romanen. Vi kan blant annet lese om en drøm hun har hatt, der hun er med den fem år gamle datteren Tale på en sybutikk. I drømmen rydder Bergljot i noen trådsneller, imens Tale roter dem til igjen. Bergljot skjenner på Tale, som tar voldsomt igjen, men «ikke på en barnslig måte, på en voksen og sarkastisk måte, i alles påhør» (s. 260). I drømmen sliter Bergljot med å forstå datterens voldsomme og plutselige hat. Tale begynner å gråte, Bergljot trøster Tale, holder armene rundt henne og tenker at nå kan de «forsones og gråte sammen» (*ibid.*), men Tale løfter ansiktet mot Bergljot og hveser: «Gå vekk»! Drømmen slutter med at Tales far står der, og forteller at Tale er «sjalu på kjæresten hans». Bergljot tolker selv drømmen i en retning av noe som ligner et tekstbokeksempel på ødipuskomplekser:

Så forsto jeg. Jeg var sjalu på mor som var kjæreste med far. Og rasende på mor, for hva hadde hun gjort? Ingenting. Det var dette ingenting mor gjorde. Det var det mor ikke så, som jeg ikke kunne fortelle henne da jeg var fem, det mor ikke ville eller turte se, fortvilelsen min og det som gjorde meg fortvilet som fikk meg til å hate henne fordi hun ikke var i stand til å beskytte meg» (s. 261).

Bergljot tolker sin egen drøm som om hennes raseri rettet mot moren skyldes to ting: Sjalousi og ignoranse. På den ene siden er hun sjalu på sin mor, for å være kjæreste med far. På den andre, er hun sint for at moren ikke «ville eller turte se,» (*ibid.*), at hun ignorerer Bergljots fortvilelse og det som gjorde henne fortvilet, incesten. Hun hater sin mor, ettersom hun ikke var i stand til

å beskytte henne. Dette utsagnet bærer en kompleksitet: Bergljot er både sjalu på sin mor som er kjæreste med far, og samtidig sint for at moren ikke er i stand til å beskytte henne mot kjæresten sin, faren.

Et annet sted der ødipuskompleksene er tilstede, beskriver Bergljot forholdet mellom seg selv og sine foreldre på følgende måte:

«Det var et trekantdrama, og moren vant, piken tapte. Men da moren forsmådde faren ved å forelske seg i en professor hun ikke fikk, forelsket datteren seg i en professor og fikk ham. Datteren turte og klarte å skille seg og fikk professoren. For å peke nese til moren sin? Beseire moren slik moren en gang beseiret piken, meg? Er det slike nett vi er fanget i, spunnet de aller første år? // Stakkars døde far, min første og største ulykkelige kjærlighet» (s. 336)

Bergljot tolker sin barndomskonflikt som et trekantdrama. Trekantdramaet stoppet ikke i barndommen, det ble ikke forløst, men ble med Bergljot inn i voksenlivet. I voksenlivet tolker Bergljot sitt forhold med universitetsprofessoren i forlengelsen av rivaliseringen. Bergljot greier det hennes rival, moren, ikke greier: å skille seg og få professoren.

Bergljot beskriver sitt forhold med universitetsprofessoren flere steder i boka. Et sted, er han hennes «ulykkelige forelskelse» (s. 78). Et annet sted, når professoren endelig skiller seg fra kona for å bli sammen med Bergljot, kaller hun ham «nåden» gjentatte ganger (s. 144). Nøyaktig hvorfor Bergljot velger å kalle universitetsprofessoren for «nåden», er vanskelig å si. Nådebegrepet brukes vanligvis i kristen teologi, og betegner «Guds godhet og barmhjertighet ved tilgivelse av synd» (Det Norske Akademis ordbok). Mennesket får nåde, når det mottar Guds tilgivelse, og da «forsones» det med Gud, som også gjerne betegnes som en «farsskikkelse». Bergljot har ikke, så vidt vi vet, gjort noe «galt» mot professoren hun trenger ikke egentlig «tilgivelse» eller «forsoning» med ham. Det er derfor ikke lett å forstå hvorfor Bergljot velger akkurat begrepet nåde. En mulig tolkning, kan gå veien om Bergljots uforløste ødipuskompleks. Et ødipuskompleks løses, som sagt, i jentebarnets tilfelle når hun mestrer å forskyve sin forelskelse i far til andre menn. Her har Bergljot mestret å forskyve sin «ulykkelige første kjærlighet», hennes far, over på en annen «ulykkelig forelskelse», den gifte professoren. Bergljot får professoren, og kaller ham «nåden». Er det da et uttrykk for en opplevd forsoning med sin far? Forholdet mellom Bergljot og professoren varer ikke lenger enn noen fine, og noen ødeleggende år (*ibid.*). «Nåden» varer altså ikke lenge, og slik jeg ser det handler dette om at «nåden» skjer på feil premisser. Det er ikke Bergljot som skal tilgis og som trenger nåde. Det er hennes far som har gjort henne urett, og som er skyld i Bergljots lidelse. Det er faren som trenger «nåde», ikke Bergljot.

Når forholdet tar slutt, opplever Bergljot på ny en sterk kjærlighetssorg. Hun drar innom psykoanalytikerens. Psykoanalytikerens sier: «Så du har satt foten ned?», og Bergljot forstår at «han mente det var et sunnhetsstegn» (s. 145). Sunnhetsstegnet er da, kanskje, at Bergljot forstår at hun ikke trenger «nåden». Det er altså ikke forsoning, eller tilgivelse og barmhjertighet Bergljot trenger for å komme seg ut av sin barndomskonflikt, men hva er det da? Her er romanen vanskelig å lese: det blir aldri, så vidt jeg kan se, gitt noen fasit angående hvordan Bergljot skal komme seg ut av sin egen barndomskonflikt. Det kan faktisk virke som, og det vil jeg komme tilbake til, at hun aldri greier det.

3.13 «Jeg var yndlingsbarnet»

Bergljots barndomskonflikt henger sammen med arvekonflikten. De to er uløselig sammenknyttet. Arvekonflikten dreier seg i første omgang om fordeling av hyttene på Hvaler, takster og hvorvidt det ene eller det andre har spilt et «skittent spill». Herfra beveger konflikten seg til å handle om familiens selvfortelling. Bergljot og hennes bror, Bård, har hatt en ganske annen oppvekst enn de to yngste søstrene, ifølge dem selv. Bergljot har opplevd incesten. Bård har opplevd å bli rundhjulst med stakk en gang han og faren var på Hardangervidda (s. 205), og at hans far ikke har sett på ham med stolthet, men likegyldighet (s. 64 – 65). Bergljot melder seg derfor inn i arvekonflikten, ikke fordi hun ønsker noen hytte på Hvaler, men fordi konflikten, «ikke bare er et økonomisk oppgjør, men et moralsk» (s. 198). Bergljots grunnleggende kritikk av arveoppgjøret dreier seg om at familien aldri har trodd hennes historie og derfor heller ikke har forutsetninger for å forstå hennes vanskelige forhold til familien. Bergljot mener å ha blitt behandlet annerledes enn de tre andre barna, og at denne forskjellsbehandlingen skyldes foreldrenes frykt for at Bergljot skal bli bevisst sin egen historie.

Før «sannhetshendelsen» betraktet Bergljot seg selv som «yndlingsbarnet» av de fire. Men, når hun sier dette høyt, som sin første setning på divanen i en time med psykoterapi, innser hun at ...

«Ordene som jeg så ofte hadde begynt fortellingen om meg selv med, avslørte meg i all sin løgnaktighet. Det var ikke sant, det var omvendt! Men dette på et øyeblikk innlysende faktum hadde jeg ikke forstått før nå. Hvordan kunne det ha seg at jeg hadde innbilt meg noe sånt? Var resten av historien min like forløyet?» (s. 100).

Selvinnsikten på divanen åpenbarer for Bergljot en annen tolkning av sin oppvekst, der hun ikke er yndlingsbarnet, men det motsatte. Hennes tidligere selvforståelse baserte seg på den samme som hennes øvrige familie fortsatt har: den der hun er yndlingsbarnet, som på ulike

måter har blitt ekstra «sett», og særbehandlet. Materielt fikk Bergljot, i motsetning til sine søsken, både pianotimer og ballettundervisning (s. 203), og emosjonelt fikk Bergljot mer oppmerksomhet av foreldrene gjennom en hysterisk nervøsitet da hun var ung og «kom sent hjem fra et eller annet (s. 202). Når Bergljot ser denne forskjellsbehandlingen av seg selv i lys av incesten forstår hun at hennes tidligere selvfortelling, der hun var yndlingsbarnet, er «forløyet» (s. 100). Det er motsatt. Hun innser at denne oppmerksomheten bygger på en frykt for at hun som incestoffer vil utvikle seg til å «bli promiskuøs», få det «vanskelig i livet», bli «særlig opptatt av seksualitet», eller «ligge med gutter og bli gravid som femtenåring og begynne med narkotika» (s. 203). Den emosjonelle og materielle særbehandlingen er dermed ikke en positiv særbehandling der hun faktisk «er» yndlingsbarnet, og dette perspektivet er hennes øvrige familie tilsynelatende blinde for.

Når Bergljot drar til psykoanalyse er det som om hun konstruerer sin egen selvfortelling på nytt. Når hun blir selvbevisst incesten forandres hele fortellingen om hennes liv og rollene familiemedlemmene har spilt i det. Fortellingen blir en del av Bergljots identitet, så når familien ikke aksepterer Bergljots sannhet, aksepterer de heller ikke henne. Hun knyttes så nært til sin nye selvforståelse at det er som om den *blir* til henne, og dette gjør så hennes konflikt med familien står og faller på å bli trodd. Hun skriver et sted: «[e]lefanten i rommet ble ikke nevnt, grunnen til at jeg hadde sluttet å være på Hvaler og i Bråteveien, og da var det som om jeg ikke fantes, historien min ikke fantes» (s. 87), og med dette viser hun hvordan hennes identitet og historie er to sider av samme sak. Hvis hun ikke blir trodd, er det ikke bare fortellingen som blir fornektet, men hele hennes eksistens og derfor må også hennes historie eksistere som et «premiss» hvis familien, og da spesielt Astrid, ønsker å ha en relasjon til henne (s. 107).

Bergljots nye selvfortelling begynner altså med tanken om at hele hennes historie er forløyet. Hun var aldri yndlingsbarnet, men offeret som foreldrene forsøkte å kompensere for materielt og emosjonelt, men så forstår hun at det er et fryktelement inne i bildet: foreldrene frykter hva hun kan finne på og derfor forskjellsbehandlet de. En sentral referanse i romanen som utforsker dette perspektivet videre baserer seg på en oppsetning av Marina Abramovics *Rythm 0* fra 1973 som Bergljot ser et opptak av i København sammen med venninnen Klara. Performansen er beskrevet som følger:

«Søndag tok vi toget til Louisiana der Marina Abramovics *Rythm 0* fra 1973 var utstilt. På et avlangt bord lå søttito ulike objekter, en fjær, en kjetting, en rose og på veggen bak bordet ble videoen fra den seks timer lange performansen avspilt. Publikum kunne bruke objektene på Marina Abramovic som sto foran bordet, kunne gjøre hva de ville med dem og henne, hun skulle

bare stå der i seks timer, ta imot og tåle, uansett hva, det var eksperimentet, hun ville se hva de gjorde. Først stod publikum i ro og var sjenerte og ventet som om *hun* skulle begynne, men hun begynte ikke. Så nærmet én seg prøvende, så nærmet en annen seg, så brøt en tredje intimitetsgrensen, så gikk en annen tettere på, så rørte den neste henne, så ble de pågående og rev henne i skjorta, rev skjorta i stykker, oppegget hverandre, oppildnet hverandres vågemot og ville overgå hverandre i dristighet og ble truende og en dro den istykkerrevne skjorta av henne og ydmyket henne og de ble aggressive, som om hennes passive og kanskje derfor særlig sterke tilstedeværelse provoserte dem. En la pistolen i hånden hennes og løftet den opp så løpet pekte mot hodet hennes, hvisket han også «skyt!»? Da performansen var over, da klokka slo, da hun beveget seg, endelig, tok et skritt fram mot publikum, for de tilbake i redsel og avsky: «They could not stand my person because of what they had done to me» (s. 114 – 115).

Kombinasjonen av «redsel» og «avsky» er angivelig det Bergljot også tenker at hennes foreldre føler om henne i voksen alder etter at hun har brutt. De vet at de har forbrutt seg på henne, og når de ser at hun som voksen er i stand til å 'ta igjen' reagerer de med redsel og avsky. Setningen «They could not stand my person because of what they had done to me» tolker Bergljot selv inn i sin egen selvfortelling: «Det må ha vært et vanskelig liv, et liv i angst, et liv i redsel. Far unngikk og fryktet sine to eldste barn fordi de minnet ham om egen ugjerning, he could not stand them because of what he had done to them» (s. 117).

Et sted i romanen forteller Bergljot om en hendelse der hun ringer hjem til foreldrene en kveld hun er ute etter at hun har brutt med familien. Telefonsamtalen ender med at Bergljot konfronterer sine foreldre med overgrepene, og hun sier til sin mor: «[n]år far dør, sa jeg, så spør du nok ikke slik lenger, da kommer du nok, sa jeg, men da er det for sent, sa jeg», deretter kommer faren i røret og sier «Se deg i speilet og du ser en psykopat» (s. 68). Bergljot tenker for seg selv etter samtalen: «Se deg i speilet og du ser en psykopat! Sånn var far blitt, hadde far valgt å bli eller hadde ikke hatt noe han opplevde som et reelt valg, han måtte bli nådeløs» (s. 69). Dette nådeløse henger igjen sammen med «he could not stand them because of what he had done to them» (s. 117). Faren er fanget i en situasjon der han *må* fornekte Bergljot, for hvis ikke må han ta et oppgjør med det han har gjort, incesten. Slik Bergljot ser det har altså faren et valg, men han opplever ikke selv at han har noe valg. Han må fornekte Bergljot for å redde seg selv, og dette er noe av konfliktens kjerne.

Slik Bergljot ser det, handler arvekonflikten dypest sett om at foreldrene endelig viser sitt sanne jeg: Faren har alltid sagt at barna skulle «arve likt» (sidetall), men viser sitt sanne ansikt når barna ikke arver likt likevel, når takstene er for lave og når søstrene får hyttene. Bård kaller arveoppgjøret «en siste akt» i familiens familiedrama (sidetall), og slik forstår også

Bergljot det: forskjellsbehandlingen, foreldrenes frykt, hennes fortelling er *nesten* fremme i lyset. Gjennom arvekonflikten ser man, endelig, at de to største barna forskjellsbehandles, ganske enkelt fordi foreldrene «could not stand them because of what he had done to them» (s. 117).

3.14 Kampen om sannheten

Bergljots strategi for å komme seg ut av «barneværelset» har inntil påmeldingen i arvekonflikten handlet om å bryte med familien. Men å bryte har ikke løst opp konflikten for Bergljot. Dette blir nokså eksplisitt uttrykt i en samtale Bergljot har med sin politisk engasjerte kamerat, Bo Skjerven, som beskriver den uendelige konflikten mellom Israel og Palestina:

«Jeg skulle til å foreslå at de brøt, men de kunne jo ikke bryte, det var ulykken, det er den store ulykken, sa jeg, hvis du ikke kan bryte, ikke kan komme unna, ikke kan komme deg vekk, hvis du er dømt til å bli og bli spist opp. // Du har jo brutt, sa Bo, men er jo ikke løst fra det likevel» (s. 250)

Bergljots brudd er altså ikke nok for å løse den egentlige konflikten, Bergljots barndomskonflikt. Men hva er i så fall alternativet? Store deler av romanen utforsker muligheten for at løsningen er å gå til «krig». Romanen gjør dermed en aktiv bruk av krigsmetaforikk flere steder, men krigsmetaforikken blir brukt på ganske ulike måter gjennom romanen, og den drives frem av tre bikaarakterer, Astrid, Klara Tank og Bo Skjerven som representerer ulike perspektiver.

Bergljots søster Astrid arbeider med menneskerettigheter, og er derfor ifølge Bergljot opptatt av at familiekonflikten om arv kan løses ved at de ulike partene kommer til enighet. Astrid vil «forsoning og samarbeid» (s. 104), og snakker ifølge Bergljot et slags diplomatspråk, som totalt undergraver den egentlige konflikten som ligger bak arvekrangelen. Astrid viser seg å være ute av stand til å velge side når det gjelder Bergljots historie. Hun forsøker å finne en mellomposisjon, der hun både kan tro Bergljot, og samtidig tro sin far. Denne posisjonen avviser Bergljot flere steder, og hun understreker at «av og til er det enten eller» (s. 104).

Klara befinner seg i en slags krigersk opposisjon til Astrid – ifølge Klara er det helt feil at familiekonflikten er fredsforhandlinger. Arvekonflikten er ifølge Klara Tank «ikke noe teselskap, men krig». Det er kamp på «liv og død» om «ære og ettermæle», og «ikke fredsforhandlinger» (s. 215). Klara Tank oppfordrer Bergljot til å være sterk, og ikke betrakte seg selv som «offer», men «utspekulert og taktisk som en kriger». Bergljot må ikke tenke «forsoning, men krig» ifølge Klara. (s. 213). Klara parafraserer også Tove Ditlevsens dikt,

Barndommens Gate, når hun forsøker å inspirere venninnen til å stille opp i krigen: «Det er barndommens gate, sa hun [Klara], den som lærte deg å hate, som lærte deg hardhet og spott, som ga deg de sterkeste våpen, du må vite å bruke dem godt» (s. 187). Bruken av strofen fra diktet kobler Bergljots «krig» med hennes barndom. Det er barndommen selv som har gitt henne de sterkeste våpen, gjennom hardhet og spott. Klara oppfordrer Bergljot til å bruke våpenet, hardheten fra barndommen, godt.

I motsetning til Klara er ikke Bo Skjerven veldig opptatt av krigføringen i seg selv. Han er mer opptatt av å forstå krigene (på Balkan) «uten å forenkle slik mediene gjorde, uten å tenke i svart-hvitt, ond-god, offer-bøddel», slik «mennesker gjerne gjør», og slik Bergljot selv innrømmer at hun gjør (s. 178). Han påpeker også et annet sted, etter at Bergljot har fortalt om en drøm der hun så for seg selv som en jøde på vei til konsentrasjonsleir, at «[d]u [Bergljot] identifiserer deg med ofrene», og han legger til at «... ethvert offer er en potensiell bøddel, så man skal ikke være for generøs med medfølelsen» (s. 183). Bo Skjerven er modererende i sin språkbruk. Han er opptatt av å finne flere sannheter, nyansere og øke Bergljots selvbevissthet i forhold til hennes egen selvfortelling.

Vi har dermed tre ulike stemmer som alle er med på å konstruere en slags parallell mellom Bergljots arvekonflikten og krig: Astrid mener familien er i fredsforhandlinger, at de må tenke forsoning og diplomati. Klara mener at arvekonflikten ikke er fredsforhandlinger, men krig, og hun sørger for å oppruste venninnen godt med Tove Ditlevsen som sverd. Bo Skjerven er stemmen som oppfordrer til å stoppe opp og se saken fra flere siden. Han utfordrer Bergljots perspektiv på saken gjennom å få henne til å innse den hårfine linjen fra å være offer til å bli bøddel. Disse tre utgjør på mange måter Bergljots forståelseshorisont når det kommer til konflikten, og Bergljot posisjonerer på en måte seg selv i forhold til disse: Hun avviser Astrids tolkning av situasjonen, anerkjenner Klaras observasjon og blir bevisst Bo Skjervens advarsel.

3.15 Revisormøtet

Klara Tank er videre Bergljots kanskje viktigste inspirasjon når hun bestemmer seg for å forsøke å konfrontere familien. Hvis Bergljots sannhet, og person, skal anerkjennes, så må hun ifølge Klara Tank slutte å tenke at hun er i fredsforhandlinger, men forstå at det er krig. Klara Tank overbeviser Bergljot om at hun må være «utspekulert og taktisk som en kriger» over en telefonsamtale. Etter samtalen med Klara beskriver Bergljot at det er som om hun tar på seg en «soldatkropp», hun «hever hodet» og forandrer sin «hysteriske, sørgende, bedende offerkropp til en krigers» (s. 215). Inspirert av blant annet dette, går hun til «krig» med familien, og slagmarken er i dette tilfellet revisormøtet om arv den 5. januar.

Revisormøtet er på mange måter et høydepunkt i fortellingen. Med familien og revisor til stede får Bergljot endelig mulighet til å legge frem sin egen historie, og hun har forberedt seg godt. Hun innleder lesningen av historien sin ved å si følgende:

«Jeg har, som sagt mange ganger forsøkt å fortelle familien min historie, uten å bli hørt, men ser meg nødt til å gjøre det nå, for at også Bårds og min historie skal anerkjennes og være en del av dette oppgjøret, som ikke bare er et økonomisk oppgjør, sånn jeg ser det, men et moralsk. Derfor er jeg her. (s. 198)

Videre forteller hun om sin oppvekst, om overgrepene og hennes opplevelse av å bli forskjellsbehandlet i arveoppgjøret. Før Bergljot kommer til andre avsnitt i lesningen av fortellingen sin, reiser moren seg, roper hysterisk og nekter for Bergljots fortelling. Situasjonen eskaleres til at Bergljots mor utbryter:

«Kan jeg annullere hele testamentet? // Der slapp katta ut av sekken. // Mor og far hadde villet kjøpe oss, kjøpe meg, derfor hadde vi fått beskjed i jula for tre år siden, om at det var skrevet et testament, om at alle skulle få likt, bortsett fra det med hyttene, for at jeg skulle holde kjeft, holde inne med den ubehagelige historien når jeg bare fikk noen penger, så skjedde det ikke, så holdt jeg ikke inne, så var testamentets intensjon forgjeves, så funket det ikke» (s. 204).

Bergljots historie blir altså ikke trodd, men den blir likevel bekreftet: moren vil annullere hele testamentet, og for Bergljot er dette som om sannheten endelig kommer for en dag. Foreldrene ønsket aldri et egentlig rettferdig arveoppgjør, de ville ganske enkelt kjøpe Bergljot til taushet, tenker hun selv. Resultatet av konfrontasjonen, eller krigen, er dermed ikke at Bergljot historie får gjennomslag og at hennes historie blir trodd, det er bare at familiemedlemmenes ulike selvforståelse blir ytterligere tydeliggjort.

Etter en krig bør det i utgangspunktet komme forsoningsprosesser, men Bergljot konkluderer et sted at en forsoningsprosess i familien ville krevet mer av Bergljot enn av «mor og far og søstrene» hennes, og det ville vært urettferdig. For i sannhetskommisjonene etter krigene «var det i hvert fall stor grad av enighet om hvem som var offer og hvem som var bøddel», og hvordan kan man forsones når det «ikke engang er enighet om det?» (s. 231). Konflikten ender derfor ikke med en krig som fører til forsoningshandlinger. Dette perspektivet følges opp av Bo Skjerven, som forteller at det vanskelige med en konflikt ikke er når man sympatiserer med én side, «men når du sympatiserer med to». Det vanskelige er når «begge parter er offer og identifiserer seg med offerrollen og trenger den og bruker den for hva den er verdt og ikke vil gi den opp» (s. 250).

I Bergljots familie er det mange ofre. Bergljot selv er offer for incest, Bergljots mor er nylig enke, og hun er offer for de to eldste barnas «hat». Astrid er offer gjennom sin ulidelige posisjon som fredsmekler og talerør mellom de to eldste barna og den øvrige familien. Bergljots far er offer ettersom han begikk incest, og har dermed vært offer for sin egen samvittighet, frykt og fortrenning resten av livet. Bergljots egne barn er også ofre ettersom de også smittes av «arvesynden» (s. 153) som kommer av at de også berøres av Bergljots vonde oppvekst og relasjon til familien. Det er med andre ord mange ofre i fortellingen, og derfor en uløselig konflikt, såfremt ingen av partene gir seg, og erklærer de andre for å være mer «offer» enn seg selv.

Bergljot sier et sted at også at «de undertrykkede overtar undertrykkerens tankegang og metoder, slik at den gjør de undertrykkede mindre i stand til å frigjøre seg» (s. 244). Derfor skal det «hardt arbeid til for å gjøre lidelsen til noe nyttig for noen, særlig for den lidende selv». (*ibid.*). Det er altså ikke om å gjøre for Bergljot å krangle om hvem som har hatt det verst, hvem som er mest offer. Målet er det harde arbeidet som skal til for å gjøre lidelsen til noe nyttig for noen. Undertrykkelse fører til mer undertrykkelse, ved mindre den undertrykkede greier å bryte ut av sirkelen gjennom «hardt arbeid». Med «hardt arbeid» er det nærliggende å tenke at Bergljot mener «hardt erkjennesarbeid», eller «hardt arbeid i å oppnå selvinnsikt», for det er nettopp dette Bergljot selv har jobbet med, i motsetning til de andre ofrene i saken.

Dette med selvinnsikt og erkjennelse er, slik jeg ser det, det nærmeste Bergljot kommer noen forløsning fra konflikten. Et perspektiv Bergljot fra Freud kaster lys på hvordan nettopp selvinnsikt er en avgjørende faktor for å unngå krig:

«ifølge Freud, sa Bo, er det en sammenheng mellom krigens kollektive vanvidd og en sivilisasjon som har presset seg til det ytterste for å temme menneskets drifter, som har utviklet en slik evne hos sin befolkning til å gi avkall på driftstilfredsstillelse, en sivilisasjon som fornekte døden og dødsønsket ovenfor den andre, også den elskede, i den enkelte. // Menneskene er bare dyr? sa jeg. // Nei, nei, sa han og smilte. // Selvinnsikt er avgjørende, sa han. Å ikke fornekte sine irrasjonelle impulser, ikke overvurdere seg selv, men se seg selv i et realistisk lys, å ikke fornekte de destruktive impulsene i sitt indre, men bestrebe seg på å leve med sine drifter og konflikter og irrasjonelle impulser på en klok måte» (s. 263).

Det er nettopp dette siste som fremholdes som et ideal i romanen: «å bestrebe seg på å leve med sine drifter og konflikter og irrasjonelle impulser på en klok måte» (s. 263). På denne måten er det igjen erkjennelse og selvinnsikt som står som en mulig løsning på Bergljots konflikt, både

den indre og arvekonflikten. Men muligheten for å bli «forløst» finnes ikke. Det handler om å lære seg å *leve* med konflikten på en god måte.

3.16 Romanens avslutning

Som et incestoffer er man nærmest «dømt» til å få sine relasjoner til familien ødelagt ifølge Bergljot, som siterer en samtale med «støttesenteret for incest» (s. 199). Bergljot er intet unntak fra regelen. Likevel konfronterer hun familien, og resultatet blir igjen brutte familiebånd. Samtidig får Bergljot med seg noe verdifullt: økt selvinnsikt. Hun erkjenner situasjonen tydeligere, hun tenker selv at hun forstår de involvertes perspektiver og hun greier dermed å bryte, igjen, uten dårlig samvittighet. Når moren, mot bokas slutt, ringer og konfronterer Bergljot om igjen og spør «[h]vorfor vil du ikke se meg? Hvorfor hater du meg?», tenker Bergljot:

«Hva skulle jeg si, skulle jeg forklare meg om igjen? Jeg sa hun visste hvorfor, og hun ble aggressiv og sa jeg løy, at hvis jeg snakket sant, hvorfor hadde jeg ikke gått til politiet, og jeg la på, den dårlige samvittigheten var forsvunnet» (s. 342).

Bergljots refleksjon kommer mot slutten av romanen, og den setter på en måte som et punktum for Bergljots endeløse konflikt med familien: Hun har fått klarhet i forholdene, og innsett at så lenge familien ikke aksepterer hennes fortelling, hennes sannhet, aksepterer de heller ikke henne og kontakt er meningsløst. Bergljot er offer, ikke bøddel, men nå er hun ferdig med å krige selv om det ikke er fred. Det er heller ikke fredsforhandlinger – det er ganske enkelt et nytt brudd. Men er Bergljot forløst fra barndomskonflikten? Noe entydig svar på dette spørsmålet får vi ikke, men dersom man forløses fra barndomskonflikten gjennom å gjøre forelderen av samme kjønn til rollemodell i stedet for rival, så er ikke Bergljot forløst. Moren er riktignok ikke rival, for faren de i så fall rivaliserte om er død. Men hun er heller ingen rollemodell, Bergljot vil fortsette å avsky sin mor så lenge hun ikke anerkjenner Bergljot og hennes historie.

Romanen avslutter med en replikkutveksling mellom Bergljot og hennes barnebarn Emma:

Emma spurte: Mormor? Har du en mor? // Jeg: Alle har en mor. // Emma: Farmors mor er død. // Jeg: Ja. // Emma: Fars far er død // Jeg: Jeg vet det. // Emma: Er din far død? // Jeg: Ja, han // døde for ikke lenge siden. // Emma: Blir de døde store igjen? // Jeg: Nei. // Emma: Er moren din

død? // Jeg: Nei. // Emma: Kan jeg få hilse på henne? //Jeg: Hun bor så langt unna. // Emma: Jeg vil gjerne hilse på henne (s. 343).

Romanens siste setning «Jeg vil gjerne hilse på henne», er ikke en spesielt forløsende setning. Den bekrefter igjen det kompliserte ved å skulle bryte med familien. Man kan ikke bare bryte, for Bergljot vil alltid bli påmint sin familie og være forventet i begravelser og andre anledninger (s. 50). Hun kan heller ikke bryte så lenge hun fortsatt er låst i konflikten med sin mor.

Det er videre interessant med formen på den siste siden: På romanens siste side er dialogen skrevet som i et drama. Formvalget henspiller, slik jeg ser det, på Bergljots yrke som teateranmelder, og kanskje det kan tolkes dit hen at «den fraværende norske samtidsdramatikken» (s.20) ikke er så fraværende allikevel. Kanskje den siste siden er den siste scenen i «siste akt» i deres «lille familiedrama» (s. 64), eller i en roman der ingenting er tilfeldig.

3.17 Oppsummering del 2: Krig og arveoppgjør - to sider av samme sak

I denne delen har jeg sett på ulike aspekter ved romanens konflikttematikk med relevans for analysedelens øvrige mål om å se hvordan *Arv og miljø* etablerer sin egen teori. Romanens konflikttematikk skjer på to nivåer: det ene er knyttet til Bergljots barndom og uforløste Ødipuskomplekser, det andre er knyttet til Bergljots arvekonflikt (og generelle konflikt) med familien. Når det gjelder Bergljots barndomskonflikt er det tydelig at Ødipuskompleksene er til stede gjennom flere utdrag: Bergljot uttrykker at hun var forelsket i sin far og sjalu, men også «rasende» på sin mor (s. 261). Slik jeg ser det, finner aldri Bergljot noen vei ut av «barneværelset» (s. 262). Kanskje hun avbrøt psykoanalysen for tidlig (s. 128), eller kanskje «barn-dommen» (s. 179) ikke er noe Bergljot kan løses fra, men noe hun må lære å leve med på en «klok» måte (s. 263). Så lenge Bergljots mor ikke anerkjenner sannheten i Bergljots historie, vil hun heller aldri bli noen rollemodell for Bergljot. Det kan virke som om det er «for sent» for Bergljot å frigjøre seg helt fra «barn-dommen» (s. 179).

Konfliktens andre nivå handler om arveoppgjøret. Kjernen i konflikten er også her tilknyttet Bergljots opplevelse som incestoffer, men Bergljots selvfortelling spiller en større rolle på dette området: hun gir uttrykk for at hennes historie og identitet er to sider av samme sak. Bergljot *er* sin historie, så når familien forneker hennes fortelling, forneker de også Bergljot (s. 107). Klara Tank og Bo Skjerven tilføyer Bergljots selvfortelling flere perspektiver og hun begynner etter hvert å se arveoppgjøret som en parallell til krig. Klara Tank oppfordrer Bergljot til å ruste seg til krig, imens Bo Skjerven oppfordrer Bergljot til å se saken fra flere

sider, og til å ikke gå fra å være offer til å bli bøddel (s. 179). Bergljot går til krig når hun går på revisormøtet, men de påfølgende fredsforhandlingene fungerer ikke, for det finnes ingen klarhet i hvem som har vært «offer» og hvem som har vært «bøddel». Når alle er «offer» gjør det konflikten ekstra komplisert og umulig å løse.

3.18 Teori og selvbiografi

Når Hjorth skriver romaner oppleves det ikke bare en fortelling, men også en sammensetning av en rekke filosofiske teorier, snusfornuftige innsikter og intertekstuelle referanser som til sammen gjør romanens protagonist, her Bergljot, i stand til å utvikle seg. Gitt Hjorths utdanning er kanskje ikke dette så rart: hun har en mastergrad både i filosofi og litteraturvitenskap, og de som har fulgt henne over flere år kjenner til hennes vante repertoar går i Søren Kierkegaard, Ludvig Wittgenstein, Bertold Brecht m.fl. I denne romanen vier hun Freud, Jung og psykoanalysen mye plass. At psykologi spiller en sentral rolle er ikke unaturlig i en roman som utforsker hvordan et «jeg» forandrer seg gjennom fornyet innsikt i barndommen.

Helt grunnleggende for å forklare og forstå romanens indre idéer og teori er den overordnede fortellingen om hvordan Bergljot forsøker å tolke seg selv på en måte som rettfærdiggjør henne selv. Teoriens bidrag blir da en slags legitimering av Bergljots historie som moralsk. Hvordan denne teorien konstrueres, henger igjen sammen med romanens selvbiografiske struktur. Bergljot organiserer sitt liv som en fortelling, der verktøyene hun bruker i denne konstruksjonen hovedsakelig hentes fra psykoanalysen, men også fra andre 'hverdagspsykologiske' innsikter og gjennom den nevnte krigsmetaforikken. Selvfølgelig konstrueres ikke kronologisk, men gjennom fragmenter, noe som også passer romanens impulsive og intense tone.

Å fortelle om sitt liv som en historie eller et narrativ er noe som har blitt viet mye forskning og interesse innenfor både psykologien og litteraturfaget. Jerome Bruner beskriver i essayet *Self-making and world-making* (2001) at noe av det viktigste i en selvbiografi er sammensmeltningen mellom barnet og den voksne, og at for at denne sammensmeltningen skal finne sted trengs «... a theory of growth or at least of transformation» (Bruner, J. 2001 s. 27 – 28). Hvilke teorier er så dette? De teoretiske verktøyene som leder den unge Bergljot til den eldre er et repertoar av psykoanalytiske teorier godt forankret i en naturalistisk virkelighetsforståelse. Den unge Bergljot drives ikke frem av tilfeldigheter, men av handlinger som determineres gjennom hennes fortrenge og traumatiserte barndom. Disse kommer til syne

gjennom nærmest stereotypiske psykoanalytiske innsikter om det ubevisstes kontroll over menneskes valg og handlinger. Vi ser dette gjennom at Bergljots draging mot «erkjennelse» blant annet skjer gjennom nevrotisk angst, overføringsfenomenet, uforløste ødipuskomplekser og «nachträglichkeit». Samtidig er det viktig å påpeke at måten den eldre Bergljot bruker psykoanalytiske troper på ikke nødvendigvis samsvarer med Freud og Jungs faktiske teorier, eller gir noen helhetlig forståelse av psykoanalytisk teori. Det er et utvalg av teorier som velges ut for å bygge opp fortellingens troverdighet og overbevisningsevne, eller sagt med andre ord, dens «retoriske» kraft.

Hvis retorikk forstås som «kunsten å overbevise» er det nettopp denne hensikten bruken av psykoanalytisk teori tjener i romanens erkjennelsesaspekt: De psykoanalytiske tropene er så forskanset i vår kultur, at man som leser kjenner de igjen selv uten å ha det rette vokabularet for å beskrive de. Tanken om at mennesker med en traumatisert barndom sliter med nevrotisk angst i voksen alder er en svært forskanset og populært anerkjent teori i vestlig kultur. Når den eldre Bergljot anvender disse i fortellingen om seg selv øker det også fortellingens troverdighet, selv om ikke teorien i seg selv nødvendigvis er anerkjent i akademiske miljøer. Det er uansett irrelevant: teoriens troverdighet står og faller på funksjonen den har i fortellingen, for i fortellingen er teori og praksis nærmest uadskillelig.

Hva formidles så i romanens konfliktaspekt? Her vies mye oppmerksomhet til diverse krigsmetaforer som jeg til dels har redegjort for funksjonen av i analysedelen. Bergljot «kriger» i drømmer (s. 93) og hun kriger på divanen (s. 120). Familien til Bergljot er i krig, og Bergljots venn Bo Skjerven er opptatt av krigene ellers i verden. Det skapes en nærhet mellom konflikter på samfunns- familie og individnivå og gjennom denne nærheten blir det forsøkt sagt noe om de konfliktenes eller krigenes «essens». Denne konfliktens «essens» forstås igjen i vekslingen mellom Bergljots egentlig fortelling og de ulike filosofiske livsanskuelsene hun videre inkluderer i sin egen selvfortelling.

Aspektene ved Bergljots selvfortelling som teoretiseres gjennom krigsmetaforer kan settes sammen til en helhet. Det begynner med tanken om at når noen undertrykkes og holdes nede lenge nok, så bør man gå til krig. Dette perspektivet fremgår gjennom en samtale mellom Bergljot og Klara Tank, der Bergljot forklarer venninnen at hun endelig er rasende på foreldrene. Det er her Klara får Bergljot til å innse at hun bør gå til krig, for det hele er en «kamp» om «ære og ettermæle» (s. 215). Resultatet av krig er likevel ikke nødvendigvis fred, for det kan bare bli fred når man er enige om hvem som har skyld. Dersom det ikke finnes noen enighet på dette området, blir krigsoppgjøret særlig forvansket og man risikerer en ny krig. Her

trekkes en parallell til konflikten mellom Israel og Palestina samt Balkankrigene gjennom Bo Skjerven (s. 161, 264)

Videre er det også et viktig aspekt ved romanen at undertrykkelse går i generasjoner. Bergljot har blitt undertrykt, og hun åpner for at det er et resultat av at hennes far ble undertrykt i sin barndom (s. 295). Bergljot frykter at hennes egne barn også vil bli undertrykt, men hun velger en annen vei: hun velger erkjennelse og selvinnsikt, altså å leve med sine indre konflikter og driftsimpulser på en klok måte (s. 263). Bare gjennom erkjennelse og selvinnsikt kan man unngå at krigens spiral fortsetter. Man blir ikke personlig løst fra konflikten, men man unngår iallfall at konflikten går i arv. I dette kan man tolke inn en viss grad av fri vilje i romanen: i motsetning til sine foreldre og sine søstre, velger Bergljot selvinnsikt.

Jerome Bruner er i det nevnte essayet jeg refererte til opptatt av sammenhengen mellom «self-making» og «world-making», altså sammenhengen mellom konstrueringen av selvet og konstrueringen av verden. Den sammenhengen opplever jeg at er til stede i *Arv og miljø*: Gjennom Bergljots konstruering og tolkning av seg selv konstruerer og tolker hun også sin sammenheng med den øvrige verden. Livsanskuelsene hun bygger opp for å etablere sin egen fortelling, blir også hennes livsanskuelse i møte med den øvrige virkeligheten. Den består av (1) stor sympati med utvalgte deler av psykoanalytisk teori og tanken om at menneskets adferd styres ut ifra et ubevisst driftsliv (2) et syn på at noen traumatiske konflikter er uløselige og potensielt arvelige dersom man ikke greier å forholde seg til sitt ubevisste driftsliv på en klok måte. Jeg vil si at disse to punktene også representerer to kjerneinnsikter i det jeg kaller jeg kaller romanens «teori» i betydningen «et system eller kompleks av antagelser som er fremsatt som forklaring på en rekke kjensgjerninger eller fenomener».

Satt sammen blir disse to kjerneinnsiktene, *Arv og miljø*s 'teori' omtrent som følger: Menneskets livsvalg og handlinger styres ikke utelukkede av tilfeldigheter, men de determineres gjennom noe «ubevisst» i oss. Dette ubevisste formes først og fremst i barndommen gjennom arven og oppvekstmiljøet. Destruktive konflikter i barndommen, som seksuelle overgrep, vil få konsekvenser for den voksnes adferd og psykiske tilstand. I tilfeller med incestuøse overgrep i barndommen vil en konfrontasjon med familien etter all sannsynlighet ikke føre til at overgrepsfortellingen blir anerkjent og trodd. Familiekonflikter der noen hevder å ha vært utsatt for seksuelle overgrep, vil ikke kunne løses på noen god måte for den overgrepsutsatte dersom ikke den øvrige familien anerkjenner hennes offerrolle. Overgrepsofferet står da igjen med to muligheter: fortrenge sin offerhistorie eller bryte kontakt med familien. Begge alternativene fører til mer lidelse for offeret, og mennesker som lider står

i fare for å utsette andre mennesker for lidelse. Derfor bør overgrepsofre jobbe hardt for å leve med sine ubevisste impulser på en klok måte.

Denne teorien jeg her har formulert, mener jeg at er en del av romanens sannhetspretensjoner. Den representerer en virkelighetsoppfatning der menneskets adferd i stor grad er determinert gjennom psykologi generelt og psykoanalyse spesielt. Menneskets psyke, vår manglende kontakt med vårt ubevisste er også årsaken bak vår egen lidelse – for lidelsen går i arv. Samtidig utelukker ikke teorien muligheten for forbedring. Den utviser en slags nyanse i det at finnes en vei ut av ‘arvesynden’, for det er mulig for mennesket å leve med sine ubevisste impulser på en god måte. Å anerkjenne muligheten for forbedring, var som nevnt også viktig for William James i sin tid, som løste konflikten mellom determinisme og fri vilje med sin *meliorisme* (James, 2010 [1907], loc. 966, 974).

Kapittel 4. Avslutning

4.1 Noen pragmatiske refleksjoner om *Arv og miljø*

Innledningsvis i analysedelen nevnte jeg at *Arv og miljø* også er fortellingen om hvordan Bergljot forsøker å tolke seg selv på en måte som rettferdiggjør henne selv, og på en måte som gjør hennes selvforståelse og konflikt forståelig, både for henne selv og for leseren. Som lesere får vi sympati med Bergljots fortelling og selvforståelse, for vi blir også innlemmet i perspektivene, teorien, Bergljot tolker seg selv gjennom. Samtidig ser vi som lesere at Bergljot gjør nettopp dette: hun formidler sin selvfortelling gjennom de teoriene som rettferdiggjør henne selv og hennes konflikt med familien. På denne måten fremstår incestfortelling som sann, den blir gjort sann, gjennom en rekke perspektiver som begrunner hennes påstander.

Vi ser også at hovedpersonen bygger opp en teori der de som er innforstått med teorien er Bergljots venner, og de som ikke er innforstått med teorien er Bergljots fiender. Romanens Astrid forstår ikke Bergljots manglende valgmuligheter, og hun forstår ikke at det er krig og ikke fredsforhandlinger. Det gjør heller ikke Bergljots mor, og dermed opprettes det et «oss» mot «dem».

Min egen leseropplevelse av *Arv og miljø* er i stor grad knyttet til dette aspektet ved romanen. Personlig sympatiserer jeg lite med romanens Bergljot i *Arv og miljø*. Min negative affekt mot hovedpersonen handler om hvordan hun anvender de perspektivene som er mest hensiktsmessige for henne selv, som også detroniserer særlig hennes mor og Astrid. Det er noe ubehagelig ved dette grepet: når hovedpersonen ser situasjonen fra de andres perspektiv, analyserer hun de fortsatt gjennom sin egen teori om hvordan tingene henger sammen. Bergljot sier et sted:

«Far hadde gjort mor til min konkurrent, og mor forsto det ikke, hadde vennet seg til å flykte fra alle sjenerende sannheter, hadde for mange egne sår å pleie til å kunne sette seg inn i mitt sted. Og hvordan skulle hun forstå meg når hun ikke gransket seg selv?» (s. 245 – 246)

Her tolker Bergljot moren gjennom sin egen forståelse av ødipuskomplekset fra barndommen. Det er noe unyansert ved dette. Vi får ikke innblikk i de øvrige familiemedlemmene utenom gjennom Bergljots teori om hvordan ting henger sammen.

Slik jeg ser det, er også fortellingen om hvordan Bergljot etablerer sin sannhet gjennom teoretisk argumentasjon en del av romanens sannhetspretensjoner. Dette er en ubehagelig

sannhet i romanen, som jeg personlig opplever som mer interessant enn bokas forsøk på å si noe 'sant' om incestofferets skjebne. Romanen viser hvordan mennesker bruker de perspektivene som er nyttige for å forstå seg selv på en sympatisk måte. For meg oppleves det ubehagelig å lese en fortelling der man på en måte avslører hovedpersonens selvtrettferdige prosjekt. Årsaken til at det er ubehagelig, er kanskje nettopp fordi det er noe veldig menneskelig ved nettopp det; er ikke dette en del av mange menneskers livsprosjekt? Forstår ikke alle virkeligheten gjennom de språkene og vokabularene som er mest formålstjenlige for seg selv?

Det er noe veldig usympatisk med mennesker som rettferdiggjør seg selv og sine livsprosjekt gjennom enkelte perspektiver. I vår kultur er et ekstremt eksempel på dette Breivik, som tolker seg selv i lys av en nynazistisk ideologi, og dermed rettferdiggjør han sine egne ugjerninger for seg selv. Han er en protagonist i sin egen selvfortelling. Vi ser det samme med Thomas Manshaus, unggutten som både drepte sin lillesøster og som skjøt inn i en moské i Bærum. Han ser på seg selv som god, for gitt sitt eget tolkningsperspektiv er han en helt.

Poenget mitt med å trekke inn disse er ikke å sammenligne romanens Bergljot med terrorister. Det er heller å vise noe av det håpløse i *Arv og miljø*s fortelling. Som leser blir man liksom bevisst at Bergljot tolker seg selv inn i større fortelling – i en fortelling om hvordan verden og menneskene henger sammen. I dette er det noe veldig gjenkjennelig, noe som oppleves som sant og som inviterer leseren til introspeksjon: for hvordan ser ens egne tolkningsperspektiver ut? Styres de av et behov for å rettferdiggjøre seg selv og sin egen adferd? Eller kan vi fritt velge hvilke tolkningsperspektiver vi anvender? Velger vi i så fall ut fra noen nøytral posisjon?

Å svare på disse spørsmålene er utenfor denne oppgavens rekkevidde, men jeg vil avslutningsvis si noe om hvordan dette også er noe av utfordringen med pragmatismens syn på sannhet og metode. For meg illustrerer *Arv og miljø* hvilke muligheter man har for å rettferdiggjøre sine egne handlinger og selvforståelse når man bare etablerer den rette teorien, eller de rette perspektivene. Romanen viser hvordan en bestemt sannhet virker plausibel, så lenge den kan begrunnes gjennom passende perspektiver og vokabularer. Slik jeg har tolket pragmatismen, er nettopp dette en del av retningens prosjekt: å vise hvordan sannhet ikke er noe annet enn et spill, enn 'warranted assertibility', og at sannhet kan begrunnes plausibelt gjennom en rekke ulike vokabularer og perspektiver. Som Rorty sier:

Personlig gjør disse innsiktene så jeg begynner å savne den tradisjonelle filosofien, der sannhet kommer av et samspill mellom korrespondanse og koherens og ikke bare er noe som kan begrunnes gjennom gode språkspill, vokabularer og perspektiver. Jeg savner tenkningen der sannhet er som et spill, og ikke et spill. Likevel kan man ikke avlære noe man har lært, og

når man begynner å se virkeligheten som en hermeneutisk sirkel der alt er tolkning kommer man ikke ut av sirkelen. Pragmatismen generelt og Richard Rorty spesielt, har greid å overbevise meg om en virkelighetsforståelse, et perspektiv, som passer med hvordan jeg ser verden og hvordan jeg tolker litteraturen. Derfor kjøper jeg heller ikke *Arv og miljø*s indre teori, for jeg ser at romanens hovedperson også er fanget i et språkspill, der hun også velger de mest formålstjenlige teoriene. Dette metaperspektivet er noe som, for min del, gjør *Arv og miljø* til en ubehagelig roman, for Bergljot er jo også en pragmatiker.

4.2 Konklusjon

Denne masteroppgaven har vært todelt. Den har inneholdt en teoridel der jeg har forsøkt å forstå pragmatisme som filosofi, og hvilke konsekvenser pragmatismens innsikter har for litteraturen. Oppgaven har også inneholdt en analysedel. Her har jeg forsøkt å anvende de pragmatiske innsiktene i en analyse av *Arv og miljø*.

For min egen del har dette vært et interessant prosjekt. Det var virkelighetsdebatten som fikk meg på sporet av pragmatismen. Jeg opplevde at det var mange prinsipielle syn på hva 'litteraturvitenskapelighet' innebærer blant kritikerstanden, og som en tilhenger av tradisjonell hermeneutikk, bega jeg meg i utgangspunktet ut på et prosjekt der jeg ville vise at forfatteren ikke var død. Dette prosjektet la jeg selv dødt. Ikke fordi det var umulig – pragmatismen åpner for at man kan trekke inn forfatterbiografi hvis man vil, eller snakke om forfatterintensjon. Likevel var ikke dette noe jeg egentlig var fortrolig med å gjøre. Kanskje jeg har blitt for institusjonalisert gjennom Universitetet i Agder, eller så var det bare andre perspektiver som etter hvert fanget min oppmerksomhet mer.

Utfordringen ved å velge og skrive om pragmatisme i teoridelen, er nettopp at det ikke er en vanlig litteraturteori, men mer en holdning og et vitenskapsteoretisk standpunkt. Dette gjorde det vanskelig å få det eksplisitt 'teoretiske' til å skinne gjennom i analysen, men likevel vil jeg hevde at det er de pragmatiske prinsippene som har ligget til grunn for min analyse.

Litteraturliste

- Aldridge, Ø. (2017, 9. aug.) Helga Hjorth har skrevet roman om familiekonfliktene med søsteren Vigdis Hjorth: – Jeg ville stå opp for foreldrene mine. *Aftenposten*. Hentet fra: <https://www.aftenposten.no/kultur/i/GV7o4/helga-hjorth-har-skrevet-roman-om-familiekonfliktene-med-soesteren-vigdis-hjorth-jeg-ville-staa-opp-for-foreldrene-mine>
- Alnes, Jan Harald. (2019, 14. oktober). sannhet. I *Store norske leksikon*. Hentet 13. november 2019 fra <https://snl.no/sannhet>
- Anthi, P-R (2010). Innledende essay. I Freud, S. *Forelesninger til innføring i psykoanalyse*. Oversatt av Schjelderup, K. Bokklubben.
- Bale, K. (2016). Litteraturlesing som dannelse av demokratiske holdninger. *Norsk litteraturvitenskapelig tidsskrift*. (20)1. Hentet fra: https://www.idunn.no/nlvt/2017/01/litteraturlesing_som_dannelse_av_demokratiskeholdninger
- Booth, W. C. (1979) *Critical Understanding: The Powers and Limits of Pluralism*. Chicago og London: The University of Chicago Press. (sitert i Hagens *Litteratur og handling*, 2000)
- Behrendt, P. (2019). *Fra skyggerne af det vi ved: Kunst som virkelighetsproduksjon* København: Rosinante.
- Bjørkdahl, K. (2018). Filosofi og forestillingsevne. Forord av Kristian Bjørkdahl. I Rorty, R. *Filosofi som Poesi*, oversatt av Holmes, I-S. Oslo: Cappelen Damm.
- Bruner, J. (2001). Self-making and world-making. I red. Brockmeier J. & Carbaugh, D. *Narrative and Identity. Studies in Autobiography, Self and Culture*. (s. 25 – 37). John Benjamins Publishing Company. Hentet fra: https://books.google.no/books?id=Ykfd9N47FdwC&pg=PA25&dq=narrative+and+identity+jerome+bruner&hl=no&sa=X&ved=0ahUKEwiU_7qbtOnlAhXMw8QBHQNABmMQ6AEIKTAA#v=onepage&q=narrative%20and%20identity%20jerome%20bruner&f=false

- Buvik, P. (2012) Det sanne, det gode, det skjønne: en kritikk av Erik Bjerck Hagens litteratursyn. I *Edda. Nordisk tidsskrift for litteraturforskning*. årg. 99(4) Hentet fra: <https://www.idunn.no//agora/2013/03-04>
- Claudi, M-B. (2013). *Litteraturteori*. Fagbokforlaget.
- Claudi, M-B (2013). Kampen om litteraturen. Hovedlinjer i norsk litteraturforskning og -kritikk 1920–2011. I *Agora* nr. 3 – 4, 2013. Hentet fra: <https://www.idunn.no//agora/2013/03-04>
- Encyclopædia Britannica, inc. (2018). Oedipus complex. Hentet fra: <https://www.britannica.com/science/Oedipus-complex>
- Fish, Stanley (1980) *Is There a Text in this Class? The Authority of Interpretiv Communities*. Cambridge og London: Harvard University Press.
- Freud, S. (1999 [1900]). *Drømmetydning*. Oversatt av Winje, T. Oslo: Bokklubben Dagens Bøker.
- Haarder, J-H. (2005). Det særlige forhold vi hadde til forfatteren: Mod et begreb om performativ biografisme. I *Norsk litteraturvitenskapelig tidsskrift*. 8(1) s. 1 – 14. Universitetsforlaget. Hentet fra: <https://www.idunn.no//nlvt/2005/01>.
- Hagen, E-B. (2006). Teori, metode og vitenskapelighet i litteraturforskningen. I *Norsk Litteraturvitenskapelig Tidsskrift*. 9 (1), s. 37–49. Hentet fra: https://www.idunn.no/nlvt/2006/01/teori_metode_og_vitenskapelighet_i_litteraturforsknigen
- Hagen, E-B. (2000) *Litteratur og handling: Pragmatiske tanker om Ibsen, Hamsun, Solstad, Emerson og andre*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hagen, E-B. (2016, 16. nov.). Litteraturkritikkens angst for det biografiske. *Aftenposten*. Hentet fra: <https://www.aftenposten.no/viten/i/LEvjP/litteraturkritikkens-angst-for-det-biografiske-erik-bjerck-hagen>
- Haven, C. (2017). Richard Rorty: Truth is what your contemporaries let you get away with saying. *The Book Haven: Cynthia Haven's Word for the Written Word*. Stanford

- University. Hentet fra: <https://bookhaven.stanford.edu/2017/11/richard-rorty-truth-is-what-your-contemporaries-let-you-get-away-with-saying/>
- Hjorth, V. (2016) *Arv og miljø*. 1. utg. Cappelen Damm.
- Hverven, T-E. (2017, 19. august). Gjennom villniset. *Klassekampen*. Hentet fra: <https://www.klassekampen.no/article/20170819/ARTICLE/170819903>
- Hverven, (2016, 12. nov.). En millimeter. Debatten om såkalt «virkelighetslitteratur» er kommet skeivt ut av flere grunner. *Klassekampen*. Hentet fra: <https://web.retriever-info.com/services/archive/doNavigatorDrilldown>
- James, W. (1912 [1896]). *The Will to Believe and Other Essays in Popular Philosophy*. Hentet fra: <https://www.gutenberg.org/files/26659/26659-h/26659-h.htm#P9>
- James, W. (2010 [1907]). *Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking & Memories and Studies (Two Books With Active Table of Contents)*. [Kindle]. Harvard University. Hentet fra: https://www.amazon.com/ref=nav_logo
- Jung, C-G. (1983 [1963]). *Jeg 'et og det ubevisste*. Oversatt av Wergeland, H. J.W. Cappelen forlag AS. 2. utg. Hentet fra: https://www.nb.no/items/URN:NBN:nonb_digibok_2013101408047?page=15
- Knapp, S. og Michaels, W-B. (1985). Against Theory. I Mitchell, W.J.T. *Against Theory. Literary studies and the New Pragmatism*. (s. 11 – 30). (4. utg.) The University of Chicago Press.
- Kristiansen, S. (2014). Dekkerindringer - Om erindringens komplekse nettverk. I *Agora*. 01 – 02. Hentet fra: https://www.idunn.no/agora/2014/01-02/dekkerindringer_-_om_erindringens_komplekse_netterk
- Krogh, T. (2012). *Hermeneutikk. Om å forstå og fortolke*. Gyldendal Norsk Forlag.
- Markussen, B. (2013). Kan teksttolking være vitenskap? Fire faghistoriske debatter. I *Edda. Nordisk tidsskrift for litteraturforskning*. 100(4) s. 290-310. Hentet fra: <https://uia.brage.unit.no/uia-xmlui/handle/11250/192578>

- MacLeod, S. (2018). Oedipal Complex. *Simply Psychology: Psychology Articles for Students*.
Hentet fra: <https://www.simplypsychology.org/oedipal-complex.html>
- Mollerin, K-S. (2018). *Vigdis, del for del*. [Ebok]. Gyldendal norsk forlag. Hentet fra:
<https://ebok.no/>
- Norsk rikskringkasting, NRK. (2016, 3. nov.) Virkelighetsdebatt og krenking. *Debatten*.
Hentet fra: <https://tv.nrk.no/serie/debatten/201611/NNFA51110316/avspiller>
- Pedersen, F-H. (2017). Virkelighetslitteraturen og den norske debatten om den. I red.
Simonhjell, N. og Jager, B. *Norsk litterær årbok 2017*. (s. 26 – 53). Oslo: Det norske
samlaget.
- Pedersen, F-H. (2019, 19. juli). litteratur. I *Store norske leksikon*. Hentet 13. november 2019
fra <https://snl.no/litteratur>
- Popkin, R-H. (2017, 12. jun.). Skepticism. *Encyclopædia Britannica*. Hentet fra:
<https://www.britannica.com/topic/skepticism>
- Rorty, R. 2009 [1978]. *Philosophy and the Mirror of Nature*. [Kindle] Princeton University
Press. Hentet fra: <https://www.amazon.com/>
- Rorty, R. (1991). *Objectivity, Relativism and Truth. Philosophical papers: volume 1*.
[Kindle]. Cambridge University Press. Hentet fra: <https://www.amazon.com/>
- Rorty, R. (2004 [1992]). The pragmatist's progress. I Eco, U., Collini, S. (red.), *Interpretation
and overinterpretation*. Cambridge University Press. Hentet fra:
<https://books.google.no/books?id=wbhROmD3guQC&printsec=frontcover&hl=no#v=onepage&q&f=false>
- Rorty, R. (2017 [1979]). Pragmatism, relativism and rationalism. I Rorty, R. *Consequences of
Pragmatism. Essays: 1972 – 1980*. (s. 160 – 175). (13. utg.) Minneapolis: University
of Minnesota Press.
- Rorty, R. (2017 [1982]). Introduction: Pragmatism and Philosophy. I Rorty, R. *Consequences
of Pragmatism. Essays: 1972 – 1980*. (s. xiii – xlv). (13. utg.) Minneapolis: University
of Minnesota Press.

- Rorty, R. (2017 [1981]). Is There a Problem about Fictional Discourse? I Rorty, R. *Consequences of Pragmatism*. (13. utg.) (s. 110 – 138). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Rorty, R. (1985). Philosophy without Principles. I Mitchell, W.J.T. *Against Theory. Literary Studies and the New Pragmatism*. The university of Chicago Press.
- Rorty, R. (2009 [1989]). *Contingency, Irony and Solidarity*. [Kindle]. Cambridge University Press. Hentet fra: https://www.amazon.com/ref=nav_logo
- Store norske leksikon* (2018, 20. feb.). Teori. Hentet 13. november 2019 fra <https://snl.no/teori>
- Vaags, R-H., Vaags, T-A. (2014). *Hva er filosofi?* Publisert i Google bøker.
- Williams, M. (2009). Introduction to the 2009 Edition. I Rorty, R. *Philosophy and the Mirror of Nature*. [Kindle]. s. xiii – xxix. Princeton University Press. Hentet fra: https://www.amazon.com/ref=nav_logo
- Universitetet i Bergen og Språkrådet (2019). Søkeord: Teori. Hentet fra: https://ordbok.uib.no/perl/ordbok.cgi?OPP=+teori&ant_bokmaal=5&ant_nynorsk=5& begge=+&ordbok= begge
- Waugh, P. (2007). *Metafiction: The Theory and Practice of Self-conscious Fiction*. Routledge. Hentet fra: https://books.google.no/books/about/Metafiction.html?id=EVNGAQAAQBAJ&redir_esc=y
- Økland, I. (2016, 11. sep.) Vigdis Hjorth med feberhet incesthistorie. *Aftenposten*. Hentet fra: <https://www.aftenposten.no/kultur/i/RQO92/vigdis-hjorth-med-feberhet-incesthistorie>
- Økland, I. (2016, 24. sep.) Litteraturen er på villspor. *Aftenposten*. <https://www.aftenposten.no/kultur/i/3gp60/litteraturen-er-paa-villspor>
- Økland, I. (2016, 27. sep.) Vigdis Hjorths litterære metode. *Aftenposten*. <https://www.aftenposten.no/kultur/i/j7Kkn/ingunn-oekland-vigdis-hjorths-litteraere-metode>